
3 1761 03560 4628

УІЛЛЇЯМ ШЕКСПІР.

АНТОНІЙ І КЛЕОПАТРА

ПЕРЕКЛАД

П. А. КУЛЇША.

Виданий з передмовою і поясненями

Др. Ів. Франка.

У ЛЬВОВІ 1901.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

Передмова.

І. Героїня драми. Анґлїйський критик Артюр Саймонс кінчить свою розвідку про Шекспірову драму ось якими словами: „По моїй думцї „Антонїй і Клеопатра“, се найчудовнїйша з Шекспірових драм, а то головно тим, що Клеопатра найчудовнїйша з Шекспірових жінок; і не тілько з Шекспірових, але може загалом найчудовнїйша жінка.“*) Не потребуємо вповні зговджувати ся з сим узагальненєм, але зрозуміти його можемо легко. Коли в иньших своїх великих траґедиях Шекспір малював поперед усего душу мужчин (Отелльо, Лїр, Гамлєт, Брутус, Макбет і т. и.), тут на першім плянї стоїть жінка. Тай яка жінка! Шекспір і перед тим малював жінок, але всї ті малюнки, хоч довершені рукою незрівнаного майстра, були обмежені, немов профілї, показували нам якусь одну пристрасть, одну прикмету жіночого характеру в ріжних ситуациях, показували жінок одноцїльних у доброму чи злому, жінок, так сказати, бачених і обсервованих оком мужчини, з боку. В Клеопатрі дав нам Шекспір малюнок

*) Brandes, William Spakespeare, 668.

жінки з безмірно скомплїкованою психікою, показав її в найрізнїйших моментах, навіть у найінтімнійших, у повнім психольоґічнім неґліже. Притім Клеопатра не молода, наївна дівчина як Джулїєта, що безоглядно віддає ся одному свойому чутю, не ангельська, строга невинність як Корделїя, не фурія в жіночій подобі як Леді Макбет, не безсердечна злочинниця як Ґонеріль, не гіпокритка як Гамлетова мати, не вірна і притім геройська жона, як Порция, анї не чула та лагідна як Десдемона. В ній змішані всї елєменти жіночої вдачі в дивну, оріґінальну цїлість. Легкомисна і малодушна або й зовсїм глупа в дїлах, до яких треба мужчини, вона виявляє безмірне душевне богацтво, ріжнородність і по просту ґенїяльність у дїлах чисто жіночих, навіть у тій специяльній „жіночій льоґіцї", що в очах мужчини являєть ся повною нельоґічністю, а для жінки така натуральна, як намисто зложене з блискучих перлин насиляних на копіпну нитку. Щоб змалювати таку жінку у весь ріст і не випасти нїде з ролї, не попасти в пересаду, в карикатуру, змалювати її правдиво, а при тім з любовю, без пессимізму, здобути і вдержати для неї нашу симпатию і навіть подив, не замазуючи при тім її хиб і її повної неморальности, на се треба було незвичайної ґенїяльности, се могло вдати ся тілько одному Шекспірови, тай йому тілько раз, у виємково щасливій хвилї.

Можна би сказати, що Шекспір знайшов сей характер і все потрібне для його характеристики вже готове у Плютарха. Та се зовсїм не так. Досить буде прочитати ноти додані мною до тексту драми, щоб переконати ся, що власне для характеристики Клеопатри Шекспір узяв із Плютарха далеко менше, нїж для характеристики инь-

ших осіб, а те що взяв, переробив у дусї зовсім відміннім від того, яким надихане Плютархове оповіданє. Шекспірова Клеопатра зовсім не та бездушна кокетка і куртізана, якою зробив її Плютарх; Шекспірове представленє додало їй ґрациї, ніжности, благородства і щирости, та при тім витінювало і психольоґічно поглубило її хиткість, мотивуючи її не низькими, підлими забаганками, не бажанєм зради, а жіночою слабістю, тим, що сама вона в найтраґічнійшій хвилї свого житя, над теплим ще трупом Антонія характеризує чудово простими і сильними словами:

Не більше я як женщина, і правлять
Такі дрібні, мізерні страсти мною,
Як і дївчам тим, що корови доїть
І робить послїдуще дїло в хатї.

Та Шекспір не вдоволив ся в драмі змальованєм сеї незрівнаної з артистичного погляду фіґури. Він змалював її на широкім тлї боротьби двох сьвітів: римського заходу з погреченим сходом, на тлї величезної історичної катастрофи, упадку римського републїканства і першого тріумфу цезаризму.

Правда, римська републїканська форма згибла вже перед початком драми, разом зо смертю Кассия і Брута; в драмі не чуємо анї разу навіть слова „републїка". Але відгуки републїканського духа живуть іще в таких фіґурах, як Енобарб, як Секст Помпей, як Ерос і Скар — цезаризм потоплює, нівечить, деморалїзує їх. Роскішний, розпущений і збабілий оріент розточує ту римську силу, римську чесноту і характерність. Клеопатра против власної волї, фатальним способом доводить до погибелї Антонія і являє ся наймогутнійшою союзницею свого ворога Октавія Цезаря — в тім лежить глубокий траґізм її появи

і її любови, чудово відчутий і змальований Шекспіром. Вона, „гадючка з над старого Нїлю“, невинна тому, що її пестощі являють ся отруйними вкушенями для Римлянина. Вона поступає так, як велить їй вроджена вдача. А що вона при тім не безхарактерна, не труслива, не підла, се показує її конець, показує четвертий і пятий акт драми.

II. Будова драми. Відповідно до сеї центральної постатї змальовано й иньші і збудовано цїлу драму; для відповідного відтїненя Клеопатри поробив Шекспір більше або менше значні зміни в тім фактичнім матеріялї, який знайшов у Плютарха. Військові подвиги Антонїя (війна в Арменії і Партії) пропущено, а висунено на перший плян його відносини до трьох жінок — Фульвії, Октавії і Клеопатри. Характер Антонїя змальований сильно, в великім стилю, але все таки менше героїчно, ніж у Плютарха. Є щось нерівне, непостійне в його характері — пориви героїзму і благородства чергують ся з хвилями занепаду та нерозуму; його поводженє в часї битви під Акциюм, се верх нерозуму і безтямности. Тілько упадок розбуджує в нїм героя, тай тут він тїснозорий і легкодушний, доходить до наївности визиваючи Цезаря на поєдинок, як дитина тїшить ся першою дрібною побідою, а потім від разу падає духом. Супроти Клеопатри він чує себе безсильним, але разом з тим, звичаєм слабохарактерних людей, від любовної ніжности швидко перескакує до неоправданих підозрінь, докорів, навіть до грубостей, навіть до того, що піднимає руку на неї.

Коли Антонїй — Римлянин уже до половини надгризений впливами того морального упадку, що розвалив римську республїку, то його боєвий товариш Енобарб являєть ся немов уособленєм усїх кращих прикмет Римлянина старої дати. Хо-

робрий рубака, щирий, правдомовний і гордий на свої заслуги та на свою внутрішню вартість, він при тім не позбавлений ніжного чутя, любить забавити ся і вміє в противнику пошанувати мужність та отвертість. Але вплив орієнту підточує й сю, бачилось би, спіжеву натуру. Його етичні прінціпи, що були в ньому не вирозумувані, але неначе другою натурою, захитали ся. Від критики поступуваня свого імператора він звільна доходить до невдоволеня, до жалю на його помилки, до обуреня і врешті до явної зради. Але тут наступає оборот: чесна натура бере перевагу і він, одноцільна душа, не може стерпіти внутрішнього розладу і гине від него — не самовбійством, а просто, здаєть ся — розривом серця. Енобарб, се друга чудова креация Шекспірова в отсій драмі. Для фіґури Антонія Плютарх дав йому аж за богато матеріялу, так що Шекспір проявив своє майстерство хиба в доборі і перетопленю фактів. Для фіґури Енобарба Плютарх крім кількох згадок не дав нічогісінько, — се вповні дитя Шекспірової Музи, і можна сказати — улюблене дитя.

Иньші особи драми — другорядні, епізодичні, хоч звісно, всї вони виявляють руку великого майстра. Варто тут особливо підкреслити зміни, які поробив Шекспір у фіґурі Октавії, що у Плютарха являєть ся коли не кращою від Клеопатри, то в усякім разї молодшою, вірною Антонієви до крайньої крайности, притім розумною, діяльною на його користь, одним словом, ідеальною жінкою з римського погляду, так що Клеопатра аж до катастрофи коло Акциюм не перестає бояти ся її супірництва в серцї Антонія. Шекспір дуже сильно вменшив її ролю, промовчав, що вона мала з Антонієм двоє дїтей, промовчав доконане її старанєм друге помирене Антонія

з Октавієм у Тарентї, її пізнїйшу подорож на схід, зневагу причинену їй Антонієм у Римі, де її Антонієві слуги викинули з Антонієвого дому, і зробив із неї малозначну фіґуру, над якою кепкує Антонїїв післанець Алексас перед Клеопатрою.

Характеристика Октавія Цезаря, малого чоловіка з хитрим умом і холодним темпераментом, що завдяки своїй обережности і дипльоматичній проворности загарбує остаточно спадок по таких велетнях, як Юлїй Цезарь і Антонїй, зазначена була вже в драмі „Юлїй Цезарь“ і тут проведена далї консеквентно. Його поступуванє рівне, уміркуване, обережне, без екстраваґанцпй, та без іскри ґенїяльности. Одинока жива струна, яка в нашій драмі зазвенїла в його серці — любов до сестри Октавії, і та з часом перековуєть ся на полїтичну монету. Як правдивий полїтик він усюди шукає тілько користи, важить шанси, вишукує обставини, не зупиняючи ся нї спорідненем нї жадними иншими чутями. Що найбільше по доконаній катастрофі він рад би як найбільшу часть вини зкинути з себе — на того, що потерпів і погиб.

Маленька, але майстерно оброблена в драмі роль Лепіда, того, як сказано в „Юлїю Цезарї“, „осла обтяженого королївським скарбом“; Шекспір не вважав навіть потрібним показувати нам, як із того добродушного осла знято скарби, а його самого вагнано гризти осет.

Жадна инша Шекспірова, тай загалом жадна инша драма не обіймає такого широкого терену, як „Антоній і Клеопатра“. Рим, Мізенум, Александрія, Атени, Сирия — цїла східна половина Середземного моря і сумежних з ним країв, отсе сцена сеї кольосальної драми. Відповідно до сего й будова її вийшла не така одноцїльна і щільно

спосна, як у инших траґедиях, де дія розвиваєть ся в рамах одної сім'ї, одного краю, як ось у „Отеллю“, „Гамлеті“, „Макбеті“ або „Лірі“. Се й природно. Не фамілійна катастрофа, а катастрофа цілого сьвіта, цілого державного устрою, цілої цивілізациї була темою сеї драми. Робити Шекспірови закид із такої будови, значить не розуміти його інтенциї. Радше дивуватись треба, як він здужав у таких, будь що будь обмежених рамах розвернути перед нами таку величезну і богату змістом та постатями картину.

III. Особисті ремінїсценциї в драмі. Говорити про жерела, якими користував ся Шекспір при писаню сеї драми, нема що. Одиноким писаним жерелом був Плютарх, а власне його „Житє Антонія“. В нотах доданих нами до тексту драми знайде читач докладне порівнане відповідних деталів у Шекспіра і у Плютарха, знайде зазначене, де Шекспір додавав від себе, а де скорочував або змінював дані подавані Плютархом. Дещо в тім напрямі схарактеризовано висше і більше тут говорити про се нема потреби. Далеко цікавійше булоб знати, що спонукало Шекспіра до драматизованя такого предмету і власне таким способом, як він се зробив? Бо треба знати, що драматичних опрацьовань історії Антонія і Клеопатри перед Шекспіром було не мало в Італії, Франциї й Анґлії, та всї вони не виходили за рами звичайної любовної траґедиї, жадна не дала такого могутнього малюнка цілої культури, не говорячи вже про викінчене поодиноких осіб. І що найцікавійше — відки взяв Шекспір те чудове знане всіх тайників жіночої душі і ще специяльно такої душі, як Клеопатра? Говорити про інтуіцийну силу, про фантазию поета, яка, мовляв, може творити такі постаті, се значить не розуміти про-

цесу поетичної творчости. З нічого і найбільший ґеній не сотворить нічого, а такі ґеніяльні креациї, як Клеопатра, сьвідчать не тілько про велику фантазию і драматичну силу автора, але також про те, що в його души мусів назбирати ся великий запас вражінь, досьвідів, болїв і радощів, надій і розчаровань, поки з них мов із морської піни могла виринути така креация.

На жаль ми не маємо можности дійти тепер, які специяльні досьвіди чи вражіня попхнули Шекспіра до оброблення власне сеї теми. Можемо догадувати ся, що безладє, сливький тон і далеко не взірцеві обичаї, що панували при дворі короля Джемса, дали Шекспірови тло до змальованя Клеопатриного двора в Александриї, — алеж се такий дрібний причинок! Далеко цікавійше те, що показує студіованє иньших його творів на пункті розвою типу Клеопатри.

Звернено увагу на те, що Шекспір кілька разів (Ромео і Джулїета II, 4; Ант. і Клео. I, 1 і IV, 12) називає Клеопатру Циганкою і натякає на її смаглявість, хоча Плютарх не дав йому до сего приводу, бо сей навпаки заявляє, що Клеопатра була родом Грекиня. Звернено увагу далї на подібність Клеопатри і тої таємничої „чорної дами", про яку говорить Шекспір у своїх сонетах, пор. сонет CXXX:

У моєї панї очи
Не такі, як сонце, нї,
І коралї червонїйші
Від пурпури уст її.

Коли білий сніг, то певно,
Що смаглява в неї грудь:
Коли волос — дріт, то в неї
Дроти чорнії ростуть.

Бачив я всїлякі рожі —
І червоні й білі теж,
Та таких на личку в неї
Рож ти певно не найдеш;

І богато роскішнійших
Пахощів нам вироста,
Анїж ті, якими ди́шуть
Мої милої уста.

Я люблю її розмову,
Хоч докладно знаю сам,
Що музика приємнійше
Гомонить моїм ушам;

Як богинї ходять, сього
Я не бачив анї в снї;
Моя панї, як і всї ми,
Ходить просто по землї.

А в слїдуючім сонетї ми бачимо характеристику вдачі тої любки, дуже близьку до того, як характеризує Шекспір Клеопатру (сон. CXXXI):

Тиранка ти, о так, така твоя вже вдача,
Як всїх тих, що краса жорстокими зробила;
Бо добре знаєш, що моя душа горяча
Тебе мов жемчут найцїннійший обіймила.

Дехто в лице твоє загляне й обізветь ся:
„Чогоб його зітхать і мучить ся так гірко?“
Брехня! Хоч голосно се з уст і не зірветь ся,
Та я в душі клянусь: Брехня се, люба зірко!

Що не фальшиво клявсь, про се мене впевняє
Та тисяча зітхань при згадцї про твій вид.
Хто хоче, білий цьвіт над все най величає;
У мене чорний верх над усїма держить.

Та чорна вдача в тебе, ось в чім горе!
І відси, думаю, і йдуть всі поговори.

Ще близше до тексту драми підходить сонет XCVI:

Сї говорять: твоя хиба —
Молода ти і пуста;
Ті говорять: до лиця се
Молодощам пустота́.

Та чи хиба, чи прикмета,
Люблять всї тебе про те;
З хиби кождої у тебе
Вже й прикмета наросте.

Як на пальці у цариці,
Що тронує висше нас,
Навіть найпідлїйший камінь
А уходить за аммаз,

Так твої всї блуди й хиби,
Скільки їх у тебе єсть,
Ще й красять тебе, принаду
Надають тобі і честь.

Порівнай із сими словами те, що мовить Енобарб про Клеопарру (II, 2):

Найпоганьше в неї
Таким являєсь гарним, що й сьвятії
Жерцї благословлять її, як согрішає.

Таких паралелів можна би набрати ще декілька, і вони довели деяких критиків до думки, що в Клеопатрі Шекспір вмалював ідеалїзований, а радше потенціований портрет якоїсь дами при-

ближеної до королївського двора, в якій сам кохав ся і якою був зраджений. Чи догадка деяких критиків, що тою дамою була Мері Фіттон, придворна панна при дворі Єлисавети, може вважатись доказаною (див. Brandes, op. cit. 394 і далї), чи нї (див. Sydney Lee, William Shakespeare 113 нота і 401 нота) — не в назві дїло — в усякім разї приписувати образ чорнявої дами в сонетах, у комедиї „Любовні муки й радощі" (властиво в її другій перерібцї) і в нашій траґедиї самій тїлько творчій фантазиї Шекспіровій, як сего хоче Лї, менї здаєть ся неможливим.

IV. Час написаня драми. Д. 20 мая 1608 р. одержав книгарь Едуард Бляунт дозвіл на друкованє книжки під назвою „Антоній і Клеопатра" — безсумнївно Шекспірової траґедиї, яка, значить, мусїла вже тодї бути готова і звісна публицї з театральних вистав, коли Бляунт міг дістати її відпис. Розумієть ся, що дозвіл уділений був книгарською ґільдою; питати про дозвіл автора не було тодї в звичаю. Але Бляунтови чомусь не вдало ся видати в тім роцї сей твір — бодай до нас не дійшов анї один примірник якогось окремого видання траґедиї перед збірним виданєм Шекспірових творів 1623 р., до якого накладчиків належав той сам Едвард Бляунт. Значить драма була написана по всякій правдоподібности в р. 1607, безпосередно по написаню величньої траґедиї „Король Лїр". Ми не маємо нїякої відомости про її вистави за житя автора анї про враженє, яке робила вона на сучасних. Можна подумати, що широта малюнка і не досить сконцентрована будова драми робили неможливим осягненє такого ефекту на сценї, який осягали иньші, в тіснійших рамах замкнені Шекспірові драми.

В новійших часах драма також не здужала завоювати собі тривкого місця на сцені. Що вона не перестала і ніколи не перестане робити враження на читачів, се доказує факт, що Ґете пробував у своїй драмі „Ґец фон Берліхінґен“ наслідувати фіґуру Клеопатри і ситуацию Антонія між шлюбною жінкою і ґеніяльною куртизаною в фіґурах Аделяіди і Вайслінґена. Порівнане тих двох творів найбільших новочасних поетів може бути дуже навчаюче, та не тут йому місце.

Іван Франко.

АНТОНІЙ І КЛЕОПАТРА.

DRAMATIS PERSONAE.

Марк Антоній Октавій Цезарь М. Емілій Лепід	тріумвіри.

Секст Помпей.

Доміций Енобарб Вентідий Ерос Скар Дерцет Деметрій	прихильники Антонієві.
Філон Меценат Аґріппа Долябелля Прокулей Тірей Ґаль	прихильники Цезареві.
Менас Менекрат Варрій	прихильники Помпеєві.

Тавр, гетьман, підвладний Цезареви.

Канідий, гетьман, підвладний Антонієви.

Селій, один із отаманів Вентідиевого війська.

Евфроний, посол Антоніїв до Цезаря.

Алексас Мардиян Селевк Діомед	Царедворці Клеопатрині

Вішун.

Селянин.

Клеопатра, египетська цариця.

Октавія, сестра Цезарева і жона Антонієва.

Харміяна Іра	послужниці Клеопатрині.

Отамани, воїни, посланці і иньші прибічники.

Сцена в ріжних частях Римської імперії.

АКТ ПЕРВИЙ.

Сцена перва.

Александрія. Сьвітлиця в Клеопатриних палатах.

Входять Деметрій та Філон.

Філон.[1])

Нї, божевільність нашого гетьмана
Перебирає міру.[2]) Гарні очи,
Що мов у па́нцирного Марса грали
По лавах та по боєвих фалянґах,
Тепер то никнуть, то знов обертають
Невольницький, набожно-смирний погляд
На те чоло смугляве,[3]) а гаряче
Геройське серце, що в великих битвах
На грудях розривало защіпки,
Зрікаєть ся всієї сили й стало
Ковальським міхом, вахлярем, щоб дихать
На жар Циганки.[4]) Ось вони надходять.

Труби. Входять Антоній та Клеопатра з своїм почтом. Евнухи прохолоджують її вахлярями.

Аби вважав, то бачитимеш зараз,
Що третій стовп вселенної[5]) зробив ся
Забавкою у шлюхи.[6]) Придиви ся.

Клеопатра.
Коли мене кохаєш, то признай ся,
Як вельми.

Антоній.
Се було-б кохання вбоге,
Коли-б його було ізмірять можна.

Клеопатра.
А я-б хотіла знать, де край коханню.

Антоній.
То мусиш небеса знайти нові,
Новую землю...

Входить прибічник.

Прибічник.
Новини, добрий пане мій, із Риму.

Антоній.
Яка нудьга! Кажи двома словами.

Клеопатра.
Ні, вислухай, Антоніє. Там може
Розсердила ся Фульвія,[7]) а може
Рідкобородько Цезарь посилає
Тобі своє велїнне всемогуще:[8])
„Зроби отте чи те: зневоль се царство,
А те ослобони. Гледи ж, справляй ся,
А то засудим“.

Антоній.
Як, моє кохання!

Клеопатра.
Ще може, — ні, воно так певно, —
Тобі не можна вже тут пробувати:
Від Цезаря прийшла тобі одставка.
То слухай же, Антоніє. Де визов
Од Фульвії... од Цезаря, хотїла
Сказати я... чи від обох їх? Клич же
Послів... Як я египетська цариця,
Ти счервонїв, Антоніє, і краска
Ся в тебе — перед Цезарем покора.

Або-ж твої так червоніють щоки
Від сорома, як Фульвія пискуха
На тебе розлютуєть ся. Посли йдуть!

Антоній.

Нехай той Рим розмиєть ся у Тибрі,
І царства стрійного широка арка
Нехай собі впаде! Моє тут місце.
Що царство? Порох. Земляне болото
Годує рівно звіря й чоловіка.
Ось благородство жизні — так чинити,
(Обіймаючи її).
Коли така єдинодушна пара,
Таких двойко з'уміють се робити.
А я під карою готов по сьвіту
Оповістить, що рівні нам немає.

Клеопатра.

Оттак брешш! Чого-ж він оженив ся
Із Фульвією, та її й не любить?
Хай я здаюсь дурною, а не буду
Дурна, — Антоній буде все той самий.

Антоній.

Бо двигати ним буде Клеопатра.
В імя любви й годин її роскішних,
Не тратьмо часу на жорсткі розмови!
Нехай і хвилька жизні не проходить
Без роскоші нової. Що в нас буде
В ночи сьогодні?

Клеопатра.

Вислухай посольство.

Антоній.

Фі, ти сварлива-спірлива царице!
Все до лиця тобі, гнів, сьміх і сльози.
Усяка страсть в тобі кипить, щоб бути
Прекрасною, очам на вдивовижу.
Що нам посли? Я твій увесь до каплї.
Сю ніч по вулицях блукати будем,

До звичаїв народніх придивлятись.
Сього, царице, вчора ти бажала. —
Не говоріть до нас! [9])
(Виходять Антоній та Клеопатра з почтом).

Деметрій.
То він так мало Цезаря цінує?

Філон.
Добродію, він часом — не Антоній,
І все велике із душі теряє,
Що розлучать ся з ним би не повинно.

Деметрій.
Жалкую дуже, що він сам скріпляє
Те, що про нього плещуть між народом.
Бо в Римі так про нього всї говорять.
Та сподїватимусь у ранцї завтра
Почути иньші речі. На добраніч. (Виходять).

Сцена друга.

Тамже. Иньша сьвітлиця.

Входять Харміяна, Іра[10]), Алексас і віщун.

Харміяна. Серце Алексасе,[11]) солодкий Алексасе, луччий за всього Алексасе, мало не божественний Алексасе, де-ж той віщун[12]), що так вихваляв еси царицї? О, колиб я знала мужа, що, кажеш, уважає свої роги вінцями!

Алексас. Віщуне!

Віщун. Що вгодно?

Харміяна. Дак отсе він? Чи справдї, добродїю, ти все знаєш?

Віщун.
У безконечній книзї тайн природи
Я вмію де-що прочитати.

Алексас. Покажи йому руку.

Входить Енобарб.[13])

Енобарб. Несїте хутко бенкет, та щоб доволї було вина пити за Клеопатрине здоровлє.

Харміяна. Подаруй же менї, добрий чоловіче, долю.

Віщун.

Я не дарую, тілько пророкую.

Харміяна. То напророч.

Віщун.

Ти зробиш ся ще вродливійша.

Харміяна. Він розуміє огряднійша.

Іра. Нї, ти малюватимеш ся під старість.

Харміяна. Малюй морщини!

Алексас. Не перебивайте його віщування, слухайте.

Харміяна. Чшш!

Віщун.

Кохатимеш більш, нїж кохана будеш.

Харміяна. То лучче нагрівати собі печінку вином.[14])

Алексас. Та слухайте бо його!

Харміяна. Ну, тепер якесь найвисше щастє. Нехай я одного дня одружусь із трьома царями і завдовію по всїх трьох. Нехай порожу дитину в пятьдесять лїт, таку, що перед нею вклонить ся Ірод Жидівський[15]). Нехай буду замужем за Октавієм Цезарем і товаришуватиму з моєю панею.

Віщун.

Переживеш царицю, що їй служиш.

Харміяна. О чудово! Я люблю довге житє ще більш нїж фіґи.

Віщун.

Ти бачила і веселилась днями
Щасливішими нїж тії, що надходять.

Харміяна. То здаєть ся, моїм дітям бути без імени. Скажи-ж, будь ласко, скілько в мене буде хлопчиків і дївчаток?

Віщун.

Коли-б у кожного твого бажання
Було плодюче черево, то — безлїч.

Харміяна. Геть, дурню! Прощаю тобі, бо ти чарівник.

Алексас. А ти думала, що тільки твоя постїль знала про твої бажання?

Харміяна. Ну, ну. Поворожи ще Ірі.

Алексас. Ми всї хочемо знати нашу долю.

Енобарб. Моя, та й більшої части вас, така, щоб сю ніч упитись до впаду.

Іра. Ось тобі долоня, що пророкує чистоту, коли не більше.

Харміяна. Так як Нїлова повінь пророкує голод.

Іра. Та годї, сороко! ти не розумієш ся на ворожбі.

Харміяна. Коли вохка долоня не пророкує плідности, то я не вмію почухати й вуха. Будь ласко, скажи її буденну долю.

Віщун.

Однакові в вас долї.

Іра. Та як же? як? Говори з подробицями.

Віщун.

Я вже сказав.

Іра. Невже-ж бо й на палець моя доля не буде лучча?

Харміяна. Ну, а колиб твоя доля була на палець лучча моєї, то де-б ти шукала її?

Іра. А вже-ж не в носї в мого чоловіка.

Харміяна. Нехай небеса поправлять наші ледачі думки! Алексасе, а нуж ти! Його долю, його долю! О люба Ізидо! ожени його з такою жінкою, щоб не владала ногами, благаю тебе; і нехай вона вмре. і пошли йому ще гіршу, а за гіршою ще гіршу, аж поки найгірша з усїх сьміючись не пійде за його домовиною, пятидесятикратнього рогача. Добра Ізидонько! почуй сю мою молитву, а тодї хоть не послухай мене і в чому важнїйшому. Благаю тебе, добра Ізидонько!

Іра. Амінь. Дорога богине, почуй сю молитву твого народу. Бо як тяжко бачити вродливого чоловіка з поганою жінкою, то ще тяжче вбачати ледачого плута безрогим. То будь же правосудна, дорога, і обдаруй його по заслузї!

Харміяна Амінь.

Алексас. Еге, дивись! коли-б їх була воля зробити мене рогатим, вони готові поробитись курвами, аби се зробити.

Енобарб.

Та годї! ось Антоній.

Харміяна.

Нї, цариця.

Входить Клеопатра.

Клеопатра.

Не бачили ви пана?

Енобарб.

Не бачили, царице.

Клеопатра.

Він тут не був?

Харміяна.

Не був, царице.

Клеопатра.

Він був такий веселий, поки думка
Про Рим його не шибла... Енобарбе!

Енобарб.

Царице?

Клеопатра.

Шукай його і приведи до мене.
А де Алексас?

Алексас.

До услуг цариці...
Ось пан надходить.

Входить Антоній з посланцем і прибічниками.

Клеопатра.

Не хочем бачити його. Ходімо.

(Виходять Клеопатра, Енобарб. Алексас, Іра. Харміяна, віщун і прибічники).

Посланець

Так, Фульвія, жона твоя, у поле
Найперша вийшла[16]).

Антоній.

Против мого брата?

Посланець.

Еге. Та хутко ся війна скінчилась.
Обставини їх поробили друзьми,
І скупили на Цезаря їх силу.
У цій війні те ще було найлучче,
Що він їх в первому спітканні вигнав.[17])

Антоній.

Ну, а найгірше що?

Посланець.

Лихі новини
Ба і самому посланцеви шкодять.

Антоній.

У дурня або у страхополоха.
Кажи! У мене сталось, ну, то сталось.
У мене так: хто повідає правду,

Нехай менї й про смерть мою говорить,
Я слухаю, мов лесть.

Посланець.

Найгірше от що:
Той Лябіен, набравши військ партянських,
По Азиї простер ся від Ефрата.
Його бунчук всепереможний має
Від Сириї до Лїдиї[18]), тим часом...

Антонїй.

Тим часом як Антонїй...

Посланець.

О мій пане!

Антонїй.

Та говори все просто, не примазуй
Того, що всї балакають про мене.
Зви Клеопатру так, як звуть у Римі;
Картай мене, як Фульвія, словами,
І насьміхайсь із хиб моїх свобідно,
Як чинить се по праву злість і правда.
О! як не дме на нас холодний вітер,
Ми плодимо кукіль; жорстоке слово
Нас переорює. Прощай тим часом.[19])

Посланець.

До благородної вподоби, пане. (Виходить).

Антонїй.

Кажіть, які новини з Сікіона [20])?

Первий прибічник.

Покличте Сікіонця. Є хто звідти?

Другий прибічник.

Він жде твоєї волї.

Антонїй.

Хай увійде.
Нї, треба сї египетські кайдани
Порвать, а то ще пропаду в безумстві.

Входить другий посланець.

Що?

Другий посланець.
Фульвія, твоя жона, скінчилась.[21]
Антоній.
Де?
Другий посланець.
В Сікіоні. Про її недугу
І про важнїйші ще для тебе речі
Сей лист розкаже. (Подає лист).
Антоній.
Ну, так вибач.
(Виходить посланець).
Великий дух погас... Сього-ж бажав я...
Ми часто нехтуєм чи відпихаєм
Таке, що знов його хотїли-б мати.
Щоденні ласощі нам остивають;
Вони самі воюють против себе.
Зробилась дорогою, як умерла.
Рука, що геть її тоді штовхала,
Тепер би надила її до себе.[22]
Покину сю царицю чарівницю!
Без діла сидячи я десять тисяч
Ще виснжу тут шкод, над ті, що знаю.
Нї, годї! Енобарбе!

Енобарб. Що вгодно тобі, добродію?

Антоній. Нам треба вихопитись ізвідсіля.

Енобарб. Та се-ж ми повбиваємо всїх наших жінок. Ми бачимо, що й неласка наша губить їх, а мука в розлуці з нами, се буде смерть.

Антоній. Мушу від'їхати.

Енобарб. Коли вимагає того потреба, то нехай жінки вмирають: а то шкода було-б відкинути їх нї про що, хоть перед великим дїлом їх треба вважати за нїщо. Клеопатра скоро прочує про се, зараз умре. Я бачив, як

вона вмирала двацять разів від менших річей. Я думаю, в смерти є якась сила, що скріпляє її як любоці, тим вона така й скора на вмиранве.

Антоній. Трудно й подумати, яка вона хитра.

Енобарб. Ой леле, добродію, ні! Її страсті зроблені не з чого иньшого, як із найтоншої части чистої любови. Її зітхання й сліз не можна звати вітром і водою: се більші бурі й хуртовини, ніж ті, що сповіщає календарь. Се в неї не хитрощі, а коли хитрощі, то вона робить злеву так добре, як і сам Зевес.[23])

Антоній. Коли-б я ніколи не бачив її!

Енобарб. О добродію! то не бачив би ти найдивнїйшого твору, не дознав би роскошів з нього і дорога твоя не стояла-б нічого.

Антоній. Фульвія вмерла.

Енобарб. Що, добродію?

Антоній. Фульвія вмерла.

Енобарб. Фульвія!

Антоній. Умерла.

Енобарб. Ну, добродію, принеси-ж богам подячну жертву. Коли їх божа постанова благозволить узяти жінку в чоловіка, то нехай він спомяне кравців земних: утїшають вони його тим, що коли стара одежа зносилась, є кому зробити нову. От коли-б не було більше жінок, тільки Фульвія, тодї-б справдї тебе підрізано, і було-б чого лементувати. А ся печаль заквітчана втїхою: стара твоя сорочка приносить новий жупанок. І справдї, в сьому горі треба плакати хиба тими слїзми, що живуть у цибулї.

Антоній.

Ті справи, що вона там завязала,
Не дозволяють гаятись тут більше.

Енобарб. І ті справи, що завязав єси тут, не обійдуть ся без тебе; особливо Клеопатрина справа: ся вповні завксла на твоїм пробуванні.[24])

Антоній.

Геть з жартами! Нехай про нашу думку
Все отамання знає. Я цариці
Сам обявлю, яка тому причина,
І нахилю любов її к розлуці.
Бо не одна смерть Фульвії говорить
До серця нашого могутнім словом;
Листи ще й иньші моїх римських друзів
Розсудливих мене до дому кличуть.
Ось Секст Помпеюс Цезарю противить,
І гетьманує на широкім морі;
А нестаточний нарід наш байдуже
Про тих, що в нього перше заслужились:
Прикмети всї великого Помпея
На сина його, Секста, переносить.
Високий іменем, потужний властю,
А й надто ще одвагою й завзяттєм
Стоїть він первим воїном у Римі;
І як ще висше підіб'еть ся вгору,
То зробить ся страшним для всього сьвіта.
Багато вже постало там такого,
Що мов в воді та кіньська волосина,
Уже жива, та ще не ядозита.[25])
Звели готовитись підручним нашим
В похід негайно.

Енобарб.

Будемо готові. (Виходять).

Сцена третя.

Тамже. Входять Клеопатра, Харміяна, Іра та Алексас.

Клеопатра.

Деж він?

Харміяна.

Я вже й не бачила його потому.

Клеопатра.

Довідай ся, де він, із ким, що робить?
Я байдужа́ про се. Коли сумує,
Скажи, що я танцюю: а веселий,
То я нездужаю.[26]) Вертай ся скорше.

(Виходить Алексас).

Харміяна.

Менї здаєть ся, що тобі, царице,
Коли його ти дуже покохала,
Не тим би робом треба тут ходити,
Щоб те саме й його опанувало.

Клеопатра.

Що-ж я-б іще нероблене робила?

Харміяна.

Дай попуск у всьому, не сперечай ся.

Клеопатра.

Ти вчиш, дурепо, як його втеряти.

Харміяна.

Нї, не спокушуй бо його аж надто.
Противне потім нам, що нас лякало.

Входить Антоній.

Ось він.

Клеопатра.

Чогось нездорово і сумно.

Антоній.

Як важко виявити їй мій задум!

Клеопатра.

Веди мене геть, люба Харміяно.

Вваду. Так мучитьсь не можна довго:
Не видержить природа.

Антоній.

О царице,
Моє коханнє!

Клеопатра.

Ні, стій, не наближуйсь!

Антоній.

Що се таке? що стало ся?

Клеопатра.

Я знаю
Вже по очам, що маєш вісти добрі.
Що пише мужня жінка? Їдь із богом!
Коли-б вона тебе й не відпускала!
Нехай не каже, що се я виняю.
Ніякої я над тобою власти
Не маю. Ти її, ти їй належиш.

Антоній.

Боги се лучче знають.

Клеопатра.

О, ніколи
Царицю ще не ошукав ніхто так!
Та я давно постерегала зраду.

Антоній.

Ні, Клеопатро...

Клеопатра.

Як могла я думать,
Що будеш ти моїм, що будеш вірним,
Коли ти зрадив Фульвію? Хоча-б ти
Хитав богів присягами своїми
На їх престолах, се було безумство —
Заплутатись в обіцянках словесних,
Що ламлють ся в самій присязі.

Антоній.

Люба
Царице!

Клеопатра.

Ні прошу тебе, не скрашуй
Свого од'їзду! попрощай ся просто,
Та й їдь собі. Як ти бажав лишить ся,
Тоді була пора для красомовства,
Не про від'їзд. В устах, в очах у мене
Була тоді для тебе ціла вічність,
Блаженство у бровах моїх дугастих,
І все було богоподібне в мене.
Таке воно й тепер, або ж найбільший
Герой на сьвіті брехуном найбільшим
Зробив ся.

Антоній.

Як, царице!

Клеопатра.

Коб я мала
Твої устави, то ти-б догадав ся,
Що і в Єгипті серце є.

Антоній.

Ось вислухай мене. Пора жорстока
Й потреба вимага від мене служби
На час якийся; серця-ж мого сума
Тут лишить ся з тобою. Край італьський
Від горожанських зброй увесь блискоче.
Помпей вже військом грозить мурам Риму,
І рівновага двох потуг домашніх
Веде до факций дуже небезпечних.
Ненависні, забравши в руки силу,
Коханцями народу поробились.
Вигнанець Секст Помпей, багатий
Отецькими заслугами, улазить
В серця таких людей, котрі не люблять
Порядків наших. Їх число страшенне [27]).
Спокій у нас од миру занедужав,
І перемінами лічитись хоче
Одчаянними. Єсть і опріч того

Причина в мене, що від'їзду просить:
Смерть Фульвії.

Клеопатра.

Хоть я літами й не спаслась од дуру,
Та вийшла з дітства. Фульвія-б то вмерла?

Антоній.

Умерла, так, моя царице!
Візьми отсе і вільної години
Читай, чого вона там наробила,
А тут найлучче, де і як умерла.

Клеопатра.

О найфальшивше в сьвіті закоханнє!
Де-ж ті фіяли, що тобі сповнити
Годилось би печальною водою [28]?
Тепер по Фульвії й її сконанню бачу,
Як приймуть і моє колись сконаннє.

Антоній.

Ну, годї вже сваритись. Наготуй ся
До задумів моїх. Ось слухай!
Як ти менї пораєш, так і буде.
Кляну ся тим огнем, що глей у Нїлї
Животворить: я звідси від'їжджаю
Твоїм войовником, слугою вірним.
Мир і війна, все буде так, як схочеш.

Клеопатра.

Порозтинай менї шнурки, Харм'яно!
Нї, нї, нехай. Недуга і здоровлє
У мене — як в Антонїя коханнє.

Антоній.

Моя ти дорога царице, годї!
Його любов і вірність вийдуть з честю
З якої хочеш проби.

Клеопатра.

Се й Фульвія менї вказала. Слухай!
Заплач по нїй тихенько одвернувшись;
Тодї, прощаючись зо мною, скажеш,

Що се ти рониш сльози по Єгипту.
Ну, розіграй же сцену лицемірства,
Так щоб здавалась чесністю самою.

Антоній..

Ти хочеш, щоб заграла кров у мене?
Ну, годї-ж!

Клеопатра.

Можна й лучче-б розпочати,
Та й се гаразд.

Антоній.

Клянусь мечем, царице —

Клеопатра.

Щитом також... Все вгору йде та вгору.
Та се ще не найлучче. Харміяно,
Дивись, як до лиця сей рух траґічний
Сьому Гераклю римському! [29])

Антоній.

Прощай, царице!

Клеопатра.

Учтивий лицарю, ще одно слово.
Добродїю, ми мусим розлучитись...
Нї, се не те. Добродїю, ми з вами
Любились... Знов не так заговорила.
Сам добре знаєш. Щось таке хотїла...
О! забутна́ я стала, як Антоній,
І всю мене занедбано.

Антоній.

Царице,
Колиб пустота не була у тебе
В пiдданствi, я тебе саму вважав би
Пустотою.

Клеопатра.

О, се важкая праця
Носить на серденьку таку пустоту,
Як носить Клеопатра. Та не сердь ся!

Моє поводїннє мене вбиває,
Коли воно тобі не до вподоби.
Тебе зве честь ізвідсї: то оглухни
На дурощі мої, не варті жалю,
І всї боги нехай пливуть з тобою!
Нехай побіда лаврами вквітчає
Меча твого! і по гладкій дорозї
Нехай твої ступають всюди нозї!

Антоній.

Ходїмо-ж, годї! Наше розставаннє
І зостаєть ся і летить так хутко,
Що ти зоставшись їдеш ізо мною,
А я відпливши зостаюсь з тобою.
Ходїмо! (Виходять).

Сцена четверта.

Рим Сьвітлиця в Цезаревім домі.

Входять Октавій Цезарь, Лепід і прибічники.

Цезарь.

Тепер, Лепіде, бачиш сам і знаєш:
Нема сього у Цезаря в природї,
Щоб не злюбить соперника за велич.
Нам з Александрії про нього пишуть,
Що ловить рибу, пє і тратить сьвітло
В ночи на пируваннє[30]). Він мужчина
Не більш, як і цариця Клеопатра,
А Птоломеєва вдова не більше
Здаєть ся жінкою, як і Антоній.
На силу вислухав посольство наше,
На силу спогадав про товариство.
Ви, пишуть, знайдете в ньому такого,
Що носить у собі всї людські хиби.

Лепід.

Не думаю, щоб хиби ті чи блуди
Усе хороше в ньому затемняли.
Його ті блуди, мов небесні плями,
Горять-жахтять у темряві північній.
Вони не придбані, наслїдні в нього:
Він не здолїв би їх перемінити.

Цезарь.

Ти вже йому аж надто потураєш.
Нехай було-б не соромно товкти ся
На Птоломеєвому ліжку, й царство
За радощі мінутні оддавати, —
Сидїть з рабом і кухлями мінятись,
Слоняти ся по місту о полуднї
І з пітними бурлаками боротись —
(Хоть вельми той би був уже байдужий,
Кому-б не шкодили такії блуди) —
Скажи, що се Антонїю пристало!
Та вже ніяк його не оправдаєш
В тому, що легкістю своїх учинків
Такий тягарь кладе на наші плечі,
Що вільний час гайнує на ласоту.
За се нудьги в переситі дознає,
Й сухоти в костях; а як що дозволив
Себе відтарабанити від справи,
Та й нашу разом нївечить повагу,
За се його мов хлопця треба ганить,
Що повнолїтнього ума дійшовши
І кидаючись на мінутну ласощ,
Встає против здорового розсудку.

Входить посланець.

Лепід.

Ну, от ще новина якась.

Посланець.

Великий
І благородний Цезарю, зробили,

Що повелів еси: ти що години
Новини матимеш, що в сьвіті сталось.
Помпей вбиваєсь в силу знай на морі,
І всї, здаєть ся, його дуже люблять,
Що тілько Цезаря було боять ся.
Покривджені на кораблї тїкають,
І поголоска іде, що нїби вельми
Укривджено його.

Цезарь.

Я й так се знав би.
Із давнїх давен учить нас переказ,
Що той, хто єсть, був любий, поки брав ся;
А той, кого нема, кого нїколи
Не люблено, як допезнявсь любови,
Лякає, що такого вже не буде.
Посгільня черні сюди й туди вертить ся,
Мов той летучий фляґ по над водою,
І тілько тлїє у своїй турботї [31].

Посланець.

Ще новину принїс тобі я, Цезарь.
Менекрат і Менас, пірати славні,
Заставили собі служити море [32].
Вони розрізують його, мов орють,
Усякого ґатунку деменами:
Не раз уже в Італїю вривались,
Що бережане блїдвуть, як згадають,
А красноцокі молодцї лютують.
Як тілько вивизне у море човен,
Уже й піймавсь: Помпеєве імя бо
Більш робить шкоди, нїж його вся сила.

Цезарь.

Антонїє, кинь пакосну ласоту!
Як повбивав ти Гірция та Пансу,
Двох консулїв, та повертав з Модени [33]),
А за тобою гнавсь по пятам голод,
То ти з сим ворогом боровсь відважно.

Дарма, що зріс у роскоші, терпів ти
Більш ніж дикарь, приймав велику нужду.
Ти кіньську мочу пив і жовту воду,
Що й дикий звірь від неї захлипнув ся.
Ти не цуравсь тоді найгірших ягод,
Шукаючи їх між найгрубшим хмизом;
Мов олень той, як сніг засипле землю,
На деревах ти кору гриз на Альпах,
І їв, розказують, таке мясиво,
Що иньші подивившись умирали.
Се все (кажу тепер тобі на сором)
Ти переносив твердо, яко воїн, —
І щоки навіть не позападали.

Лепід.

Жаль, жаль його.

Цезарь.

Хоть би вже сором скорше
Вернув його у Рим. Пора обом нам
У полї появитись. Мусим зараз
Для сього раду скликати: Помпея
Недбаннє наше тільки покріпляє.

Лепід.

Я завтра, Цезарю, докладно
Скажу тобі, які у мене сили
На морі будуть і на суходолї,
Щоб зазирнути ворогови в вічі.

Цезарь.

До завтра се й моя робота буде.
Бувай здоров.

Лепід.

Бувай здоров, мій пане.
Коли ще матимеш які новини
Про сю трусу, звели й мене, благаю,
Оповістити зараз.

Цезарь.

Не сумни ся,
Добродію: бо се мій обовязок. (Виходять).

Сцена пята.

Александрія. Сьвітлиця в палатах.

Входять Клеопатра, Харміяна, Іра та Мардиян.

Клеопатра.

О Харміяно!

Харміяна.

Що, моя царице?

Клеопатра.

Га, га!... Дай я напю ся мандраґори[34]).

Харміяна.

Про що, царице?

Клеопатра.

Хочу пересnpати
Безодню часу, поки мій Антоній...

Харміяна.

Ти надто много думаєш про нього.

Клеопатра.

Се зрада!

Харміяна.

Ні, не зрада, я в тім певна[35]).

Клеопатра.

Евнуху Мардияне!

Мардиян.

Що, царице?
Що вгодно?

Клеопатра.

Я тепер не хочу слухать
Пісень твоїх. Тепер мені не вгодно

Нічого від евнуха. Ти щасливий,
Що, будучи кастратом, не буяєш
Думками своїми поза Єгиптом.
Чи ти любить умієш?

Мардиян.

Так, царице.

Клеопатра.

Чи справді вмієш?

Мардиян.

Ні, не справді,
Царице милостива: бо нічого
Не можу я робити, опріч того,
Що справді чесно му·їв би чинити.
А почуття палкі у мене, і я мислю
Про те, що й Марс з Венерою робили.

Клеопатра.

О Харміяно! як тобі здаєть ся,
Де він тепер? Стоїть, сидить, чи ходить?
Чи на коні? Який той кінь щасливий!
На нїм Антоній їде! Грай же, коню!
Чи знаєш ти, хто сс тобою їде?
Полу-Атляс земного сього сьвіта,
Щит і шолом людей. Чи він говорить,
Або хоть шепче: „Де моя гадючка
З старого Нїлу“? Так мене зове він.
Давай знов солодко себі труїти!
Йому про мене думати! Я чорна
Від Фебових любовних поцілунків,
І час в'орався глибоко в мої щоки.
Лобатий Цезарю! як був ти з нами,
Була тодї я ще царським кусочком,
І сам Помпей велекий зупинив ся
В моїм обличчі затопивши очи.
Тут зір його і якоря закинув,
Тут вмер він, на жите свое дивившись.[36])

Входить Алексас.

Алексас.

Чолом єгипетській цариці!

Клеопатра.

Дуже
Ти мало на Антонія походиш,
Та що прибув єси від нього, ліки
Великі сї й тебе позолотили. —
Що ж робить мій хоробрий Марк Антоній?

Алексас.

Останнїм дїлом, дорога царице,
Було у нього цїлувати — се вже
Послїднїй із премногих поцїлунків —
Се перло сходу; а що він промовив,
Те вткнуло ся менї у саме серце.

Клеопатра.

Нехай мій слух його добуде звідти.

Алексас.

„Скажи, мій друже, — він менї промовив, —
Що вірний Римлянин великій Єгиптянцї
Шле скарб сей з устрицї, а потім
В ногах у неї за мізерний дар свій
Царствами трон її закрасить пишний.
Увесь восток, скажи, під нею буде“ [37]).
Тут він кивнув менї і сїв поважно
На бойового ступака, а той став ржати
Так голосно, що заглушив би звіреьки,
Що-б нї промовив я.

Клеопатра.

Що-ж? він сумний був,
Чи радісний?

Алексас.

Такий, як між краями
В году, не радісний, нї сумовитий.

Клеопатра.

Який настрій розмірений! Чи чуєш?

Чи чуєш, Харміяно? Се мужчина!
Заміть же добре. Він не сумовитий:
Бо мусїв осияти тих, що роблять
Свій погляд по його. Не був веселий;
Сим нїби їм казав, що всї гадання
І радощі його живуть в Єгиптї.
Небесна суміш! Чи-б ти був веселий,
Чи сумував би, ся і друга крайність
Так до лиця тобі, як більш нїкому.
Чи ти стрічав мої посли?

Алексас.

Аж двацять
Послів усяких я спіткав, царице[38]).
Про що було так густо посилати?

Клеопатра.

Хто вродить ся того дня, як забуду
Послати до Антонїя, вмре нищим.
Чорнила, Харміяно, та паперу! —
Ну, добрий мій Алексасе, витаю! —
Чи я коли любила, Харміяно,
Так Цезаря?

Харміяна.

О, бравий, любий Цезарь!

Клеопатра.

Щоб ти вдавилась, як ще раз так крикнеш!
Кажи: Антонїй бравий!

Харміяна.

Славний Цезарь!

Клеопатра.

Клянусь Ізидою, скрівавлю зуби,
Як ще раз Цезаря твого зрівняєш
З моїм героем із героїв!

Харміяна.

Вибачайте
Ласкаво. Се-ж я вашої співаю.

Клеопатра.

Моєї, як була я в зеленочку,
Як розум був у мене ще зелений.
Що за холодна кров таке казати,
Як я тоді казала!... Ну, іди вже,
Знайди мені чорнила та паперу.
Що-дня він матиме нове вітанне,
А то ще я Єгипет обезлюджу [39]).

(Виходять)

АКТ ДРУГИЙ.

Сцена перва.

Мессина. Сьвітлиця в Помпеєвім домі.

Входять Помпей, Менекрат і Менас[40].

Помпей.

Коли боги правдиві, то поможуть
Ділам людей правдивих.

Менас.

Знай, достойний
Помпею, що хоть що і відкладають,
То в тім іще вони не відмовляють.
Так нам користь буває і від того,
Що наші молитви були даремні.

Помпей.

Росту гаразд. Народ мене шанує,
І море все моє; ще моє щасте
Стоїть на нові, та моя надія
Мені віщує, що дійде й до повні.
Антоній Марк в Єгипті бенкетує
І за порогом воювать не схоче,
А Цезарь там роздобуває гроші,

Де втрачує серця. Лестить обох їх
Лепід, котрого вдвох вони лестили.
Не любить він обох, та їм байдуже.

Менас.

І Цезарь і Лепід стоять у полї;
Велику силу вже зібрали.

Помпей.

Брехнї.

Хто се тобі торочив?

Менас.

Сільвій, пане.

Помпей.

Се сон його. Я знаю, що обидва
Вони у Римі ждуть Антонїя до себе.
Нї. ти, солодострасна Клеопатро,
Усолоди свої уста гарячі
Усїми чарами любови, чари
Приправ красою, похіттю-ж — те й друге.
Втопи розпусника в потоцї пянства,
Щоб голова його знай парувала,
А кухарі щоб апетит гострили
Солодкими сосами Епікура.
Нехай їда із сном йому затушять,
Мов Лети води, память о поназї.
Що, Варріє?

Входить Варрій.

Варрій.

Скажу вам звістку певну,
Що Марк Антонїй от-от буде в Римі.
Як він відплив з Єгипту, стало-б часу
І на дорогу дальшу.

Помпей.

Я б раднїйший
Був не таку велику вість почути.
Не думав я, Менасе, щоб сей ласий
Прожора та в'оружив ся шоломом

Задля війни незначної такої.
А на війні заважить він у двоє
Против тих двох. Та ми вже й тим пишаймось,
Що своїм рухом вирвати з'уміли
Неситого на роскоші Антона
В египетської удови від лона.

Менас.

Не вірю я, щоб Цезарь привитав ся
З Антонієм ласкаво! Бо покійна
Жона його із Цезарем ворогувала,
А брат ще й бив на нього, хоть здаеть ся,
Не з наказу Антонія.

Помпей.

Не знаю,
Менасе, чи малі урази швидко
Погаснуть перед більшими у серці.
Коли-б не встали ми против усїх їх,
Вони-б напевно жерлись між собою:
Бо вже було за що меча виймати.
А як той страх, що мають перед нами,
Поможе їм з'еднати давнї чвари,
Сього ще ми не знаем. Ну, нехай же
Воно так буде, як боги захочуть!
Ми важимо своїми головами;
Від сили наших рук і цїлість їх залежна.
Ходїм, Менасе (Виходять).

Сцена друга.

Рим. Сьвітлиця в Лепідовім домі.

Входять Енобарб і Лепід.

Лепід.

Мій Енобарбе, се-б ти добре дїло
Зробив собі на славу, коб гетьмана
Свого схилив до лагідного слова[41]).

Енобарб.

Благатиму його, щоб обзивав ся
По свойому. Розсердить його Цезарь,
Нехай тодї Антонїй позирає
На Цезаря звиш голови, нехай говорить
Так голосно, як Марс. Клянусь Зевесом,
Будь борода Антонїя у мене,
Сьогоднї-б я її не брив.

Лепід.

Тепер не час приватами дрочитись.

Енобарб.

Усякий час про ту годить ся справу,
Котру він сплодив.

Лепід.

Та мала все мусить
Дорогу дать великій!

Енобарб.

Нї, не мусить,
Коли мала перед великою постала.

Лепід.

Се ти в гнїві говориш. Не воруште
Вже попіл! Ось Антонїй благородний.

Входять Антоній і Вентідий.

Енобарб.

А онде Цезарь.

Входять Цезарь і Аґріппа.

Антонїй.

Як буде згода в нас, Вентідиє,
То в Парфію!

Цезарь.

Не знаю, Меценате:
Спитай в Аґріппи [42]).

Лепід.

Благородні друзї!
Те, що злучило нас, було велике:
Нехай же менше нас не розлучає.

Кого покривджено, розсудим тихо;
А голосно про наші чвари спорить,
Се не лїчити рани, а вбивати.
Тим, благородне товариство, будем
(Я вас молю, я вас благаю пильно)
Торкатись до гіркого словом тихим,
Щоб не пошкодити докором справі.

Антоній.

Гаразд говорить. Хоть би ми стояли,
Готові до війни, вже перед військом,
Я-б так чинив.

Цезарь.

Бувай здоров у Римі!

Антоній.

Спасибі.

Цезарь.

Ну, сїдаймо-ж.

Антоній.

Сядь, мій пане.

Цезарь.

Так от...

Антоній.

Я чув, що ти за те гнївиш ся,
За що не слїд: бо не про тебе дїло.

Цезарь.

Я був би посьміхом, коли-б нї за що,
Або за річ малу вдававсь в обиду, —
Найбільше-ж против тебе. А ще-б більшим
Був посьміхом, коли-б сказав про тебе
Обидне слово і назвав негоже
За те, що для мене́ стороннє дїло.

Антоній.

Ну, Цезарю, хиба-ж се не стороннє
Для тебе дїло, що я у Єгипті?

Цезарь.

Не більше, ніж тобі було в Єгипті

Те, що я тут живу у Римі. Тілько-ж
Коли інтриґував єси на мене,
То й я гадати мусїв про Єгипет.

Антоній.

Як се інтриґував? що се ти кажеш?

Цезарь.

Ти знатимеш, яка у мене думка,
Уваживши, що тут мене спіткало.
Твоя жона і брат на мене били
І на твою корвсть ворогували,
Імя твоє було военним кликом.

Антоній.

Ти помиляєш ся. Мій брат нїколи
Не виставляв мене у цїй потребі.
Про се справлявсь я у людей надежних,
Котрі меча з тобою обнажали.
Чи не вменшив він і моєї власти
З твоєю? чи не воював і против
Мого жадання, одного з тобою?
Про се вже й перше я тебе листами
Вконтентував. Коли ж тобі схотілось
За що вчепитись, то у всїй цїй справі
Нема такого.

Цезарь.

Ти себе сам хвалиш,
Говорячи про мій короткий розум,
Аби себе як небудь оправдити.

Антоній.

Ні, ні; я знаю добре, я в тім певен:
І ти не міг сього не зрозуміти,
Що я, товариш твій в тій справі, против
Котрої він стояв, не міг дивитись
Ласкавим оком на те воюваннє,
Що не давало і менї впокою.
Що-ж до моєї жінки — дай то боже,
Щоб дух її в твою вселив ся жінку! [43])

Третина сьвіта в тебе і ти нею
Мов загнуздавши правиш, а такої
Жони не загнуздав би.

Енобарб. Коли-б у всїх нас були такі жінки, щоб чоловіки ходили на війну з жінками!

Антоній.

Шалений бунт її, що розпалила
Її нестямна лютість, не позбавлена
Гіркого вістря хитрощів — жалїю
Над тим ураз з тобою — наробив вам
Турбот богато. Але й сам признаєш,
Запобігти сьому не мав я змоги.

Цезарь.

Писав до тебе я в Александрію,
Та ти бенкетував там, і в кишеню
Мого листа сховав, а листоношу
Мого прогнав од себе насьміявшись.

Антоній.

Добродїю, він лїз до мене раптом,
Без дозволу, а я тодї уперше
Трапезував з трьома царями, бувши
Не тим собі, яким буваю в ранцї.
На завтра-ж сам сказав йому про себе
Таке, немов просив у него прощі.
То не мішай між нас того тїмаху:
Коли нам спорить, виключи з розмови.

Цезарь.

Ти поламав пункт нашої присяги.
Язик твій не повернеть ся корити
Мене так само.

Лепід.

Цезарю, вгамуй ся!

Антоній.

О, нї, Лепіде! нї, нехай говорить.
Він каже, нїби я про честь не дбаю,

А честь моя менї сьвята. Що дальше?
Ну, Цезарю, так кажеш: пункт присяги?

Цезарь.

Допомагать менї оружно й дружно,
Як попрошу; а ти менї відмовив
Сього й того.

Антонїй.

Нї, занехаяв, лучче.
І се у ті отруйливі години,
Як я й себе не памятаю. Каюсь
Перед тобою так, як тілько можу.
Отвертість ся не поменшить моєї
Великости, анї могутність стійна
Без щирости. Се правда, Фульвія повстала
На тебе, щоб мене з Єгипту визвать.
А я, мотив безвинний, вибачіння
Прошу у тебе, скілько з честю згідно.

Лепід.

Се благородно ти промовив.

Меценат.

Не налягайте більше вже, будьласко,
На свари. Щоб забути їх до разу,
Згадайте, що теперішня потреба
Велить миритись вам.

Лепід.

Се мудре слово!

Енобарб. Або так: позичте один у одного приятельства на хвилину, а потім, коли не чутимете більш нїчого про Помпея, можете вернути його знов. Буде ще в вас час гризти ся, як не матимете нїчого більш робити.

Антонїй.

Ти воїн тілько; більш не озивай ся.

Енобарб. А я був би й забув, що правда мусить мовчати.

Антоній.

Ти шпетиш раду: то вже більш ні слова.

Енобарб. Ну, ну вже; я ваш обережний камінь.

Цезарь.

Мені не прикрий зміст його промови,
Лиш спосіб. Тож здаєть ся неможливим
Дружити нам, коли удачі наші
Так ріжнять ся в своїх проявах? Тілько-ж,
Коли-б я знав, який обруч нас зважe,
Я збігав би за ним усю вселенну.

Аґріппа.

Дозволь же, Цезарю...

Цезарь.

Кажи, Аґріппо.

Аґріппа.

Із матірнього боку є у тебе
Сестра Октавія, урода дивна,
А він, великий Марк Антоній, саме
Вдовцем зоставсь.

Цезарь.

Мовчи про се, Аґріппо!
Коли-б тебе почула Клеопатра,
Ти заслужив би доріканнє в неї.

Антоній.

Іще я, Цезарю, не одружив ся.
Нехай Аґріппа до кінця говорить [44]).

Аґріппа.

Щоб вас держати у постійній дружбі,
Щоб вас братами поробити й ваші
Серця звязати сильними вузлами,
Нехай Октавію Антоній візьме [45]).
Її краса заслужує не менше,
Як луччого із між людей супруга,
А добрість і принада промовляють
Таке, чого не висловиш словами.

Сей шлюб усї дрібнї підозріння.
Котрі тепер великими здають ся,
І всі велвкі страхи, що здають ся
Тепер дрібними, переверне в нївець.
Здаватиметь ся казкою і правда,
Тепер же правдою здаеть ся й басня.
Обох вас люблячи вона притягне
Обох один до 'дного, і всїх иньших
До вас обох. Даруйте за се слово;
Зметикував я думку сю не з разу:
В прихильности моїй давно обдумав.

Антонїй.

Що скаже Цезарь нам на се?

Цезарь.

Нїчого,
Поки не чутиме, як сю промову
Прийняв Антонїй.

Антонїй.

Та яку-ж Аґріппа
Власть або силу має що зробити,
Коли-б сказав я: „..у, нехай так буде,
Аґріппо“?

Цезарь.

Цезареву власть і право
Октавії звеліть.

Антонїй.

І не прчснить ся
Менї перешкоди до такого пляну,
Такого гарного. То дай же руку,
І щоб любов братерська управляла
Серцями нашими від сього часу
На виповнення задумів великих.

Цезарь.

Даю, а з нею і сестру. Нїколи
Ще брат сестри так не любив сердечно.
Нехай на те вона живе, щоб єдинити

Держави наші в купі із серцями,
І щоб од нас любов не одлітала!

Аґріппа.

Щасти вам доля, та й амінь.

Антоній.

Не думав
Я бити на Помпея: бо недавно
Він прислуживсь мені, та ще й не мало [46]).
За се оддякувать я мушу перше,
Щоб не корили памяти моєї.
А потім виклечу його й на битву.

Лепід.

Не час нам гаятись. Коли не знайдем
Помпея, то він знайде сам нас.

Антоній.

Де-ж він тепер?

Цезарь.

Коло гори Мізенум.

Антоній.

А скілько в нього сухопутних буде?

Цезарь.

Велика сила й більшає що дальше.
На морі-ж він панує абсолютно.

Антоній.

Така йде чутка. О, колиб нам можна
Поговорити з ним! То поспішаймо-ж!
Та тілько, поки зброї не наділи,
Скінчім те діло, про що тут вмовлялись.

Цезарь.

Сердечно радуюсь, і запрошаю
Тебе сестру мою вбачати в вічі.

Антоній.

І ти, Лепіде, не відмов своєї
Компанії!

Лепід.

Антоне благородний,
Мене й недуга від сього не вдержить.

(Труби. Виходять Цезарь, Антоній і Лепід).

Меценат. Бувай здоров по приїзді з Єгипту, добродію!

Енобарб. Половино Цезаревого серця, достойний Меценате! — Шановний мій друже Аґріппо!

Аґріппа. Любий Енобарбе!

Меценат. Є чого радуватись нам, що все так переварилось. А вам жилось добре в Єгипті?

Енобарб. Еге, добродію. Ми проганяли з очей день сном, а ніч розвиднювали напоєм.

Меценат. Вісїм диких кабанів спечених у цїлости, на снїданнє, і се тілько на дванацять осіб [47]) — правда сьому?

Енобарб. Се було, що муха перед орлом. У нас бували трапези ще дивогляднїйші: от що стояло коштувати!

Меценат. Вона дуже непоборима панї, коли про неї говорять правду.

Енобарб. Скоро спіткала Марка Антонїя, зараз і вкрала в нього серце, — се було над річкою Цицнусом.

Аґріппа. Вона справдї там з'явилась, коли менї сказано про неї правду.

Енобарб.

Ось я вам розкажу [48]).
Байдак, що на ньому вона сиділа,
Сьвітив ся на водї, мов трон блискучий.
Із кованого золота був демен,
З кармазину вітрила, і так пахли,
Що аж вітри з кохання умлївали;
А срібні весла били такт під флєти,

I збита хвиля їх наздоганяла,
Немов у їх ударах закохавшись.
Сама-ж вона персоною своєю
Робила нищим всяке описаннє.
Лежала в сутозолотім наметї
І переважувала малювання
Венери, що, на нього задивившись,
Ми штуку над природу переносим.
А по обох боках її стояли
Два хлопчики з ямчастими щічками,
Мов два усьмішливиї Купідони,
І кольорованими вахлярами
Її ніжненькі щоки холодили
Та жар ще більш на щоках розгорав ся:
Самі свою розроблювали працю.

Аґріппа.

О, для Антонїя се дивне диво!

Енобарб.

Її прислужницї, мов Нереїди,
Мов ті русалки, на її дивились
І нахилялись у боготвореннї.
Стерна одна русалка пильнувала.
Шовкова снасть кружилась під руками,
Нїжними та мякенькими квітками,
Що бігали пильнуючи роботи.
Із байдака невидимо лили ся
Чудовні пахощі на побережжє.
Із міста висипав народ до неї.
Антонїй тронував посеред ринку,
Сидів один, присвистуючи воздух,
А воздух зникнув би й собі дивитись
На Клеопатру, і, коли-б се можна,
Зробив порожнє місце у природї.

Аґріппа.

Предивна Єгиптянка!

Енобарб.

А як вийшла
На беріг, наш Антоній посилає
До неї, щоб просити на вечерю.
Вона відказує, що лучче буде,
Як він до неї завитає в гості,
Про що й благає. Ввічливий Антоній,
В котрого „ні“ не чула жінка зроду,
Побривши ся кругом разів з десяток,
Іде на бенкет і, своїм звичаєм,
За те, що їли очи, платить серцем.

Аґріппа.

То чарівниця! І великий Цезарь
Свого меча послав для неї спати.
Він з плугом поравсь, а вона пожала.

Енобарб.

Раз бачив я її, як по майдану
Вона пробігла ступенів із сорок,
І так задихалась, що в силу слово
Змогла промовити. Сей недостаток
Вона зробила зараз красотою,
І хоч без духу, видихала силу.

Меценат.

Тепер Антоній вже її покине.

Енобарб.

Ніколи! ні, її він не покине.
Від літ вона не вяне, від привички
Не тратить безконечної принади.
У иньших женщин роскіш насичає.
Вона-ж чим більш дарує, тим ще більший
Збуджає голод; найпоганьше в неї
Таким здаєть ся гарним, що й сьвятиї
Жерці благословлять її, як согрішає.

Меценат.

Коли урода, розум, скромність можуть
Привабити Антонієве серце,

То ся Октавія для нього буде,
Найкраща доля.

Аґріппа.

Ну, ходїмож разом.
Ти, друже Енобарбе, в мене будеш
За гостя, поки житимеш у Римі.

Енобарб.

Покірно дякую за ласку, пане. (Виходять).

Сцена третя.

Тамже. Сьвітлиця в Цезаревім домі.

Входять Цезарь, Антоній, між ними Октавія, прибічники.

Антоній.

Сьвіт, обовязок мій великий часом
Мене й одлучать від твоєї груди.

Октавія.

І ввесь той час навколїшках я буду
Перед богами за тебе молитись[49]).

Антоній.

Добраніч, пане мій! Октавіє,
Ти хиб моїх нїколи не вичитуй
В людськóму поговорі. Я не все вмів
Держати міру, та від нинї буде
Усе складати ся до ладу в мене.
Добраніч, люба панї.

Октавія.

На добраніч,
Мій пане! (Виходять Цезарь і Октавія).

Входить віщун.

Антоній.

Ну, друже! Тужиш певно за Єгиптом?

Віщун.

Коли-б ніколи звідтіля не плив я,
Ні ти не прибував туди!

Антоній.

Чого-ж се,
Коли сказати можеш?

Віщун.

Я се в дусі
Ввижаю, та не передам словами.
Та тілько ти вертай ся знов в Єгипет.

Антоній.

Скажи, чия фортуна буде висша,
Моя, чи Цезарева?

Віщун.

Цезарева.
Отсе-ж, Антоніє, не зоставай ся
З ним поруч. Демон твій чи дух хранитель
Великодушний, мужній, благородний,
Нема йому ніде на сьвіті рівні,
Де Цезаря нема. При ньому ангел
Твій робить ся ляклитвий, мов побитий.
Тим хай простір заляже як найширший
Між вами обома [50].

Антоній.

Про се ти тихо!...

Віщун.

Нікому, опріч тебе. Тай тобі вже
Не скажу в друге. Грай з ним в яку хочеш
Ігру, а ти певнісінько програєш.
В його природне щастє, що тебе поборе,
Хоч як би зле стояв він; твоє сьвітло
Померкне, скоро він при тобі сьяє.
Ще раз кажу: твій дух при ньому близько
Теряє до панованя відвагу.
Оддалеки-ж він підіймаєсь.

Антоній.

Геть же!
Пошли Вентідия сюди до мене. (Виходить віщун).
Поїде в Парфію. — Чи по науці,
Чи так потрапив, а сказав він правду.
Його і кости слухають, а в іграх
Моє найлучче рахуваннє никне
Під його щастєм. У заклад побєм ся,
Він виграє. Півні його що разу
Моїх перемагають, хоч за мною
Були всї шанси, а його перепел
Все побива мойого, хоч і слабший.
Вернусь в Єгипет, і хоть пошлюбив я
Задля мого впокою, а роскоші
Мої там, на востоці [51]).

Входить Вентідий.

О! Вентіде,
Ну, ти поїдеш в Парфію. Твій наказ
Готов. Іди за мною, то й одержиш [52]). (Виходять).

Сцена четверта.

Тамже. Вулиця.

Входять Лепід, Меценат і Аґріппа [53]).

Лепід.

Більш не турбуйте ся, зробіте ласку,
Хапайте ся за вашим отаманнєм.

Аґріппа.

Добродію, Антоній попрощаєсь
З Октавією, та й рушаєм зараз.

Лепід.

Ну, до побачення-ж в військовій зброї,
Що так обом вам до лиця!

Меценат.

Ми будем,
Як розумію я дорогу, перше,
Ніж ти, Лепіде, під горою.

Лепід.

Шлях ваш
Коротший. Я-ж надати круга мушу.
Ви виграєте аж два дні над мене.

Меценат і Аґріппа.

Щасливої дороги!

Лепід.

Прощавайте! (Виходять).

Сцена пята.

Александрія. Сьвітлиця в палатах.

Входять Клеопатра, Харміяна, Іра та Алексас.

Клеопатра.

Музики, дай мені музики, страви
Сумної для коханців!

Слуга.

Гов! Музики!

Входить Мардиян.

Клеопатра.

Ні, цур їй! Харміяно,
Ходім пограємо на біліярді.

Харміяна.

В мене рука болить. Вам лучче грати
Із Мардияном.

Клеопатра.

Женщині та грати
З евнухом — все одно, що з нашим полом.
Чи хочеш ізо мною грати, пане?

Мардиян.

Готов, моя царице, скілько змога.

Клеопатра.

Коли готов, то за незмогу мусим
Прощать грачеви. Ну, та ві! Щось иньше!
Подайте удочку, ходім до річки.
Нехай оддалеки музика грає,
А я зраджатиму золотоперих,
Моїм гачком під слизяві їх зіви
Чіплятиму і витягши на беріг
Казатиму, мов кожна з них Антоній:
„Ага! піймав ся“!

Харміяна.

О, веселий спомин!
Сьміху, сьміху було, як ви побились
У заклад, хто піймає скорше рибку.
А водолаз твій настромив солону
Йому на удку рибу, і він витяг
Пишаючись [54]).

Клеопатра.

О час! Що то за час був!
Я реготала, поки він розсердивсь,
І реготом його в ночи приспала.
А в ранці о девятій упоїла
І сонного його в мою одежу,
У мантію прибрала, а Філїпським
Мечем його сама оперезалась [55]).

Входить посланець.

О! із Італії?... Ну, засївай же
Твоїми плодотворними вістями
Мій слух, що одлогом лежав так довго.

Посланець.

Царице, о царице!

Клеопатра.

Вмер Антоній?

Коли ти се, паскуднику, промовиш,
То вбєш свою царицю; а коли все добре,
І ти з'ясуєш, що здоров, — ось гроші,
А ось мої найблакитнїйші жили
До поцілунку. І царі сю руку
Цїлуючи тремтїли.

Посланець

О царице!

Найперше, — він гаразд...

Клеопатра.

Візьми ще грошей.

Та поміркуй, козаче: ми говорим
Про мертвих, що вони гаразд. Та знай же,
Коли і ти... я розтоплю се злото,
І виллю у твою зловіщу пельку.

Посланець.

Царице люба, вислухай...

Клеопатра.

Я чую;

Кажи. Та на лицї нема у тебе
Добра. Коли Антін живий і вільний,
Чого ж такий у тебе вид понурий
На з'ясування радісної вісти?
Коли-ж нездужає, тобі-б годилось
Прибути Фурією у гадюках,
А не людиною.

Посланець.

Зволиш, царице?...

Клеопатра.

Менї хотїлось би тебе прибити
Перш нїж промовиш. Та коли ти скажеш,
Що жив Антін, здоров і не в неволї,
А в дружбі в Цезаря, то я засиплю
Тебе грішми і дорогим камінням.

Посланець.

Царице, він здоров...

Клеопатра.

Гаразд говориш.

Посланець.

І в дружбі в Цезаря.

Клеопатра.

Ти чесний хлопець.

Посланець.

У більшій дружбі, ніж коли бувало.

Клеопатра.

Жадай що хоч у мене!

Посланець.

Та, царице...

Клеопатра.

Я не люблю такого „та“: від нього
Зникає все хороше попереднє.
Плюй на се „та“. Воно мов той тюремник
Веде якогось лютого злочинця.
Будь ласко, друже, витруси коробку
Твоїх вістей мені ув ухо разом, —
І добре і лихе. Він, кажеш, в дружбі
У Цезаря; здоров, мовляв, свобідний?

Посланець.

Свобідний? Я, царице, не казав так.
Октавія його звязала.

Клеопатра.

Як то?

Посланець.

Найкращим звязком: в ліжку.

Клеопатра.

Харміяно,
Я блїдну.

Посланець.

Так, царице, одружив ся.

Клеопатра.

Щоб на тебе чума насїла люта! (Бе його).
Що ти сказав? Геть звідсї, підлий рабе! (Бе знов).

А то повидираю тобі очи,
Як мячики, і обірву волоссє.
Шмагатиму тебе залізним пруттєм,
Варитиму в розсолї, у гіркому
Квасилї.

Посланець.

О царице милостива!
Я тілько вість приніс, не був там сватом.

Клеопатра.

Скажи, що се неправда, — цїлу область
Тобі я подарую, і пишатись
Фортуною своєю будеш; а що била
Тебе, се буде карою для тебе
За те, що огорчив мене; ще й надто
Нагорожу тебе я так дарами,
Як ти у скромности своїй попросиш.

Посланець.

Він одружився, царице.

Клеопатра.

О поганцю!
Ти жив аж надто довго. (Виймає книджала).

Посланець.

То втїкаю...
Не провинив тобі нїчим, царице! (Виходить).

Харміяна.

Царице дорога, опамятай ся:
Сей чоловік безвинен.

Клеопатра.

І безвинні
Не улизнуть від громової стрілки.
О, зникни, потони, Єгипте, в Нїлї!
Найтихші твори, в гадии обернїтесь! —
Кликнїть раба назад. Хоть я й безумна,
Та не вкушу його.. Кликнїть!

Харміяна.

Злякав ся,

Боїть ся йти.

Клеопатра.

Нічим йому не вшкоджу.

Сї руки вже втеряли благородство
І тим, що меншого від мене били;
Бо я-ж сама тут винна. — Ну, ходи лиш!

Вертаєть ся посланець.

Хоч чесно се, та всеж воно недобре
Злу новину віщати. Вість приємну
Ясуй хоч безлїч язиками; горе
Нехай само себе звіща, як станесь.

Посланець.

Я те вчинив, що мусїв.

Клеопатра.

Він женив ся?

Тепер ти вже не будеш більш нелюбий,
Нїж перше ставсь, як скажеш „Так" іще раз.

Посланець.

Женивсь, царице.

Клеопатра.

О, щоб тебе боги занапастили!
Ти все своє?

Посланець.

Хиба звелиш брехати,

Царице?

Клеопатра.

О, колиб ти пробрехав ся!

Тодї нехай би цїла половина
Єгипту затонула і зробилась
Цистерною для лускуватих гадин.
Геть звідси! Хоть би ти вродивсь Нарцизом[56]),
Менї-б здавав ся і тодї противним.
Він оженивсь?

Посланець.
Благаю вибачати.
Клеопатра.
Він оженивсь?
Посланець.
Не гнївай ся на мене.
Я не хотїв тебе сим прогнївити.
Карать мене за те, що повеліла,
Була-б, здаєть ся, вже велика кривда.
Він одруживсь з Октавією.
Клеопатра.
Коли-б же, о! його вина зробила
Й тебе ледащом! Як! ти знаєш певно?
Геть звідсї! Ти привіз менї із Риму
Товар аж надто дорогий для мене.
Нехай він в тебе на руках заляже,
І щоб ти зруйнував ся через нього!
(Виходить посланець).
Харміяна.
Моя царице дорога, спокій ся!
Клеопатра.
Я хвалючи Антонїя, вменшала
Заслуги Цезареві.
Харміяна.
Ще й як часто,
Царице!
Клеопатра.
Я за се тепер караюсь.
Ведїть мене звідсіль: я омлїваю.
О Іро! Харміяно!... Нї, нїчого...
Іди до того посланця, мій любий
Алексасе, та розпитай у нього,
Яка Октавія, якого віку,
Якої вдачі, і якого цьвіту
Волосся в неї. Зараз же вертай ся!
(Виходить Алексас).

Нехай мене... Нї, люба Харміяно,
Нехай не кидає мене на віки!
Хоть він з одного боку і Ґорґона,
А з другого все-ж Марс. Нехай Алексас
Спитає і про зріст її. Пожаль ся
Мене, та не словами, Харміяно...
Ведїть мене в мою опочивальню. (Виходять).

Сцена шеста.

Коло Мізенума.

Труби. Входять Помпей і Менас з одного боку з бубнами і тулумбасами, з другого Цезарь, Лепід, Антоній, Енобарб, Меценат і воїни.

Помпей.

Тепер мої заложники у вас, а ваші
У мене: поговорим, поки битись [57]).

Цезарь.

Воно найлучче перш поговорити.
Тим ми й послали списані до тебе
Поперед себе всї уступки наші.
Коли ти зміркував, то об'яви нам:
Чи ти грізний свій меч сховаєш в піхву,
І у Сицилію назад спровадиш
Відважну молодїж, якій инакше
Тут доведеть ся гинуть?

Помпей.

Слухайте-ж
Ви три реґенти зверхнї сего сьвіта,
Зевесові намістники найвисші!
Не знаю, чом би й панотцю мойому
Зостати ся без помсти, мавши сина
І друзїв тут, коли сам Юлій Цезарь,
Що Бруту благородному являв ся, [58])

Вас під Філїппами за себе в бою бачив.
А що подвигло Кассия блїдого
Конспірувати? За що Брут шановний
І чесний Римлянин у Капітолї
Кров розливав з громадкою малою
Вворужених любовників свободи?...
Щоб чоловік був тілько чоловіком.
Отсе-ж і я для того фльот спорудив,
І злющий океан під ним запінивсь.
Сим фльотом я завзяв ся покарати
Ненавидних Римлян за їх невдячність
До благородного мого отця[59]).

Цезарь.

Про мене.

Антонїй.

Не залякаєш нас, Помпею, фльотом;
Промовимо до тебе і на морі,
А на землї, ми знаєм, ми багатші.

Помпей.

Ти справдї на землї багатший мене
Моїм отецьким домом[60]). Та зазуля
Не вє собі гнїзда: то й зоставай ся
У нїм, поки твоя снага.

Лепід.

Скажи нам
Будь ласко (бо се все стороннї речі),
Як ти приймаєш предложення наші?

Антонїй.

Ми не благаємо тебе: ти зважиш,
За що вхопитись варто.

Цезарь.

Що й постане,
Як поспитаєш більшої фортуни.

Помпей.

Сицилїю й Сардинїю давали
Менї за те ви, щоб очистив море

Від розбишак, а потім, щоб я хліба
Прислав у Рим[61]). Як буде згода,
То розійтись, не щерблячи мечів нам
І не подрапавши щитів.

Цезарь, Антоній і Лепід.

Давали.

Помпей.

То знайте-ж, що я йшов до вас для того,
Надумавшись прийняти сю офіру;
Та на Антонія розсердивсь трохи.
Хоть менша честь менї, коли се скажу,
Та мусите ви знати, що, як бив ся
Твій брат із Цезарем, твоя паньматка
Приїхала в Сицилію, і дружно
Її трактовано у мене[62]).

Антоній.

Чув я
Про се, Помпею, і шукав случаю
Оддячити тобі.

Помпей.

То дай же руку!
Не думав я тебе тут бачить, пане.

Антоній.

Постелї на востоцї стелють мяхко.
Я дякую тобі, що визвав раньше
Мене сюди, нїж сам я наміряв ся.
Бо через се я виграв.

Цезарь.

З того часу,
Як бачив я тебе в останнє, много
Перемінивсь єси.

Помпей.

А вже-ж. Не знаю,
Які рахунки на мойому видї
Безощадна Фортуна записала;

Та в серце не пробратись їй до віку
На підневоленнє його[63]).

Лепід.

Зустрілись
Гаразд ми тут.

Помпей.

Вповаю й я, Лепіде. —
То ми згодили ся, і я бажаю
Списати нашу згоду міждо нами
І припечатати.

Цезарь.

Се перве діло.

Помпей.

Нам треба бенкетом ушанувати
Один одного на прощаннє. Киньмо
Лиш жереб, хто розпочинати мусить.

Антоній.

Я розпічну, Помпею.

Помпей.

Ні, Антоне!
Метнїмо жереб. Первий, чи останнїй, —
Твоє египетськеє куховарство
Здобуде слави. Чув я, що і Цезарь
Наш Юлїй там поситшав од бенкетів.

Антоній.

Багацько ти чував

Помпей.

Нема в тім злого,
Добродїю.

Антоній.

Нема й в мойому слові.

Помпей.

Ну, так я чув про се, та ще і надто,
Як до його Аполльодор приносив — [64])

Енобарб.

Та годї! Він приносив...

Помпей.

Що приносив?

Енобарб.

Одну царицю на перинах.

Помпей.

Тілько

Тепер пізнав тебе я, Енобарбе.
Як поживаєш, воїне?

Енобарб.

Не згірше.

Ще й лучче поживу. Бо, як я бачу,
Три бенкети ідуть на зустріч.

Помпей.

Руку!

Ніколи я тебе не ненавидів,
І з завистю дивив ся, як ти бєш ся.

Енобарб.

Добродію, ніколи не любив я
Тебе аж надто, а хвалив що-разу,
Як ти заслужував хвали моєї,
У десятеро більш, ніж я промовив.

Помпей.

Втішай ся щиростю своєю: личить
Вона тобі незгірш. То запрашаю
Всіх вас, панове, на мою ґалеру.
Чи зволите, панове?

Цезарь, Антоній, Лепід.

Покажи нам,

Добродію, дорогу.

Помпей.

Так ходімо-ж!

(Виходять Помпей, Антоній, Цезарь, Лепід, воїни і прибічники).

Менас (сам собі). Отець твій, Помпею, ніколи-б не зробив такої згоди. — Ми з тобою знайомі, добродію.

Енобарб. На морі, здаєть ся.

Менас. Знайомі, добродїю.

Енобарб. Ти боров ся добре на морі.

Менас. А ти на сусї.

Енобарб. Я готов хвалити кожного, хто мене хвалить, хоть і не можна сказати, щоб я не вдїяв нїчого на сусї

Менас. Нї щоб я не вдїяв нїчого на морі.

Енобарб. Так, тілько де чого можна тобі й відцуратись, ради твоєї власної вбезпеки: був еси великим хижаком на морі.

Менас. А ти на сусї.

Енобарб. То я цураюсь моєї сухопутної служби. Та давай руку, Менасе. Коли-б у наших очей була власть, вони-б тут піймали двох хижаків, що цїлують ся.

Менас. У всїх людей лиця щирі, хоч і які-б були в них руки.

Енобарб. Та нї одна вродлива женщина не має щирого лиця.

Менас. Нїчого тут лукавити: вони крадуть серця.

Енобарб. Ми йшли сюди битись із вами.

Менас. Що до мене, то менї досадно, що воно обернулось на випивку. Помпей сьогоднї просьміяв свою фортуну.

Енобарб. Коли так, то вже не виплакати її назад.

Менас. Рік еси, добродїю. Не сподївались ми сюди Марка Антонїя. Скажи будь-ласко, чи він одруживсь із Клеопатрою?

Енобарб. Цезареву сестру звуть Октавія.

Менас. Так, добродїю. Вона була за Кассием Марцеллом [65]).

Енобарб. А тепер за Марком Антонїєм.

Менас. Ну бо, добродїю!

Енобарб. Правду кажу.

Менас. То Цезарь поєднавсь із ним на віки?

Енобарб. Коли-б я мусїв віщувати про се поєднаннє, я-б не пророкував так.

Менас. Я думаю, полїтика зробила більш у сьому шлюбі, нїж прихильність партій.

Енобарб. Я й сам так думаю. Та побачиш, що союз, котрий, здаєть ся, звязує їх дружбу, сам же її й задавить. Октавія побожна, лагідна, тиха людина.

Менас. Хто-ж не схотїв би собі такої жінки?

Енобарб. Не той, хто сам не такий, не Марк Антоній. Вернеть ся він до своєї египетської страви. Тодї зітхання Октавії роздмухають огонь у Цезарі і, як я сказав уже, те що дружбу їх покріпляє, зробить ся знарядом до її розриву. Антонієва любов буде там, де вона єсть; тут він одружавсь тільки з користною нагодою.

Менас. Може й справдї так буде. Ну, добродїю, хочеш на поклад? У мене є віват про тебе.

Енобарб. Я прийму його, добродїю. Ми призвичаїли наші пельки в Єгиптї.

Менас. То ходїмо-ж. (Виходять).

Сцена сема.

На покладї Помпеєвої ґалєри, коло Мізенума.

Музика. Два чи три слуги готовлять бенкет.

Первий слуга. Зараз будуть, товаришу. В иньшого бадилле вже розхиталось у коріннї. Найменший вітерець повалить їх.

Другий. Лепід розчервонїв ся.

Первий. Вони примушували його випивати й милостинне питте.

Другий. Скоро который торкнеть ся до болючого місця другому, він зараз вигукує: „Годї"! Лагодить їх благаннєм, а себе питтєм.

Первий. Та ще більшу підійма війну між собою і своїм розумом.

Другий. Що то значить: здобути імя в товаристві великих людей! На одно-б менї вийшло мати в руках тростину, яка не може помогти менї, як і бердиша, яким не можу рубати.

Первий. Велика сфера, в котрій вертиш ся так, що на тебе нїхто не вважає, се все одно, що порожнї ямки, де-б треба бути очам. Вони тілько поганять вид.

Яса ясуе. Входять Цезарь, Антоній, Помпей, Лепід, Аґріппа, Меценат, Енобарб, Менає із иньшим отаманнєм

Антоній (до Цезаря).

Так вже у них, добродїю, ведеть ся,
Що по своїм знакам на пірамідї
Вважають, чи велика повінь Нїла.
По повенї вже знають: буде голод,
Чи урожай. Що вища повінь буде,
То більше і надїї. Як просякне,
Ратай зерно розсїє по глеюцї.
І незабаром поспіває жниво.

Лепід. Чуднї в вас там гадюки.

Антоній. Еге, Лепіде.

Лепід. То се ваші єгипетські гадюки вводять ся з глею за підмогою сонця? Так і ваші крокодили?

Антоній. Се правда.

Помпей. Сїдаймо. — Кубок Лепідови!

Лепід. Я не так здужаю, як би менї годилось, та нїколи не від того.

Енобарб. Аж поки заснеш. Боюсь тілько, щоб не було перш поки, нїж доти.

Лепід. Так, так, чув я, Птоломеєві піраміди — гарна річ. Що й казати? чував я се.

Менас (стиха).

Помпею, на словечко.

Помпей (стиха).

Ну, на вухо...

Що там?

Менас (стиха).

Покинь своє, благаю, місце,
Отамане, та вислухай словечко.

Помпей.

Ось зараз. Се Лепідови подайте!

Лепід. Що-ж воно таке, ваш крокодил?

Антоній. Він, добродію, такий, як він сам, і завширки широкий з себе самого, і заввишки як єсть, і двигаєть ся своїми членами. Живе тим, що його насичує, а як його елементи розпадуть ся, то переселять ся в иньші тварі.

Лепід. А кольору якого?

Антоній. І кольору свого-ж таки.

Лепід. Чудна гадюка.

Цезарь. Чи вдоволить його се описаннє?

Антоній Ще-б нї! за новим кубком Помпеєвим. А то він буде справдешній Епікур.

Помпей (стиха Менасови).

Іди, добродїю, завісь ся лучче!
І що там говорити? Геть від мене!
Роби як сказано. А де мій кубок?

Менас.

В імя моїх заслуг, коли ти хочеш
Мене послухати, здіймись із місця.

Помпей (стиха).

Здаєть ся, ти із глузду зсунувсь. Що там?
(Іде на бік).

Менас.

Усе я шапкував твою Фортуну.

Помпей.

Служив менї ти вірно. Ну, що дальше? —
Панове, веселїтесь.

Антонїй.

Бережи ся,
Лепіде, пісків сих живих: бо вгонеш.

Менас.

Чи хочеш над всїм сьвітом панувати?

Помпей.

Що се ти кажеш?

Менас.

Чи хочеш над всїм сьвітом панувати?
Ще раз кажу.

Помпей.

Як же-б воно так сталось?

Менас.

Згоди ся тілько, і, хоч я здаюсь убогим,
А дам тобі усю вселенну [66]).

Помпей.

Добре впив ся?

Менас.

Нї. я, Помпею, вдержував ся від кубка.
Зосьміль ся, і земним Зевесом будеш,
Що обіймає океан і небо.
Усе твоє, аби схотїв.

Помпей.

Та як же?

Менас.

Сї сьвітовладцї три, сї тріумвіри
На кораблї у тебе. Переріжмо

Канати, і як на безкраїм будем,
Тоді до горла — і твоя вселенна.

Помпей.

Ах! се тобі зробити б мовчки треба.
У мене се була-б гидота, в тебе —
Хороша служба. Ти повинен знати,
Що не користь моєю честю править,
А честь користю. Кай ся, що язик твій
Так зрадив діло. Колиб нотай мене
Зробив єси, я потім похвалив би;
Тепер же мушу ганити. Покинь і пянствуй!

Менас (сам до себе).

Коли такої,
То я за блїдолицим твоїм щастєм
Не буду більш тягатись. Хто шукає
Та й не бере його, коли йде в руки,
То вже й не знайде.

Помпей.

Се Лепіду кубок.

Антоній.

Несїть його на беріг. Я, Помпею,
За нього випю.

Енобарб.

До тебе, Менасе!

Менас.

Здоров будь, Енобарбе!

Помпей.

Лий до краю.

Енобарб

(показуючи на прибічника що виносить Лепіда).

От здоровяк, Менасе!

Менас.

Як?

Енобарб.

Третину
Вселенної несе. Хиба не бачиш?

Менас.
То ся третина пяна. Я хотїв би,
Щоб сьвіт увесь од пянства закрутив ся.
Енобарб.
То пиймо, щоб він аж скрутив ся.
Менас.
Ну пиймо!
Помпей.
Се все ще не Александрийський бенкет.
Антонїй.
Близький до нього. Задзвонїмо в кубки!
За Цезаря!
Цезарь.
Я-б рад уже й не пити.
Страшенна праця — мізок полоскати,
А він все гидшає.
Антонїй.
Ти мусиш бути
Дитиною свойого часу.
Цезарь.
Випивай же.
А я одвічу! та я радше-б постив
Чотири днї, ніж в однім стілько пити
Енобарб (до Антонїя).
А що, мій імператоре коханий?
Ось нумо вакханали танцювати,
На честь пиття сього, як у Єгиптї!
Помпей.
Давай, мій любий воїне!
Антонїй.
А нумо!
Берімо ся усї за руки, доківь
Вино побідоносне наші змисли
Не пхнуло в тиху і солодку Лету.
Енобарб.
Усї за руки! А гримайте гучно

Музикою у наші вуха! Дайте
Розставлю вас. Нехай сей хлопець буде
Березою, а кожен з нас підхопить,
На скілько в тельбухах снаги гукати [67]).
(Музика грає. Енобарб розміщує всіх рука в руку).

Пісня.

Бахусе, наш любий царю
Товстопузий, щуроокий!
Ми в твоїх барилах наші
Клопоти й турботи топим.
Бенкетом тебе витаєм,
Чоло ґронами вінчаєм.
Наливай, докіль іскрять ся,
Поки сьвіт не завертить ся [68])!

Цезарь.

Чого вам більш? Помпею, на добраніч!
Ходімо, добрий брате. Важні справи
На нашу легкість позирають скрива.
Панове любі, розїйдімось різно.
Ви бачите, в нас розгорілись щоки.
Потужний Енобарб від чарки слабший.
Заскакує язик і в мене в мові,
А всї ми з хмелю наче подурнїли.
Шкода й казати більше. На добраніч!
Антонїє коханий, руку!

Помпей.

А ми поборемось іще й на сусі.

Антоній.

Поборемось, добродію. Дай руку.

Помпей.

Антонїє, отецький дім мій в тебе.
Та що про се? Ми дружимо з тобою.
Спустїмось в човен.

Енобарб.

Не впадїте в воду,

Гледїть!

(Виходять Помпей, Цезарь, Антонїй і прибічники).

Я не пійду, Менасе, з ними.

Менас.

Нї, ти в мою каюту. Гей ви, труби!
І що там ще? Суремки, тулумбаси!
Нехай Нептун почує, як великих
Ми провожаємо людей. Гримайте,
Щоб вас завішено! Гудїть, гримайте!

(Труби і бубни).

Енобарб.

Гурра! шапки у гору!

Менас.

Бравий воїн!

(Виходять).

АКТ ТРЕТІЙ.

Сцена перва.

Долина в Сирії.

Входять Вентідий як би в тріумфі, з Сілїєм і з иньшими Римлянами, отаманнєм і воїнами. Перед ними несуть мертве тїло Пакорове.

Вентідий.

Тепер лежиш ти, стрілометна Парфо.
Менї дала Фортуна відомстити
За Марка Красса смерть[69]). Несїте
Царського сина тїло перед військом.
Так твій Пакор, Ороде, поплатив ся
За Красса[70]).

Сілїй.

Ну, Вентіде благородний,
Поки твій меч іще димує кровю
Парфян, гони утїкачів що сили,
Гони по Медах і Месопотамах,
По всяких сховищах, куди втїкають.
Тодї Антоній, твій гетьман великий,
На тріумфальний віз тебе посадить
І голову вінками уквітчає.

Вентідий.

О Сілїй, Сілїй! я зробив доволї.
Уваж се добре, що отаман низший
Не мусить надто боєм прославлятись.
Знай Сілїй, що не доробити дїла
Буває лучче, нїж високо знятись
За небуття того, кому ми служим.
І Цезарь і Антоній отаманнєм
Більш прославлялись, нїж самі собою;
І Соцций, що у Сириї гетьманив
Передо мною, втратив панську ласку
За скоре слави-чести здобуваннє.
Хто робить на війнї більш од гетьмана,
Той робить ся гетьмановим гетьманом.
Амбіцыя-ж, воїнська добродїтель,
Готова скорше понести утрату,
Нїж виграть те, що затемнить самую.
Зробив би для Антонія я й більше,
Та се його зобидить, і погине
В його досадї вся моя заслуга[71]).

Сілїй.

Ти маєш у собі таке, Вентіде,
Без чого воїн те-ж саме, що й зброя.
Чи ти напишеш до його?

Вентідий.

Смиренно
Скажу, що ми імям його вчинили.
Сим чародїйським словом войовничим;
Як ми його стягами і полками
Комінника Парөянського погнали,
Того, що з роду не бував побитим.

Сілїй.

Де він тепер?

Вентідий.

Плисти в Атени хоче.

І ми туди хапаймось навпереймп,
Коли важенна здобич нам дозволить.
Рушаймо-ж! Гей, рушаймо! (Виходять).

Сцена друга.

Рим. Прихожа в Цезаревім домі.

Входить Аґріппа; назустріч Енобарб.

Аґріппа.
Ну, що? брати вже попрощались?

Енобарб.
З Помпеєм закінчили: вже поїхав;
А троє ще печатають умови.
Октавія все плаче, що із Риму
Їй їхати[72]. Сумний чогось і Цезарь.
Лепід же, як Менас говорить, послї
Помпеєвого пиру недугує
Блїдачкою.

Аґріппа.
Отсе душа правдива!

Енобарб.
Предобра; і як Цезаря він любить!

Аґріппа.
А як Антонїя він обожає!

Енобарб.
О, Цезарь! ге, се між людьми Юпітер.

Аґріппа.
Ну, а Антоній хто? Се бог Зевесів?

Енобарб.
Се ти про Цезаря? Нї, він без рівнї.

Аґріппа.
Антонїє — о, ти Фенїкс Арабський!

Енобарб.

Як хвалиш Цезаря, скажи: „Се Цезарь“,
І більш нічого.

Аґріппа

Він обох їх хвалить.
Прегарно, далебі.

Енобарб.

Та більше любить
Він Цезаря; й Антонія він любить.
Ні серце, ні язик, ні цифра й буква,
Ні барди, ні поети не зуміють
Подумати, сказати, змалювати,
Ні виспівати, ні порахувати,
Як любить він Антонія. Та Цезарь —
На вколїшки, на вколїшки й дивуйтесь!

Аґріппа.

Обох їх любить.

Енобарб.

Бо се його крила,
А він їх жук... Га, се на коней трублять! (Труби).
Прощай, прощай Аґріппо благородний!

Входять Цезарь, Антоній, Лепід і Октавія.

Антоній.

Не дальше, нї, добродїю, не дальше!

Цезарь.

Береш від мене більш мене самого:
Бувай же добрий в нїй до мене. Сестро,
Бувай такою жінкою, як мисли
Мої тебе створили, щоб за тебе
Я міг ручатись. Ти-ж, преблагородний
Антоніє, гледи, щоб із сієї
Моделї добродїтелї, котру ми
Цементом дружби нашої зробили,
Ти не втворив знаряддя до руїни
Сієї дружби. Кращеб нам в тім разї

Дружить без неї, як не будем шанувати
Її з обох сторін.

Антоній.

О, ні! не вкривджуй
Мене сим недовірєм.

Цезарь.

Я сказав.

Антоній.

Шукай як хоч, за мною ти не знайдеш
Причини до того, чого боїш ся.
Нехай тебе хранять боги, і душі
Римлян у всїм до тебе нахиляють!
Тут розпрощаймось!

Цезарь.

Прощай, моя кохана, люба сестро!
Хай горнуть ся до тебе елєменти
І радощами дух твій наповняють!
Прощай, прощай!

Октавія.

Мій благородний брате!

Антоній.

Березіль ув очах твоїх, весняна
Пора любви, і дощ її віщує.
Бувай весела!

Октавія.

Пане мій, доглянь же
Господи мого чоловіка і... і...

Цезарь.

Що ще, Октавіє?

Октавія.

Скажу на вухо.

Антоній.

Язик її не підлягає серцю,
А серце язику сказать не вміє.
Се лебединий пух спустивсь на бистрень,
Та й ні на той бік, ні на сей не никне.

Енобарб (стиха до Аґріппи).
Невже заплаче Цезарь?

Аґріппа.
Він захмаривсь.

Енобарб.
Коли-б він був конем, то-б хмарна пляма
Пошкодила й коню; а чоловіку-ж?

Аґріппа.
Ну, Енобарбе, та-ж Антоній
Над мертвим Юлїєм заплакав рівно,
Та й при Філїпах плакав знов над Брутом.

Енобарб.
Торік він справді нежиту здобув ся:
Що руйнував, і те мочив слезами.
Не довіряй, поки й я не заплачу.

Цезарь.
Нї, дорога Октавіє, я буду
До тебе вісти слати. Памятання
Про тебе час у мене не відиїме.

Антоній.
Добродїю, я поборюсь з тобою
Прихильністю моєю. Обіймаю
Тебе і оддаю богам.

Цезарь.
Прощайте!
Щасти вам доля!

Лепід.
І нехай всї зорі
Осьвічують вам любую дорогу!

Цезарь.
Прощайте вже, прощайте! (Цілує Октавію).

Антоній.
Ну, прощайте!
(Труби. Виходять).

Сцена третя.

Александрія. Сьвітлиця в палатах.

Входять Клеопатра, Харміяна, Іра і Алексас.

Клеопатра.
Де-ж той козак?
Алексас.
Боїть ся приступити.
Клеопатра.
Нехай, нехай. Іди сюди, козаче.
Входить посланець.
Алексас.
Царице милостива! сам Жидівський Ірод
Не сьмітиме на тебе позирнути,
Як ти смутна.
Клеопатра.
Хотіла-б я одтяти
Сю Іродову голову, та що вже!
Нема Антонія: се він зробив би. —
Ну, приступи.
Посланець.
Царице наша милостива...
Клеопатра.
Октавію ти бачив?
Посланець.
Так, царице.
Клеопатра.
Де?
Посланець.
В Римі. Бачив у саме обличче:
Ішла проміж Антонієм і братом [73]).
Клеопатра.
Чи ростом буде з мене?
Посланець.
Ні, царице.

Клеопатра.
Чув, як говорить? Чи пищить, чи низько?
Посланець.
Чув, чув, царице: низько, товстувато.
Клеопатра.
Се не гаразд. Любитиме не довго.
Харміяна.
Її любити? О Ізидо! Ні, ні!
Клеопатра.
Я й думала так, Харміяно. Мова
Низька, сама — шереща. — А величня?
Згадай її ходу.
Посланець.
Не ходить, лазить.
Стоїть, чи швендяє, — одна постава
Вона живе більш тілом, ніж душею.
Статуя, не людина.
Клеопатра.
Чи се-ж правда?
Посланець.
Або нема очей у мене зовсім.
Харміяна.
В Єгипті трьох таких, як він, не знайдеш.
Клеопатра.
Я бачу, він аж геть розумний хлопець.
Нема нічого в ній... Козак не дурень.
Харміяна.
Та ще й який!
Клеопатра.
Ну, а якого віку?
Посланець.
Царице, вже вона була вдовою.
Клеопатра.
Вдовою? Слухай, Харміяно.

Посланець.

Мабуть

Під трицять має.

Клеопатра.

Ну, а на обличче?

Чи довговида, чи кругленька?

Посланець.

Кругла,

Аж надто кругла.

Клеопатра.

Із таким обличчем

Найбільш бувають люде безголові. —

Яке волоссе цьвітом?

Посланець.

Так, брунатне.

А лоб низесенький, їй до вподоби.

Клеопатра.

Ось золото тобі, та не гніви ся,

Що так з тобою обійшлась я гостро.

Я знов тебе пошлю: бо помічаю,

Що ти до діла здатен. Приготов ся.

Листи готові вже. (Виходить посланець).

Харміяна.

Хороший хлопець.

Клеопатра.

Се правда. Шкода, що так стрепенула.

А справді, як він каже, ся тварюка

Не стоїть дорого.

Харміяна

Таки й нічого.

Клеопатра.

Величне бачив він, то й мусить знати.

Харміяна.

Ще-б ні, Ізидо! при тобі служивши.

Клеопатра.

Ще про одно-б спитати, Харміяно...

Ну, та навпослї. Приведеш до мене,
Як попишу листи. Ще все наладжу.

Харміяна.

Я в тім порукою тобі, царице. (Виходять).

Сцена четверта.

Атени. Сьвітлиця в Антонїєвім домі.

Входять Антонїй та Октавія.

Антонїй.

Нї, нї, Октавіє, ще тут не вся річ.
І тисяча-б таких річей байдуже,
А он, він знов став бити на Помпея,
Зробив духовну й прочитав народу.
Про мене скупо в нїй; коли-ж не можна
Було чого промовчати для чести,
То холодно писав і неохотно,
А де найлуччий був случай хвалити,
Він процїдив крізь зуби[74]).

Октавія.

Любий пане!
Не йми всьому ти віри: коли-ж мусиш,
То не приймай всього до серця близько.
Як ви посердитесь, то й не бувало
Нещасної такої, що стояла б
Між обома і за обох молилась.
Благі боги сьміятимуть ся з мене,
Як я молитимусь. „Благословіте
Мого супруга й пана", та й загладжу
Молитву сю: „Благословіте брата!"
Боротиме одна молитва другу;
Середини нема міждо краями[75]).

Антоній.

Октавіє кохана! ти на того
Направ любов, хто більш її шанує.
Втеряю честь, втеряю і самого
Себе. Не буть твоїм про мене лучче,
Ніж буть твоїм, та вже без верховіття.
Ну, та нехай так буде, як ти хочеш.
Стань серед нас, а я тим часом
Готовитимусь все таки до бою.
Нехай твого він осоромить брат..
Хапайсь як мога. По твойому сталось[76]).

Октавія.

Спасибі, пане мій. Зевс всемогущий
Мене слабу примирем вашим зробить.
Війна між вами, се — колиб вселенна
Розсілась на двоє, і мертвим трупом
Закидати розсїлену прийшло ся.

Антоній.

Як знатимеш, від кого почало ся,
Туди й направ свої докори. Наші
Провини так однакі буть не можуть,
Щоб одинаково обох любити.
Готуй ся в путь, і вибірай як знаєш
Сопутників; про втрату не турбуй ся. (Виходять).

Сцена пята.

Тамже. Друга сьвітлиця в палатах.

Входить Енобарб, назустріч Ерос[77]).

Енобарб. Ну, що, друже Еросе?
Ерос. Та пречудні вісті, добродію.
Енобарб. Які-ж, козаче?
Ерос. Цезарь та Лепід воювали Помпея.
Енобарб. Се вже старе. Чого ж добились?

Ерос. Цезарь, скористувавшись ним у війні против Помпея, тепер знехтував його побратимство, не хоче ділитись із ним славою походу; ще й надто: винуватить його за листи, що він писав перш до Помпея, і вхопив його по свойому власному винуваченню. Тепер бідного третього запроторено, поки смерть випустить на волю[78]).

Енобарб.

Ти, сьвіте, маєш тілько вже дві пельки;
Та кинь між них усю свою поживу, —
Вони знов погризуть ся. Де-ж Антоній?

Ерос.

Блукає по саду — отгак штовхає
Ногою сучче з перед себе і гукає:
„Дурний Лепід", і грозить смертю
Тому із слуг своїх, хто вбив Помпея[79]).

Енобарб.

Наш фльот великий вже рушає.

Ерос.

Знаю,
В Італію, на Цезаря. А я й забув ся,
Доміцие! Іди до пана зараз.

Енобарб.

Не буде з сього... Ну, та якось буде
Воно. Веди вже до Антонія...

Ерос.

Сюди, добродію. (Виходять).

Сцена шеста.

Рим. Сьвітлиця в Цезаревім домі.

Входять Цезарь, Аґріппа і Меценат.

Цезарь.

Се він, ще й більш, зробив на сором Риму!

В Александрії (тут менї се пишуть)
На золотих стільцях на серед ринку
На срібному помості привселюдно
Вони вдвох тронували. При ногах їх
Сидїв Цезаріон, що величають
Отця мого дитям, і незаконна
Дїтвора їх, що ласо наплодили.
Оддав він їй египетську державу
І полуденну Сирію і Кипрос
І Лїдию[80]).

Меценат.

Се все зробив прилюдно?

Цезарь.

На виставно-народньому майданї,
Де в них бувають грища. Він поставив
Своїх синів царями над царями.
Дав Олександру Медию Велику,
Вірмен і Парфію, а Птоломею
Кілїкію, Фенїкию і Сирію.
Вона в той день явилась у нарядї
Ізиди: бо не раз давала й перше
Царські послухання в такій одежі[81]).

Меценат.

Про се нам треба з'ясувати Риму.

Аґріппа.

Вже й так він на його безстидство
Досадує і знать його не схоче.

Цезарь.

Народ се знає, та прийшла й від него
Завина в Рим.

Аґріппа.

Кого ж він винуватить?

Цезарь.

Мене найперш за те, що ми однявши
Сицилїю у Секстуса Помпея,
Не оддали йому його частини;

А потім каже, що менї позичив
Тай не одержав із позики кораблїв;
І, наконець, що ми з тріумвірата
Лепіда викинули, а доходи
Усї його на себе обернули.

Аґріппа.

Добродію, нам треба відповісти.

Цезарь.

Вже зроблено, і вістовець одправлен.
Я написав: Лепід зробив ся жорстоким,
Високу власть перевернув на шкоду
І заслужив своєї переміни.
А я з Антонієм готов дїлитись,
Аби він подїлив ся із мною
Вірменами і иньшими царствами,
Котрі позавойовував.

Меценат.

Нїколи
Не згодить ся на се він.

Цезарь.

То й від мене
Нехай не допевняєть ся нїчого [82]).

Входить Октавія.

Октавія.

Витаю Цезаря, мого пана,
Витаю Цезаря предорогого!

Цезарь.

І я тебе чужою мусїв звати!

Октавія.

Нї, ти не звав: бо не було причини.

Цезарь.

Чого се ти до нас так підкрадалась? [83])
Не так як Цезаря сестра. Супруга
Антонія ввійти повинна з військом.
Повинні-б конї ржати перед нею,
Перш нїж з'явилась-би, а по дорозї

Народ окрити дерева, жадібний
Її побачити, а порохи під небо
Куріти од потуг твоїх великих.
Ні, ти ввійшла у Рим, як та селючка
На торг, попередивши виявленнє
Любови нашої, котра без того
Буває й недознана. Ми-б стрічали
Тебе на морі і на сусї; ми-б витали
Все більш честями.

Октавія.

Любий пане!
Не з мусу я ввійшла так, а з охоти.
Супруг мій, Марк Антоній, перечувши,
Що ти готуєш ся іти на нього,
Вразив мій слух гіркою новиною,
І я просила дозволу вернутись.

Цезарь.

А він дозволив зараз: бо стояла
До ласування ти йому на стежці.

Октавія.

Ні, не кажи сього, мій любий пане.

Цезарь.

Я з нього не спускаю ока, сестро.
Мені про нього вітер переносить[84]).
Де він тепер?

Октавія.

В Атенах.

Цезарь.

Ні, жорстоко
Ізраджена ним сестро! [85]) Клеопатра
Переманила вже його до себе.
Оддав своє він шлюсї царюваннє,
А та ззиває всїх царів на мене.
Вже Бокк Лїбійський, вже Кападокійський
Цар Архелай, Філядельф Пафляґонський,
І Малх Арабський царь і царь Понтийський,

Ірод Жидівський, Мітрідат Вірменський,
Амінт і Полемон, царі Медийський
Та Лікаонський і богато иньших
На нас зібрались [86]).

Октавія.

О бідна-ж я, що розділила серце
Між двоїми друзями-ворогами!

Цезарь.

Витаю, сестро! Тілько ти листами
Задержувала наш розрив і доси,
Аж ми довідали ся про наругу
Твою й про власну нашу небезпечність.
Спокій ся серцем. Не турбуй ся надто
Сим временам, що тебе так тяжко крушить [87]).
Нехай судьба без сліз що хоче чинить.
Витаю, найдорожша в цілім сьвіті!
Згордовано тобою невимовно,
І небеса високі нас обрали
І всїх прихильних до тебе на помсту.
Розвеселись, нам дорога до віку.

Аґріппа.

Витаю й я!

Меценат.

Витаю, люба пані!
У Римі всї серця тебе кохають
І спочувають. Тілько перелюбник
Антоній, без ваги в своїй розпустї,
Тебе цурает ся і всю потугу
Оддав блудницї, що на нас воює.

Октавія.

Чи так же бо воно, мій любий пане?

Цезарь.

Се певне, люба сестро. Не турбуй ся
І покажи, що ти терпіти вмієш. (Виходять).

Сцена сема.

Антоніїв табір коло мису Акциюм.

Входять Клеопатра і Енобарб.

Клеопатра.

Подякую тобі за се, будь певен.

Енобарб.

За що-ж, за що, за що се?

Клеопатра.

Розраював єси мені похід сей.
Мовляв: не личить[88]).

Енобарб.

А хиба не правда?

Клеопатра.

Коли нема тут против нас нічого,
Чом нам не буть персоною своєю?

Енобарб (сам до себе).

Ну, тут мені-б годилось відказати:
Як запрягти кобили з жеребцями,
Пропали-б жеребці: бо кобилиці
Замчали-б воїна з конем у купі[89])

Клеопатра.

Що ти там мимриш?

Енобарб.

Тут бувши, ти Антонія туманиш,
Береш від нього серце з головою
І час і все, що мусїла б щадити.
Його вже й так за легкість винуватять,
І в Римі кажуть, що тут гетьманує
Фотин евнух з дївчатами твоїми[90]).

Клеопатра.

Щоб він запавсь, той Рим! щоб черви ззїли
Ті язики, що против нас говорять!
Ми мусимо нести тягарь військовий;
На те я й голова в мойому царстві,

Щоб тут менї явитись за мужчину.
Мовчи. Позаду в вас я не зістанусь.

Енобарб.

Мовчатиму, та ось сам імператор.

Входять Антонїй і Канїдий.

Антонїй.

Се дивна річ, Канїдий, що так хутко
Приплив він із Тарента і Брундуза,
Через Іонське море, і зайняв Торину. —
Ти чула се, моє кохання?

Клеопатра.

Тілько
Невдалого дивує вельми скорість[91].

Антонїй.

Карлючка добра, і найлуччий воїн
Не докорив би так нам за недбальство.
Канїдий, ми з ним побємось на морі.

Клеопатра.

На морі: а то як же?

Канїдий.

Для чого-ж се,
Мій пане, хочеш з ним так воювати?

Антонїй.

Бо він зосьмїливсь нас на море визвать.

Енобарб.

То й ти-ж його на одноборство кликав,
Мій пане.

Канїдий.

І на бій коло Фарсали,
Де бив ся Цезарь із Помпеєм [92]). Тілько-ж
Він ухиливсь від сього викликання:
Не вигодно. І ти зроби так само.

Енобарб.

У тебе фльот не так то уоружен.
Твої матроси муляки, женцї і всяка
Примусом наверобована челядь.

А в Цезаря той фльот, що був Помпея.
Легкії кораблї, твої-ж важенні.
Нема безчестя на морі не битись,
Коли ти наготовив ся на сусї.

Антоній.

На морі, нї, на морі!

Енобарб.

Ти зречеш ся,
Достойний пане, боєвої слави,
Що на землї здобув, розстроїш військо,
Що звикло добре воювати пішки.
Ти звернеш з найпевнїйшої дороги
І віддасись невірному случаю.

Антоній.

Нї, бюсь на морі.

Клеопатра.

В мене шість десятків
Парусників. Не має Цезарь луччих [93]).

Антоній.

Ми зайві спалимо і, покріпивши
Себе запасом, рушимо на Акций
Назустріч Цезарю; коли-ж не сила,
То воюватимем на сусї.

Входить посланець.

Що там?

Посланець.

Новини вірні: Цезарь взяв Торину.

Антоній.

Він сам там? Се річ неможлива.
І то вже дивно, що його там військо. —
Канїдий, девятнацять леґіонів
Держатимеш на сусї під рукою,
Та ще дванацять тисяч коней маєш.
А ми на судна. — Ну, моя Тетидо! —

Входить воїн.

Достойний воїне, які новини?

Воїн.

О благородний імператоре мій!
Не бийсь на морі; ні, не завіряй ся
Дошкам трухлявим! Як мечу не віриш
І ранам сим, то хай там Єгиптяне
І Фенікійці мов качки ниряють.
Ми звикли битись на твердому ґрунті,
Плече в плече[94]).

Антоній.

Ну, добре вже. Рушаймо!

(Виходять Антоній, Клеопатра і Енобарб).

Воїн.

Кляну ся Геркулесом, щиру правду
Кажу.

Канідий.

Ти, воїне, говориш правду.
Та він не все так робить, як хотів би.
Гетьманом нашим гетьманує инший:
Ми слуги женщини.

Воїн.

В руках у тебе
Всї леґіони й комінник. Се правда?

Канідий.

Октавій Марк, Юстей Марк, Публіколя
Та Целїюс повелївають морем,
А ми всїєю сушею[95]). Ну, Цезарь
Швиденько дїло робить, на прочудо!

Воїн.

Він був ще в Римі, а його потуги
Вже двигались такими батовами,
Що обманили послухів всїх наших.

Канїдий.

А хто намісником у нього, чув ти?

Воїн.

Якийся, кажуть, Тавр[96]).

Канїдий.

О, добре знаю!

Входить посланець.

Посланець.

Канїдие, зве к собі імператор.

Канїдий.

Час вагітний новинами й що хвиля
Новую родить. (Виходять).

Сцена осьма.

Долина близько Акциюма.

Входять Цезарь, Тавр, отамание і прибічники.

Цезарь.

Мій Тавре!

Тавр.

Мій добродію!

Цезарь.

Не бий ся
На сусі, і держи все військо в купі.
Не зачіпай їх, поки ми все зробим
На морі. Не вхиляй ся від наказу,
Що тут я прописав. Фортуна наша
Лежить на цім великому моментї. (Виходять).

Входять Антоній з Енобарбом.

Антоній.

Комінника поставмо під узгірем,
Щоб бачити, як Цезарь буде битись.
Звідсїль лїчитимемо кораблї всї
І знатимем, що нам чинити. (Виходять).

Входить Канїдий ідучи з піхотою по однім боці сцени, а Тавр, намістник Цезарів, по другім. Як вийдуть за сцену, чути галас морського бою.

Боевий галас. Вертаєть ся Енобарб.

Енобарб.

Пропало, все пропало. Я не можу

Дивитись більш. Єгипетський отаман,
Антоніяд вже демен завертає
Втїкаючи з своїми кораблями
Шістьдесятьма. Менї на се дивитись —
Одно, що стратить очи!

Входить Скар.

Скар.

О небеснї
Боги й богинї! о синоде вічних!

Енобарб.

Чого ти? що там?

Скар.

Половина сьвіта
Погибла від безпутної темноти.
Процїлували ми царствá і землї.

Енобарб.

Ну, як же бють ся?

Скар.

Ми, мов од зарази
Валяємось, мремо; а дика відьма
Єгипетська, — бодай її проказа зїла!
Як боротьба була мов ті близнята,
Що розпізнати трудно, наші брали
Ще й гору — мов корова та від ґедзя
У червцї пружить паруси, втїкає[97]).

Енобарб.

Я бачив се, і в мене заболїло
В очах, не зміг я більш дивитись.

Скар.

Утїкає,
Руїна-ж благородна чар жіночих,
Антоній, сам порозпускавши крила
Свого судна, мов селех той безумний
Летить за нею, занедбавши битву
В горячу пору. Я не бачив з роду
Стидовища такого. Ще нїколи

Так досьвід, мужество і честь воацька
Самі себе не побивали.

Енобарб.

Леле!

Входить Канідий.

Канідий.

Фортуна наша на морі здихає
І тоне жалісно. Коли-б гетьман наш
Був тим, чим знав себе, усе гаразд би
Було. О, він нам показав, як бігти,
Постидно показав нам утїканнє!

Енобарб (на бік).

Еге, такої! Ну, то все скінчилось.

Канідий.

Втекли в Пельопонес вони обоє.

Скар.

Туди добратись легко. Підожду там,
Що дальше буде.

Канідий.

Я-ж всї леґіони
З комінником, все Цезареви здам я.
Вже шість царів нам показали здачу [98]).

Енобарб.

А я таки ізнов поволочу ся
За раненою долею тїмахи,
Хоть розум дме тепер назад від нього.

(Виходять).

Сцена девята.

Александрія. Сьвітлиця в палатах.

Входить Антоній з прибічниками.

Антоній.

Ось слухайте! Земля не хоче більше
Мене носити на собі. О друзї! [99])

Ходїть сюди! Я так уже спізнив ся
На сьвітї, що згубив тропу на віки.
Є в мене карабель із щирим злотом..
Візьміть його собі та подїлїтесь,
Втїкайте геть, із Цезарем мирітесь.

Прибічники.

Втїкати? нї, не ми.

Антонїй.

Я втїк утеком,
Побіг і легкодухих вивчив,
Як утїкать, показувати плечі.
Ідїте, друзї, геть! Я вибрав стежку
Таку, де вас не треба: утїкайте.
Мій скарб у пристанї собі візьміте.
О! я погнавсь за тим, чого соромлюсь.
Саме волоссє в мене збунтувалось:
Бо сивий волос чорного картає
За необачність, чорний докоряє
Сідого за бездумне страхопудство.
Ідїте, друзї: матимете й листи
Від мене до приятелїв: прочистять
Вони дорогу вам. Не позирайте
Так сумно, і що вам воно противно.
Не відмовляйтесь, а вхопіте натяк,
Котрий моє одчаяннє вам робить:
Покиньте те, що вже й само згубилось.
До берега морського просто йдїте,
Оддам вам карабель той з цїлим скарбом.
Лишіть мене, будьласко, на часину,
Благаю вас. Бо вже повелївати
Не можу, то й благаю.. Зараз буду. (Сїдає).

Входять Ерос і Клеопатра: її ведуть під руки Харміяна з Ірою.

Ерос.

Іди, утїш його, царице люба [100]).

Іра.
Утїш його, предорога царице.
Харміяна.
Утїш... що більш робити?
Клеопатра.
О, дайте менї сїсти!... О Юноно!
Антонїй.
Нї, нї, нї, нї!
Ерос.
Антонїє, чи ти се бачиш?
Антонїй.
О фі, фі, фі!
Харміяна.
Царице...
Іра.
Царице, добра наша панї!
Ерос.
Ой пане, пане!
Антонїй.
Так, пане, так було. Він при Філїппах
Держав той меч, немов той танцюриста [101]),
Тим часом як я Кассия худого,
Ізморщеного бив; та я-ж і з Брутом
Безумним докінчав, а він справляв ся
Через намісників: бо сам не тямив
Тяжких військових справ. Та годї.
Клеопатра.
Рятуйте, ах!
Ерос.
Цариця... о Антонїє! цариця...
Іра.
Да приступиж, царице, говори з ним!
Від сорома він сам себе не тямить.
Клеопатра.
Ну, добре, то піддержуйте-ж мене... о!

Ерос.

Преблагородний пане, встань: бо ось цариця
Надходить і головоньку схилила.
Умре вона, як не оживиш словом.

Антоній.

Згубив я славу... се гидке втїкання.

Ерос.

Добродію, цариця...

Антоній.

До чого се
Мене ти довела, о Єгиптянко?
Глянь, як ховаю від тебе я сором!
Дивлюсь на те, що я позаду кинув,
Окрите соромом.

Клепатра.

Мій любий пане!
Не гнївайсь на мій парус полохливий:
Не сподївалась я, що ѝ ти за мною
Полинеш...

Антоній.

Єгиптянко, надто добре
Ти знала, що Антонїєве серце
До демена твого всїма шнурами
Привязане, що ти мене потягнеш
Слїдом. Ти знала, що над моїм духом
Ти маєш волю й силу найповнїйшу,
І що єдиним натяком здолїєш
Мене і у богів з під власти вирвать.

Клеопатра.

Прости, прости мене!

Антоній.

Тепер я мушу
З благаннями до хлопця посилати,
Знижатись, лазити, хвостом вертїти, —
Я, що півсьвітом по вподобі правив,
Робив і руйнував людські фортуни.

Ти знала, як мене завоювала,
І що мій меч, через кохання млявий,
Його послухав би у всїх случаях.

Клеопатра.

Прости, прости мене!

Антоній.

Нї, годї плакать.
Одна твоя сльоза заважить більше
Всього, що мав я і того що втратив.
Дай поцілую, і про все байдуже.
Я нашого учителя одправив [102]).
Ще не вернувсь? Кохана, я важкий став,
Як олово. Вина сюди та страви!
Я долею тодї найбільш горджую,
Як на собі її удари чую. (Виходять).

Сцена десята.

Цеварів табір у Єгиптї.

Входять Цезарь, Долябелля, Тирей і иньші.

Цезарь.

Нехай посол Антоніїв увійде. —
Ви знаєте його?

Долябелля.

Се, Цезарю, учитель
Його дїтей. Оскубли, видно, добре,
Що вже перо з крила він посилає.
А кілька місяців, було доволї
У нього і царів на посиланнє.

Входить Евфроній.

Цезарь.

Ну, приступи і говори.

Евфроній.

Який не єсть я, я — посол Антонів.
Недавно ще я був такий маленький
До справ його, як та росина рання
На миртовім листку — до океана.

Цезарь.

Нехай і так. Ясуй своє посольство.

Евфроній.

Вітає він тебе фортуни паном
Своєї і благає жить в Єгипті.
Як не зволиш, ще меншого він просить:
Благає дихать між землею й небом,
В Атенах міщанином. Се від нього.
А Клеопатра признає величче
Твоє і корить ся твоїй всевладї,
А для наслїдників своїх благає
Корони Птоломеїв, яко ласки.

Цезарь.

Немає вух у мене для прохання
Антонієвого. Що до цариці,
Готов я слухать і вволити волю,
Аби прогнала із Єгипту друга
Огидженого, а не то — убила.
Як зробить се, не буде марна просьба.
Се їм обом [103]).

Евфроній.

Щасти тобі фортуна!

Цезарь.

Звелїте провести його крізь табір. -
(Виходить Евфроній).

Тепер ти покажи свою проречність (До Тирея)
Та вимани його у Клеопатри.
Все обіцяй, чого-б лиш попросила,
І навіть більше, що вже сам ізмислиш.
Жіноцтво не тверде і в луччій долї,
А нужда кусить і весталку чисту.

Попробуй хитрощів твоїх, Тирею,
І за труди свої сам нагороду
Постанови собі, а ми законом
Вважатимем її [104]).

Тирей.

Іду, мій пане.

Цезарь.

Уваж, як бич свій переніс Антоній,
Вивідуй з кожного його учинку,
Яка нем думка носить.

Тирей.

Буду, буду. (Виходять).

Сцена одинацята.

Александрія. Сьвітлиця в палатах.

Входять Клеопатра, Енобарб, Харміяна та Іра.

Клеопатра.

Що-ж нам робити, Енобарбе?

Енобарб.

Що-ж: подумать
Та й вмерти.

Клеопатра.

Чи ми тут провинили, чи Антоній?

Енобарб.

Антоній тільно: бо зробив він паном
Свого розсудку волю. Ти побігла
Від образу війни страшної, — що-ж тут?
Ряди одні одних переляками:
Чого-ж Антонію було вганяти?
Сверботі страсти тут не подобало
Забаламутити його гетьманство,
Як половина половину сьвіта

Борола і він сам рішав питаннє.
Се був не менший сором, як і втрата —
Побігти за твоїми парусами
Перед своїм закляклим з диву фльотом.

Клеопатра.

Мовчи, мовчи бо!

Входить Антоній з Евфроніем.

Антоній.

Се він так одвітив?

Евроній.

Так, пане мій.

Антоній.

Тоді цариця запобігне ласки,
Як нас оддасть йому?

Евроній.

Так він говорить.

Антоній.

Скажи їй се. Пошли сю сивовату
Главу́ до хлопця Цезаря, — царствами
Сповнить твої жадання він до краю.

Клеопатра.

Сю голову, мій пане?

Антоній.

Знов до нього!
Скажи йому, що рожі молодости
Красять його, то й сьвіт жада від него
Чогось великого. Його всї скарби
І фльоти й леґіони міг би й дурень
Провадить; слуги на хлопяче слово
Могли-б так само леско побіджати,
Як і під Цезарем. Тож визиваю
Його відкинути на бік весь зверхній
Блиск і зо мною згнобленим побитись
Мечем против меча в единоборстві.
Ні, лучче напишу се [105]). Йди за мною.

(Виходить Антоній з Евфроніем).

Енобарб.

Еге-ж, се певно, що преславний Цезарь
Induce Зречеть ся щастя, і на герець вийде
Против рубаки. Бачу, що і розум
Людський, се тілько часточка фортуни;
І те що зверху, тягне на погибель
Всю суть в нутрі; одно як друге хоре. —
Ну, що за мрія, знавши всї ті справи,
Ждать Цезаря щасливого на герець!
Ти, Цезарю, побив його й розсудок.

Входить прибічник.

Прибічник.

Від Цезаря гонець!

Клеопатра.

Без церемоній?
Чи бачите, мої ви приятельки?
Привяла рожа, — затикають носа
Ті, що на вколїшках витали сьвіжу. —
Введи його, добродію.

Енобарб (сам до себе).

Правдивість
Моя ворогувати починає
Зо мною. Так, прихильність до дурного
І нашу щирість робить дурнотою.
Однак, хто до кінця по правдї служить
В недолї панови, той візьме гору
Й над тими, хто подужав його пана.
Такий в історії здобуде місце.

Входить Тирей.

Клеопатра.

Ну, воля Цезаря?

Тирей.

Коли б не сьвідки![106])

Клеопатра.

Се тілько друзї: говори безпечно.

Тирей.

Се може і Антонієві друзї?

Енобарб.

Йому, добродїю, їх стілько треба,
Як Цезареви, а то й нас не треба.
Угодно Цезареви, — наш владика
Полине, щоб зробитись його другом.
А ми, ти знаєш, ми того, за кого
Антоній, то й за Цезаря самого.

Тирей.

Так от. О славная! Благає Цезарь
Не думать більш про власне становище,
Як і про те, що він єсть Цезарь.

Клеопатра.

Далій!

Се царське слово.

Тирей.

Він се добре знає,
Що ти Антонія цїлуєш-обіймаєш
Від страху тільки, а не з закохання.

Клеопатра.

О!

Тирей.

Тим і рани чесноти твоєї
Його болять, як підневольні плями,
Не як заслужені.

Клеопатра.

Він бог: все знає.
Як єсть. Не піддала ся йому чесність
Моя, завоював її у мене.

Енобарб (сам до себе).

Щоб знати правду, я про се спитаю
В Антонія. О пане, любий пане!
Ти так течеш, що й нам пора покинуть
Тебе тонуть: бо й найдорожше
Твоє тебе вже кидає. (Виходить).

Тирей.

Сказати Цезареви, чого хочеш
Від нього? Бо по части й сам він просить,
Щоб захотіла ти, щоб дав тобі він.
Йому се дуже буде любо, щоб ти
Зробила із його фортуни ліску
І сперла ся на неї. А ще й надто
Заграв би дух його, коли-б від мене
Почув, що ти покинула на віки
Антонія, та й оддалась під захист
Владики сьвіта.

Клеопатра.

Як твоє іменне?

Тирей.

Тирей.

Клеопатра.

Посланнику коханий!
Скажи великому цареви от що:
Що через тебе я цілую руку
Його побідоносну, і скажи, що
Готова положить мою корону
В ногах у нього, впавши на коліна;
Що від його всевладного дихання
Я вислухаю присуд над Єгиптом.

Тирей.

Се благороднїйша тропа для тебе.
Як бореть ся із долею розсудок,
Нехай він важить ся на те, що зможе,
То не схитне його нїщо. Дозволь же
Чолом ударить до руки твоєї.

Клеопатра.

Отець твого владики дуже часто,
Обдумуючи, як царства підбити,
Прикладував уста свої до неї,
Хоть недостойної його цїлунків.

Вертаєть ся Антоній з Енобарбом.

Антоній.

Кляну ся громом Зевсовим, се ласка!
Хто ти, козаче?

Тирей.

Той, хто виповняє
Велїння найпотужнїйшого мужа,
Достойнїйшого, щоб йому корились.

Енобарб.

Ой будеш битий!

Антоній.

Приступи до мене
Ти, коршаку! О ви боги й чортяки!
Від мене тане власть; а ще недавно,
Як погукну бувало „гов“! мов хлопцї
На іграшках, біжять царі до мене.
„Чого зволиш?“ питають... Ви поглухли?
Ще я Антоній.

Входять прибічники.

А беріте в руки
Сього жака та дайте добру хлосту.

Енобарб.

Із левчуком гулятись безпечнїйше,
Ніж з левом, що зостарівшись вмирає.

Антоній.

О місяцю, о зорі! Хлосту, хлосту!
Коли-б се двацять Цезаревих старших
Трибутників було; і я побачив,
Що лижуть руки її так гидко,
Тій, що колись ми звали Клеопатра...
Як на імя тепер вона?... О друзї! бийте,
Січіть, поки він скривить ся, мов хлопець,
Та закричить: „Помилуйте!“ Геть звідси!...

Тирей.

Антоніє...

Антоній.

Ведіть, і давши хлосту
Знов приведіть сюди. Він буде
Послом до Цезаря, сей жак, від мене. —
(Виходять прибічники з Тиреєм).
Ти звяла, ще як я тебе не бачив...
Га! чи на те покинув я у Римі
Незмятим ложе, чи на те я зрік ся
Законного потомства й перла женщин,
Щоб дознавати зради від такої,
Що зиркає і на рабів?

Клеопатра.

Мій милий!

Антоній.

Була єси ти нестаточна з давна,
Та ми, загрузнувши у своїх блудах
(О горе нам!) сліпуємо, а мудрі
Боги у нашім власнім бруді розум
Наш топлять і велять нам обожати
Дурниці наші, і як ми руйнуєм
Себе, вони сьміють ся з нас.

Клеопатра.

Туди вже
Дійшло!

Антоній.

Знайшов тебе куском холодним
Я в Цезаревій мисці... Ні, була ти
Помпеєвим об'їдком, опріч иньших
Годин горячих, про які не каже
І поговір. Аджеж я добре знаю,
Що чистота — коли тобі хоч снилась,
А що вона таке, — не знала ти ніколи.

Клеопатра.

А се вже на що?

Антоній.

Попустить рабови,

Щоб він, узявши нагороду, крикнув:
„Бог награди тебе!“ щоб він так грав ся
З подругою забав моїх, з рукою
Твоєю, із печаттю царювання,
Порукою сердець високих! Чом я
Не на Васанських горах? Перерув би
Я все рогате стадо[107]). Дике щось
У мене в серці. Промовляти чемно,
Се все одно, що дякувати кату
За те, що він тебе завісив хутко. —

(Вертають ся прибічники з Тиреєм).

Ну, висїкли?

Один з прибічників.

Ще й як докладно, пане.

Антоній.

Кричав? прохав пощади?

Один з прибічників.

О, просив ся!

Антоній.

Коли твій батько жив, нехай жалкує,
Що не зробив тебе дочкою. Сам же
Жалкуй, що йшов за Цезаревим щастєм,
За се бо й вибито тебе. Од нинї
Лякай ся білої руки й труси ся,
Як позирнеш на неї. Ну, вертай ся
До Цезаря, та розкажи, як добре
Тебе пошанували, та скажи ще,
Що він мене розсердив: бо здаєть ся
І гордим і бундючним, натякнувши
На те, що я тепер, і чим був перше.
Розсердив: бо йому тепер се легко,
Як добрі зорі, що мене водили,
Осьвічують пекельную безодню.
Як не вподобає моєї мови,
Скажи йому, що він Гіппарха має,
Мого відпущенця раба, то може

Його бить, мучить, вішати як схоче,
Щоб поквітати ся зо мною. Чуєш?
Геть із твоїми смугами! Геть звідси!
(Виходить Тирей).

Клеопатра.

Ну, вже скінчив?

Антоній.

О леле! затемнив ся
Земний мій місяць. Що-ж воно віщує?
Антонієву гибель.

Клеопатра.

Вижду время.

Антоній.

Лестивши Цезаря, ти рада очка
Робити і тому, хто поясину
Йому підтягує [108]).

Клеопатра.

Ти ще мене не знаєш.

Антоній.

Така холодна серцем ти до мене!

Клеопатра.

Мій милий! О, коли се правда, щоб же
Холодне серце се сипнуло градом,
Щоб небо град в отруту обернуло,
І щоб градина перва на сю шию
Упала і, узявши ся водою,
Мене згубила! Друга щоб згубила
Цезаріона[109]), і щоб так вся память,
Котру моя утроба породила,
У купі з Єгиптянами моїми
Через сю градову почезла бурю
І непогребена лежала, поки
Їх погребуть жерущі мухи Нільські!

Антоній.

Ну, буде-ж, годі. Цезарь бити хоче
На Александрію. Я тут устану

Против його судьби. Піхота наша
Держалась благородно. Судна наші,
Розсипавшись, ізнов зійшлись до купи.
Де-ж ти була, моя одваго? О царице!
Чи чуєш? Я вернусь іще раз з поля
Поцілувать уста сї, ввесь кріваввй,
І меч мій нашим хронїкам посїє
Багате жниво. Ще живе надія.

Клеопатра.

Отсе мій пан хоробрий!

Антоній.

Я утрою
Мою снагу і серце і дихание;
Завзято битимусь. Бо, як щасливим
На сьвітї жив я, люде викупляли
За жарти жизнь у мене; а тепер я
Ізцїплю зуби, і все супротивне
Спихатиму у темряву. Ходїмо,
Ще ніч одну в веселощах потратьмо!
До мене, все понуре отамание!
Сповнїмо кубки, та й насьміємо ся
Ще раз гуртом над полуношним дзвоном.

Клеопатра.

Сьогоднї день мого рождення. Думка
Була празникувати день сей бідно.
Та пан мій знов Антоній, і я хочу
Буть Клеопатрою.

Антоній.

Ще все в нас буде
Гаразд.

Клеопатра.

Покликати всїх благородних
Отаманів до пана мого в гості!

Антоній.

Так, так, покликати! Ми поговорим,
І я шрами їх у винї скупаю. —

Ходїм, царице! Ще я почуваюсь
На силах. Завтра буду битись,
І смерть сама полюбить мене щиро:
Бо й серп її різкий я переважу.

(Виходять Антоній, Клеопатра і прибічники).

Енобарб.

Тепер він битиме й на блискавицю.
Розлютуватись — вирватись у страху.
І голуб так на яструба ударить.
Я бачу, меншає в гетьмана розум,
То серце виростає. Як хоробрість
Заклькове розсудок, — пожирає
Меча, котрим воює. Пошукаю
Дороги, як його покинуть. (Виходить).

———

АКТ ЧЕТВЕРТИЙ.

Сцена перва.

Цезарів табір під Александрією.

Входять Цезарь, читаючи лист, Аґріппа, Меценат і иньші

Цезарь.

Зове мене він хлопцем і ще й лає,
Мов силу має вигнати з Єгипту;
Дає мойму́ послови хлосту; кличе
Мене на герець, — Цезаря Антоній!
Нехай же сивий гайдабура знає,
Що в мене й иньші є стежки до смерти.
Тим часом я сьміюсь із його клику.

Меценат.

То памятай же, Цезарю, се добре,
Що коли велетень такий лютує,
Так загнано його вже до упаду.
Не дай йому передохнуть, користуйсь
Його замішкою. Ніколи лютість
Сама для себе захистом не служить.

Цезарь.

Нехай найлуччі голови се знають,
Що завтра ми дамо останню битву

Із многих битов. Єсть у нашім війську
Ті, що недавно Маркови служили
Антонїю, — доволї, щоб його застукать.
Про се ви дбайте, та вшануйте військо.
Запасу в нас на се достаток, військо-ж
Роскошів заслужило. Ох, Антонїй![110] (Виходить).

Сцена друга.

Александрія. Сьвітлиця в палатах.

Входять Антонїй, Клеопатра, Енобарб, Харміяна, Іра, Алексас і иньші.

Антонїй.

Не хоче він, Доміцие, зо мною
На герцї битись?

Енобарб.

Нї, не хоче.

Антонїй.

Чом же?

Енобарб.

Він думає, що в двацять раз фортуна
У нього луччa: то — один за двацять.

Антонїй.

Я завтра, друже, на морі й на сусї
Ударю разом, і хоть жив зостанусь,
Хоть викупаю честь в крови недужу
І воскрешу. Ти будеш добре битись?

Енобарб.

Ударю з покликом: „Всьому погибель"!

Антонїй.

Хороше слово. Ну, гаразд. Покличте
Моїх домових слуг. (Входять слуги). Сїеї ночи
Щедритимем на наше пированнє. —

Дай руку: ти служив мені все чесно —
І ти, — і ти, — і ти. Ви всі служили
Мені гаразд, і вашим товариством
Були царі.

Клеопатра.

Що се таке?

Енобарб.

Се штука,
Котру журба у мізку виробляє.

Антоній.

І ти служив мені почесно. Я хотів би
Себе на стілько часток розділити,
І з вас усіх Антонія зліпити,
Нехай служив би вам, як ви служили.

Слуга.

О, щоб не довели боги до сього!

Антоній.

Ну, друзї, послужіте сеї ночи
Мені, щоб чаші не були порожні,
І так мене шануйте добре, наче
Моя імперія ще вам, товариш,
І слухає мене.

Клеопатра.

Чого він хоче?

Енобарб.

Щоб слуги плакали.

Антоній.

Служіте
Мені сієї ночи! Може се остання
Вже служба ваша буде. Може більше
Ви не побачите мене, або вже
Скалїчена то буде тїнь. Так, може
Служитимете иньшому вже завтра.
Дивлюсь на вас, мов той, ще вже на віки
Прощаєть ся. Мої ви чесні друзї,
Я вас не проганяю. Пан ваш оженив ся

Із доброю прислугою своєю,
І не розлучить ся до віку з вами.
Годин ізо дві сю ніч послужіте,
Я більш не вимагаю, і нехай вам
Боги за вашу службу нагородять! [111])

Енобарó.

Що се за думка в тебе, пане, засмутити
Своїх людей? Дивись, вони вже плачуть.
І я, осел, з цибульними очима.
Не сороми нас, не роби бабами!

Антоній.

Го, го, го! Ні, коли про се я думав,
Нехай мене відьми ухоплять зараз.
Там, де впадуть такії краплї,
Росте добро. Мої сердечні друзї,
Ви зрозуміли мене дуже сумно.
Бо я вам говорив, щоб вас розважить,
Щоб сьвіточами ніч ви запалили.
На ранок, друзї, я вповаю певно.
Я поведу вас, де я сподіваюсь
Побідоносного життя і чести,
Не смерти. Ну, ходїмо-ж до вечері,
Ходїм, потопимо сумнії думи [112]). (Виходять).

Сцена третя.

Тамже. Перед палатами.

Входять два воїни до своєї варти.

Перший воїн.

Добраніч, брате. Завтра буде день.

Другий.

Рішить він,
Чи так чи инак бути. На добраніч!
Чи не чував чого чудного в містї?

Первий.

Ні, не чував нічого. Що-ж таке там?

Другий.

Се мабуть чутка тілько. На добраніч.

Первий.

Добраніч і тобі, мій друже.

Входять два иньші воїни.

Другий.

Товариші, пильнуйте варти добре.

Третій.

Пильнуйте й ви. Добраніч, на добраніч!
(Два перші становлять ся на свої чати).

Четвертий.

А ми оттут. (Становлять ся на свої чати).
Коли б то завтра доля
Нам помогла на морі! Я вже певен,
На сусї наші встоять.

Третій.

Добре військо,
Завзяте...[113]) (За сценою чути гобойну музику).
Цитьте! що се за гучанне?

Первий.

Мовчи, мовчи бо!

Другий.

Чуєш? що се? чуєш?

Первий.

Музика в воздусї.

Третій.

Ні, під землею.

Четвертий.

Се добрий знак. Чи правда?

Третій.

Ні, недобрий.

Первий.

Ось цитьте бо! Щоб се за знак був, браттє?

Другий.
Се Геркулес, Антоніїв любимий
Бог, покида' його[114]).
Первий.
А нуж ходімо,
Спитаємо в чатовників, чи чули
Вони, що й ми? (Наближують ся до другої чати).
Другий.
А що, панове, чули?
Усї (в купі).
Що се таке? що се таке? й ви чули?
Первий.
А вже-ж. Чи то-ж не диво?
Третїй.
То й ви чули?
Панове, чули?
Первий.
Ось ходімо, браттє,
За сим гучаннєм, скілько можна дальше.
Побачимо, чи стихне.
Усї.
Се щось дивне! (Виходять).

Сцена четверта.

Тамже. Сьвітлиця в палатах.

Входять Антонїй, Клеопатра. Харміяна і иньші, вслуговуючи.

Антонїй.
Еросе! зброю, Еросе!
Клеопатра.
Засни ще!

Антоній.

Ні, серденько. Гей, Еросе, дай зброю!

Входить Ерос із зброєю.

Ну, друже, надівай моє залїзо. —
Коли сьогоднї доля нам не вслужить,
Дак се того, що ми сьміем ся з неї. -
Боржій!

Клеопатра.

Я поможу. Отсе для чого?

Антоній

Ах, не чіпай, покинь, оруженосцю
Мого ти серця! Ні, не так, не знаєш.

Клеопатра.

Ні, стій, ось як! Я поможу[115]).

Антоній.

Ну, добре.
Тепер подужаєм. Чи бачиш, друже?
Іди, вворуж ся сам.

Ерос.

Я зараз, пане.

Клеопатра.

Хиба-ж не гарно застебнула?

Антоній.

Гарно,
На диво! Хто розщіпне, поки схочем
Для спочивання, бачитиме бурю. —
Невдахо Еросе, моя цариця
Від тебе луччий чура. Ну, іди вже. —
О серденько! колиб же ти сьогоднї
Побачила мене, як буду битись!
Колиб ти сю царську забаву знала!
Ти бачила-б, який мистець Антоній
Твій. (Входить уоружений воїн).
А, здоров бувай, здоров![116]) Я бачу,
Ти службу знаєш добре. Те що любим,
Нас будить рано; ми до дїла линем.

Воїн.

Хоть рано ще, мій пане, а все військо
На пристані тебе вже дожидає [117]). (Крик, труби).

Входять отамани з воїнами.

Отаман.

Предивний ранок!... О! добрийдень, пане!

Усї.

Добрийдень, наш гетьмане!

Антоній.

Привітаннє
Хороше, козаки. Сей ранок сяє,
Як дух юнацький, раньше свого часу. —
Так, так! Сюди! Подай менї! Доладно! —
Царице, будь здорова! Щоб там сталось,
Се поцїлунок воїна. Докором
Корити й соромити-б мене треба,
Колиб я ще витаннями загаявсь.
Я так прощаюсь, мов стальний, з тобою.
Гей, хто охочий добре бити ся, за мною!
Я поведу вас просто. Ну, прощайте-ж!

(Виходить Антоній з Еросом, отаманнєм і воїнами).

Харміяна.

Зволиш вернутись у сьвітлицю?

Клеопатра.

Добре.
Він воїном хоробрим в поле вийшов [118]).
Колиб він з Цезарем війну велику
Скінчив на герці, о, тодї-б Антоній...
Ну, а тепер... Ходїмо. (Виходять).

Сцена пята.

Антоніїв табір під Александрією.

Труби. Входить Антоній з Еросом, назустріч воїн.

Воїн.

Нехай боги Антонію таланять!

Антоній.

Жалкую, що й твої шрами на сусї
Тоді мене не нахилили битись.

Воїн.

Колиб ти так зробив, то й бунтовливі
Царі, і воїн, що тебе покинув
У ранцї, всї йшли-б за тобою.

Антоній.

Хто-ж се
Покинув нас у ранцї?

Воїн.

Хто? Найблизший
До тебе по всяк час. Клич Енобарба,
Вже не почує, або відгукнеть ся
Із Цезаревого коша: „Вже не з твоїх я!“

Антоній.

Що кажеш ти?

Воїн.

Добродїю, уже він
У Цезаря.

Ерос.

Та скринь з скарбами, пане,
Не взяв з собою [119]).

Антоній.

Вгїк?

Воїн.

Се щира правда.

Антоній.

Іди, мій Еросе, пошли всї скринї
Слїдом за ним. Зроби се, не удержуй
Нї шеляга, велю. Та й напиши ще
(Я підпишу) прощанне дружелюбне
І привитанне: щоб нїколи більше
Не мав причини пана покидати.
Іди. — О Енобарбе!

(Виходять).

Сцена шеста.

Цезарів табір перед Александрією.

Труби. Входить Цезарь з Аґріппою, Енобарбом і иньшими.

Цезарь.

Виходь, Аґріппо, починаймо битву.
Звели Антонія живим узяти.
З'ясуй про се.

Аґріппа.

З'ясую, Цезарю. (Виходить Аґріппа).

Цезарь.

Близьке всемирного покою время.
Як пощастить нам день, сей сьвіт тричастний
Вквітчаеть ся оливою свобідно.

Входить посланець.

Посланець.

Антоній в полї.

Цезарь.

То звели Аґріппі
Поставити бунтівників на перед:
Нехай Антоній над самим собою
Помстить ся.

(Виходить Цезарь із своїм почтом).

Енобарб.

І Алексас збунтував ся,
Пійшов Жидів Антонію єднати,
Та й Ірода великого підмовив,
Схиливши ся під Цезаря, його покинуть.
За труд сей Цезарь зрадника завісив.
Канїд і решта, що повідпадали,
Хоть мають борошно, та без шаноби:
Не йме їм віри [120]). Я зробив погано,
І сам себе так гірко докоряю,
Що радощів нїколи не дознаю.

Входить воїн Цезарів.

Воїн.

Прислав тобі Антоній, Енобарбе,
Усї скарби твої, з наддачею витання.
Посол прибув туди, де я чатую,
І під твоїм наметом розпрягає
Воли.

Енобарб.

Візьми собі.

Воїн.

Нї, Енобарбе,
Не сьмійсь із мене. Я доношу правду.
А лучче виведи посла з між наших.
Я й сам би се зробив, та пильнувати
Моєї чати мушу. Імператор
Ваш і тепер — Юпітер. (Виходить воїн).

Енобарб.

Я злочинець
Один на сьвітї: чую се найглибше.
Антоніє, щедроти міно повна!
Як відплатив би ти менї за службу,
Коли вінчаєш золотом і підлість!
Менї се тяжко надимає серце.
Не розірве його швидкая думка, —
Є спосіб в мене ще бистрійший думки.
Та й думка, чую вже, мене поборе.
Менї на тебе бити? Нї, шукати
Пійду канави, щоб у нїй сконати.
Найгидша яма личити найбільше
Мого житя остатнїй части буде.

(Виходить).

Сцена сема.

Боєве поле між таборами.

Боєвий галас. Тулумбаси і труби. Входить Аґріппа з иньшими.

Аґріппа.

Назад! ми надто вже зайшли далеко.
Сам Цезарь має працю [121]). Напирають
Потужно над усяке сподївання. (Виходять).

Боєвий галас. Входить Антонїй маршем, Скар і військо.

Скар.

О імператоре хоробрий! справдї
Се битва! Бий ся ми так добре й перше, —
Прогнал-б їх до дому у ганчірках
Круг голови.

Антонїй.

Ти ізтїкаєш кровю!

Скар.

Я рану мав таку, як Твердо спершу,
Тепер вона зробилась нїби Нашем.

Антонїй.

Втїкають.

Скар.

О, ще ми позаганяєм
Їх у мишачі щілочки. Ще стане
Шрамів на шість у мене тїла.

Ерос (входить).

Пане!
Ми їх побили. Наша перевага
Найкращої побіди стоїть.

Скар.

Покарбуймо ж
Їм спини! Нум ловити їх із заду,
Мов тих зайців! Та се-ж утїха
Товкти утїкачів!

Антоній.

Одну заплату
Ти матимеш від мене за веселість,
І в десятеро стілько за хоробрість.
Ходїм!

Скар.

І шкитильгаючи ітиму. (Виходять).

Сцена осьма.

Під мурами Александрії.

Боєвий галас. Входять Антоній, Скар і військо маршем.

Антоній.

Відбили ми його у табір. Хто з вас
Царицю скорше сповістить про подвиг? —
А завтра, перш ніж сонце нас побачить,
Ми вицїдимо з них крівцю й останню.
Спасибі вам усім, хороброрукі!
Не так ви бились, як на службі в мене,
А так, мов кожного була се справа.
Усї ви Гекторами поробились.
Ідїть же в місто та жінок цїлуйте,
І друзям вашим славою хвалїтесь,
Як вам вони з веселими сльозами
Крівцю запеклу обмивати будуть
І цїлуватимуть шановні рани.
Дай руку!...

Входить Клеопатра з почтом.

Я великій чарівницї
Отсїй дїла твої з'ясую. Буде
Вона тебе благословляти вдячно [122]). —
О ти, вселенної дневне сьвітило!
На, обійми мою оружню шию;

Прилинь не дбаючи про панцир-лати
До серця дружнього, і там з тріумфом
На його трепетанні їдь, — пишай ся.

Клеопатра.

О пане над панами! о хоробрість
Без краю! сьміючись назад приходиш
Невшкоджений із западні мирської.

Антоній.

О соловейку мій! ми їх прогнали
До їх постелей. О моя дївчино!
Хоть сивина подекуди із чорним
Молодшим волосом і помішалась
У мене, та снаги доволї в мізку
На годуваннє наших нервів стане,
І з молодим ще здужаєм боротись.
Споглянь на сього мужа, дай торкнутись
Руки твоєї доброї устами. —
Цїлуй сю руку, воїне! Він бив ся
Сьогоднї так, немов би бог який ся,
Сердитий до людського роду, образ
Такий прийняв на руйнуваннє.

Клеопатра.

Друже,
Я дам тобі з самого злота зброю.
Вона була царськая.

Антоній.

Заслужив він
Її, хоть перлами-б вона блещала,
Мов колесниця Фебова сьвятая.
Дай руку і маршуймо через місто
З веселим серцем. — Ви щити несїте,
Порубані такі, як і самі ви.
Коли-б палати наші помістили,
Мов кіш, все військо, — за вечерю в купі
Ми сїли-б і пили на царське щастє
І небезпеки, що постануть завтра.

Трубайли! бийте голосною міддю
Ув уші городу! нехай зіллеть ся
Із брязкотаннєм наших тамбуринів,
Щоб небо і земля змішали гук свій,
Витаючи наближуваннє наше. (Виходять).

Сцена девята.

Цезарів табір.

Чатовники на чаті. Входить Енобарб.

Перви й воїн.
Як нас годину ще не перемінять,
Ми вернемось до таборної чати.
Ніч зорява, і кажуть, що ми вдарим
У ранці другої години.
Другий.
Вчора
Гіркий був день для нас.
Енобарб.
О ніч! будь сьвідком...
Третїй.
Що се за чоловік?
Другий.
Прислухайсь, ставши ближче.
Енобарб.
Будь сьвідком, місяцю благословенний!
Як зрадників ненавидних згадають
В лїтописях, я, Енобарб нещасний,
Перед тобою каявсь.
Перви й.
Енобарб-се!
Третїй.
Мовчи бо!

Енобарб.

О владико безутїшних!
Зроси мене нічними туманами
Отруйними, щоб не тяжіла більше
Ся бунтівлива жизнь менї бідасї.
Удар об кремінь, об жорстоку хибу
Мою сим серцем, що засохло з туги. —
Нехай воно розсиплеть ся у порох,
Та й закінчай мої сумнї думи! —
Антонїє! ти благородним серцем
Прости мене один, а вся вселенна
Нехай в утїкачі мене запише
І в зрадники гидкі свого гетьмана.
Антонїє! Антонїє! (Умирає).

Другий.

Озвімсь до нього.

Первий.

Нї, ще послухаймо. Він може скаже
Про Цезаря щонебудь.

Третїй.

Добре; тілько
Він спить.

Первий.

Нї, він зомлїв. Таких молитов
Гидких на сон грядущий не читають.

Другий.

Ходїм до нього.

Третїй.

А вставай, мосьпане,
Озвись до нас.

Другий.

Добродїю! чи чуєш?

Первий.

Його десниця смерти поразила.
(Оддалеки тулумбаси).

Чи чуєте? Се урочисто будять
Соньків. Перенесім його у табір.
Він значний. Вже пройшла годинка наша.

Третїй.

Ну, то ходїмо. Може ще й очуня.

(Виходять з тїлом).

Сцена десята.

Між двома таборами.

Входять Антонїй та Скар з військом, маршем.

Антонїй.

Сьогоднї хочуть бити ся на морі.
Не по нутру ми їм на сусї.

Скар.

Пане,
І там і тут.

Антонїй.

Хотїв би я, щоб бились
В огнї й на воздусї. Ми й там їх били-б.
Так от же: наші піхотинцї стануть
На згірях в купі з нами по під містом.
(На морі вже наказано, як битись,
І повиходили із пристанї вже човни).
Відтіль ми бачитимем як найлучче
І розклад їх, і що у них на думцї. (Виходять).

Входить Цезарь із військом, маршем.

Цезарь.

Хиба що вдарить, а то ми на сусї
Стоятимем недвижно. Так і буде:
Бо лучча сила в нього на ґалєрах.
На рівняву! там перевага наша. (Виходять).

Вертаєть ся Антоній із Скаром.

Ще не зчепили ся. Он з під тієї сосни
Побачу все і принесу команду,
Що нам чинити треба. (Виходить).

Скар.

В Клеопатри
У парусах вже ластівки гніздять ся.
Авґури кажуть, що й самі не знають;
Мовчять усї та дивлять ся понуро [123]).
Антоній хоробрує, то вдаєть ся в тугу.
Вереджена його фортуна стрепенеть ся
І дасть йому надію, то злякає
Тим, що він має і чого не має.

(Оддалеки боєвий галас, наче на морі).

Вертаєть ся Антоній.

Антоній.

Усе пропало! Ся гидка Циганка
Ізрадила мене. Мій фльот оддав ся
Ввесь ворогу, і он, дивись, у гору
Шапками кидають і веселять ся
У купі, мов після розлуки друзї. —
О троєкратно перемінна шлюхо!
Ти продала мене молокососу,
І се з тобою тілько бюсь у серцї [124]). —
Звели втїкати: бо як я помщу ся
Над відьмою моєю, то й скінчу все.
Нехай втїкають всї з тобою в купі.

(Виходить Скар).

О сонце! не побачу вже, як сходиш.
Фортуна і Антоній розлучились.
Тут подали собі в останнє руки.
От до чого дійшло воно! Ті душі,
Що по пятам було моїм лестять ся,
Котрим я сповнював усї жадання,
Тепер аж тануть і ллють аромати
На Цезаря, що саме розцьвітає;

А сосна ся, що всїх перевисшала,
Стоїть обідрана. Усюди зрада...
Єгипецьке брехливе чарування!
Чарівнице велика! ти очима
Менї повелівала в полї битись,
І прикликала у домівку. Груди
Твої були моїм вінцем і цїллю.
Ти справдї мов Циганка заманила
Мене у саме серце втрат великих. —
Гей, Еросе!

Входить Клеопатра.

О відюхо! іщезни!

Клеопатра.

За що мій пан гнївить ся так на мене?

Антоній.

Щезай! а то я по твоїй заслузї
Воздам тобі, і Цезареву славу
Спаскуджу. Він як бранку-полонянку,
Тебе на погуки плебеям візьме.
За колесницею його, як пляма
Найгірша усього жіноцтва, підеш.
І виставлятиме тебе, як чудо-юдо,
За плату що найменшу всім роззявам.
Тодї й тиха Октавія орати
Твій вид своїми пазурями зачне.

Виходить Клеопатра.

Гаразд що утекла, коли ще любо
Тобі на сьвітї жити. А ще-б лучче,
Коли-б ти згинула в моїм запалї.
Бо смерть одна спасла-б тебе від многих. —
Гей, Еросе! Я в Нессовій ходжу сорочцї.
Алкиде, предку мій! дай злости,
Щоб місяцю на самі роги скинув
Я Лихаса [125]), і щоб сими руками,
Що найваженнї палицї хапали,
Я погубив моє геройство власне! —

Смерть відюсї! Підвуску Римлянину
Вона запродала мене і погибаю
Через зрадливу... Смерть їй! Еросе, го!
(Виходить).

Сцена одинацята.

Александрія. Сьвітлиця в палатах.

Входять Клеопатра, Харміяна, Іра та Мардиян.

Клеопатра.
Подруженьки, рятуйте! О, лютує
Він більш, ніж Телямон за щит свій! [126])
І Тессалїйський вепр не лютував так [127]).
Харміяна.
У монумент! Замкни ся наче вмерла,
І щоб йому донесено. Душа і тїло
Не більше мучять ся в своїй розлуцї,
Як розлучаєть ся величчє.
Клеопатра.
Зараз
У монумент! Іди до нього, Мардияне,
Скажи йому, що я себе убила,
І що Антонїй, се моє останнє слово.
Промов се як найжалібнїйше.
Іди-ж, і принеси менї, як прийме
Він смерть мою [128]). — До монументу зараз!
(Виходять).

Сцена дванацята.

Тамже. Иньша сьвітлиця.

Входять Антонїй із Еросом.

Антонїй.
Ти, Еросе, мене ще бачиш?

Ерос.

Бачу,
Мій благородний пане.

Антоній.

Часом хмара
Здаєть ся нам драконом, пара — левом
Або ведмедем, баштами на замку,
І скелями і горами крутими,
Або блакитним мисом з деревами.
Що мають мирови і наші очи
Морочять воздухом. Ти бачив часто
Сї метеори, іграшки вечірні.

Ерос.

Так, пане мій.

Антоній.

Те, що конем здавалось,
Як думка мінить ся, і вже злило ся
Немов вода з водою.

Ерос.

Се буває.

Антоній.

Мій хлопче Еросе, гетьман твій
Таким зробивсь. Дивись, ось я Антоній,
Та образа свого не вдержу більше.
Я, хлопче, воював ся для Єгипту,
І ся цариця, що владїв я серцем
Її... бо і вона моїм владїла,
Тим що, поки моїм було ще,
Із мілїонами сердець єдналось,
Тепер погибших... ся, кажу, цариця
Підтасувала Цезареви карти,
Мій Еросе, і проіграла славу
Мою на ворога тріумфуванне.
Не плач, мій любий Еросе. Ми можем
Іще кінець самі собі зробити. —

Входить Мардиян.

Будь проклята твоя цариця! Вкрала
Мого меча у мене.

Мардиян.

Нї, Антоне,
Моя владичиця тебе любила
І з долею твоєю долю власну
Змішала.

Антонїй.

Геть, гидкий евнуше, звідси!
Мовчи! Се зрадниця і вмре за зраду.

Мардиян.

Раз тілько з смертю розплатитись можна:
Вона вже розплатилась. Що ти думав
Зробити, зроблено вже, і останнє
Було у неї слово: „Мій Антонїй!“ Слово
Се у тяжкім зітханнї перервалось
Між серцем Клеопатри і устами.
Вона скінчилась, і імя кохане
В самій собі похоронила.

Антонїй.

Вмерла?

Мардиян.

Умерла.

Антонїй.

Розоруж мене, мій друже.
Скінчив ся довгий день, пора заснути.
(До Мардияна). Що звідсїля ти у безпецї вийдеш,
Се за твій труд заплата пребогата.
Іди! (Мардиян виходить).

Здіймай! Тепер і семилистий
Аяксів щит не впинить бою серця.
О, розривайте ся-ж, мої ви нїдра!
Ти-ж, серце, покажись хоть раз міцнїйшим
Твого житла: зламли мізерну хатку! —
Боржій, мій Еросе! Я вже не воїн:

Геть латані шматки! Я з честю
Носив їх. Вийди на мінуту! (Виходить Ерос)
Наздожену тебе я, Клеопатро,
І виплачу моє прощеннє в тебе.
Так мусить бути: бо тепер уська
Угайка — каторга. Коли погасло сьвітло,
Лягай і годї вже тобі блукати.
Тепер і труд псує свою роботу,
Тепер снага зникає від зусилля.
Печатай да й кінець. Гов, Еросе мій! —
Іду, моя царице. Еросе, го! —
Стій, підожди мене. Там, де усопші
Відпочивають на квітках, ми поруч
Ходитимем, духам на вдивовижу,
Величні, пишні, і саму Дідону
Усї з її Енеєм занедбають,
За нами линучи. Іди-ж бо, Ерос!

Вертаєть ся Ерос.

Ерос.

Чого зволиш?

Антоній.

Як Клеопатра вмерла,
Я пробува́в так пакісно-безчесно,
Щоб і боги від мене відвернулись. —
Я, що мечем четвертував вселенну,
І на зеленій шиї у Нептуна
Із суден городи потужні строїв,
Тепер принизивсь духом нижче жінки.
Не порівняюсь благородством з нею:
Бо Цезареви відказала смертю:
„Сама себе я звоювала“ [129]). Кляв ся
Ти, Еросе, що, як настане время
(Тепер воно настало), що побачу
Позад себе безчестє неминуче
І страх, тодї мене ти докінчаєш.
Дак убивай же: время се настало.

Ти не мене вбєш: Цезаря поборепі.
Верни собі на щоки колїр.

Е р о с.

Вдержте
Мене боги від сього! Учинити,
Чого не вдїяли й Партянські стріли
Ворожі?

А н т о н і й.

Еросе, чи вже-ж ти хочеш
Дивитись у великім Римі, як я,
Твій пан, на груди новернувши руки,
Понуривши впокорену шию,
Оддавши вид свій на палючий сором,
За колїсчатим троном Цезаря ітиму,
Сплямований приниженнєм, упадком?

Е р о с.

Я не хотїв би сього бачити.

А н т о н і й.

Ну, дак чого-ж? Мене сцїлити можна
Не чим, як раною. Виймай же чесний
Твій меч, що на користь твоїй отчизнї
Носив єси.

Е р о с.

О пане! вмилосердь ся!...

А н т о н і й.

Хиба-ж не клявсь єси, як я на волю
Тебе пускав, що зробиш се для мене? [130])
Роби-ж, а то усї твої послуги
Були случаями без міркування.
Виймай, кінчай!

Е р о с.

Дак одверни-ж від мене благородне
Твоє обличчє, на ввесь сьвіт величнє.

А н т о н і й.

Нехай і так.

Ерос.

Уже меча я вийняв.

Антоній.

Нехай же зараз робить те, для чого
Його ти вийняв.

Ерос.

Пане мій коханий!
Гетьмане мій і імператоре мій!
Дозволь мені з тобою попрощатись,
Перш ніж удар крівавий сей ударю.

Антоній.

Ти вже сказав: прощай.

Ерос.

Прощай же,
Великий воїне. Тепер ударить?

Антоній.

Бий, Еросе.

Ерос.

Так от же! (Падає на свого меча).
Так ізбавлюсь
Від муки — бачити твою кончину. (Умирає)[131]).

Антоній.

О тричі благороднійший від мене!
Хоробрий Еросе! мене ти учиш,
Що мушу я вчинить, а ти не зміг би.
Моя цариця й Ерос наставленнєм
Своїм хоробрим благородство давнє
Мені явили. Та вже я бажаю
Буть женихом перед моєю смертю.
Я ринусь на меча мого, як на весїльню
Постїль. Ну, Еросе, твій повелитель
Вмирає твоїм учнем [132]). (Падає на свого меча).
Се зробити
Навчивсь я в тебе... Що-ж се? Я не вмер ще?
Не вмер! Гей, чато! Хто там? Докінчайте!

Входить Дерцет із чатою.

Один із чатівників.

Хто тут гукає?

Антоній.

Друзї, я роботу
Мою зробив недобре. О, зробіте
Кінець тому, що я почав!

Другий.

Упала
Звізда!

Первий.

І время вже скінчилось.

Усї.

Леле!
О горе!

Антоній.

Вбий мене, коли хто любить
Мене!

Первий.

Я нї!

Другий.

Нї я!

Третїй.

Анї хто иньший. (Виходять чатівники).

Дерцет.

Смерть і судьба женуть усїх від тебе [133]).
Як гляне Цезарь на сей меч і вісти
Почує, то мене у ласку прийме.

Входить Діомед.

Діомед.

Де-ж тут Антоній?

Дерцет.

Ось де, Діомеде!

Діомед.

Ще жив? Чого-ж мовчиш, козаче?

(Виходить Дерцет).

Антоній.

Се, Діомеде, ти? Виймай же зараз
Меча свого і бий, поки скінчу ся.

Діомед.

Преславний воїне! Мене прислала
Сюди моя цариця Клеопатра.

Антоній.

Коли вона тебе прислала?

Діомед.

Зараз.

Антоній.

А де-ж вона?

Діомед.

Замкнулась в монументї.
Вона того злякалась віщим серцем,
Що стало ся. Бо як дозналась,
Що ти (сього нїколи не бувало)
Її до Цезаря рівняєш, гнїв твій
Не гасне нї від чого, то послала
До тебе слово, що вона вже вмерла.
Навпослї-ж страшно стало, щó від того
З тобою станеть ся, мене послала
Сказати правду. Тілько-ж я бою ся,
Чи не спізнив ся.

Антоній.

Пізно, Діомеде.
Поклич моїх чатівників, будь ласко.

Діомед.

Чатівники! до імператора! го!
Сторожа, гов! Сюди! Ваш пан вас кличе.

Входять деякі з чатівників.

Антоній.

Несїть мене до Клеопатри, друзї!
Останню вже наказую вам службу [134]).

Первий чатівник.
О горе, горе нам з тобою, пане,
Що воїнства свого не пережив ти!

Усї.
О день важенний!

Антоній.
Годї, добрі друзї,
Шкода гірку втїшати долю горем!
Несїмо весело, чим нас карає,
То ми її скараємо байдужжем.
Беріть мене. Я часто вас на битву
Водив. Тепер несїть мене і дяку
Мою за все приймїте, добрі друзї.
(Виходять, несучи Антонїя).

Сцена тринацята.

Тамже. Монумент.

Входять Клеопатра, Харміяна і Іра.

Клеопатра.
О Харміяно! я не вийду звідси.

Харміяна.
Спокій ся, добрая царице.

Клеопатра.
Не хочу. Щоб не стало ся страшенне,
Я рада; втїха-ж — я гордую нею.
Моя печаль, в пропорциї к причинї,
Така повинна бути величезна,
Як те, з чого вона береть ся.
Входить у низу Діомед.
Як там?
Умер?

Діомед.

Смерть на йому, та ще не вмер він.
Споглянь на той бік монумента. Чата
Його несе його сюди.

Клеопатра.

О сонце!
Спали велику сферу, де ти ходиш,
Щоб змінний беріг сьвіта тьма окрила [135]).
Антоніє! Антоніє! Антоніє!
Допоможіте, Харміяно, Іро
І друзї у низу сюди підняти.

Антоній.

Мовчи! Мене не Цезарева сила
Звалила: сам звалив себе Антоній.

Клеопатра.

Так мусить буть, що тільки сам Антоній
Себе подужав. Тілько-ж горе, горе!

Антоній.

Вмираю, мій Єгипте, умираю,
І смерть спиняю на малу хвилину,
Поки із многих тисяч поцїлунків
Убогого останнього цїлунка
На устоньках твоїх напечатлїю.

Клеопатра.

Не сьмію, милий (о, прости, коханий!),
Не сьмію: вхоплять. Нї, сього не буде,
Щоб Цезарів тріумф повнофортунний,
Царський, ще більше засияв од мене.
Поки ніж, яд, гадюка мають
Лезо, отруйність і жало, я поти
Вбезпечена. Жона твоя, Октавія
Своїм холодним поглядом і видом
Не докорить мене: велика честь їй!
Сюди, Антоніє, сюди! Піддержте,
Подруженьки і всї ви, добрі друзї!
На верх його! [136])

Антоній.

Боржій, бо вже вмираю.

Клеопатра.

Як трудно се! Який важкий ти, милий!
У тузї наші сили знемогають:
Тим ти й важкий такий. Колиб Юнони
Великої я мала власть, Меркурій
Тебе потужнокрилий взяв би вгору,
І поруч посадив тебе з Зевесом.
Боржій! В бажанні ми усе без глузду.
О, йди-ж, іди, іди! Витаю!

(Зносять Антонія в гору).

Умри там, де ти жив. Воскресни
Цїлунком. О, колиб я мала силу
Таку в устах, всю вилила-б до 'станку [137]).

Усї.

Важка се дивовижа.

Антоній.

Я вмираю,
Єгипте, умираю. Дайте трошки
Вина, щоб я промовив ще словечко [138]).

Клеопатра.

Нї, я промовлю й насьміюсь так гірко
З фальшивої фортуни-господинї,
Що з серця колесо своє поламле.

Антоній.

Одно словечко, любая царице.
Шукай у Цезаря і чести й жизнї.

Клеопатра.

Не бути їм у купі.

Антоній.

Слухай, мила.
Круг Цезаря вірь тілько Прокулею [139]).

Клеопатра.

Я віри йму моїм рукам і духу,
Нїкому в Цезаря.

Антоній.

Не лементуй і не вдавайсь у тугу,
Що так мізерно все перемінилось
У мене під кінець, а лучче згадуй
І думки насищай минулим щастєм,
Як був найбільшим я царем на сьвіті
І благороднійшим Не низько мру я,
Не з ляку перед земляком хилю ся:
Се Римлянин хоробрий Римлянина
Подужав. І тепер мій дух відходить.
Не можу більше. (Умирає).

Клеопатра.

То бажає смерти
І благороднійший з людей? Про мене
Не дбає? І мені в дрібнім сім сьвіті
Зістатись? Він без тебе — хлїв мізерний.
Дивіте ся, подруженьки: корона
Землї вже тане. Пане мій! О, звяла
Війни ґірлянда! Впав високий прапор
Лицарський! Хлопцї і дївчата рівно
Тепер стоять з великими мужами.
Погибло благородство, не зісталось
Під місяцем принадного нїчого. (Паде зомлїла).

Харміяна.

Царице! о, спокій ся!

Іра.

Вмерла також
Й вона, цариця наша.

Харміяна.

О царице!

Іра.

О панї наша!

Харміяна.

Господине наша!

Іра.

О царствений Єгипте, королево!

Харміяна.

Мовчи бо, Іро, цить!

Клеопатра.

Не більше я як женщина, і правлять
Такі дрібні, мізерні страсти мною,
Як і дівчям тим, що корови доїть,
Що робить послїдуще дїло в хаті.
Менї-б годило ся жбурнути берлом
В завидливих богів і їм сказати,
Поки ще скарбу нашого не вкрали:
Сей сьвіт рівен із божеським їх сьвітом.
Тепер усе нї на що: і терпіги,
Се дурощ, і в печалї битись-рватись,
Скаженому собацї се пристало.
Який же гріх нам ринутись у хату
Таємну смерти, перш нїж смерть підійде?
Як ви, подруженьки? Розвеселїтесь!
Що, Харміяно? Благородні діви!
О жони, жони! гляньте, догоріла
У нас ясна лямпада. (До чатівників у ниву)
Люде добрі!
Бодрітесь. Похоронимо, а потім
Все зробимо хоробро й благородно,
По римському високому звичаю;
І смерть пишатиметь ся, що нас прийме.
Ходїм. Похолодїла вже обгортка
Ґіґантської душі. Ходїм, ходїмо,
Подруженьки. Тепер хоробрість
Єдиний друг наш, і кінець коротчий.

(Виходять. Ті що в горі, несуть Антонїєве тїло).

АКТ ПЯТИЙ.

Сцена перва.

Цезарів табір перед Александрією.

Входять Цезарь, Аґріппа, Долябелля, Меценат, Ґаль, Прокулей і иньші.

Цезарь.

Іди до нього, Долябелло, требуй,
Щоб здавсь; скажи йому: так підупавши,
Він тілько гаяннєм із нас сьмієть ся.

Долябелля.

Скажу се, Цезарю. (Виходить Долябелля).

Входить Дерцет з Антонієвим мечем.

Цезарь.

Що се таке? і хто ти, що зосьміливсь
Явитись так до нас?

Дерцет.

Я звусь Дерцетом.
Служив я Марк Антонію, і він був,
Як луччий між панів, достойний луччих
На послуги йому. Поки стояв він
І говорив, то й був моїм гетьманом,
І ніс я жизнь мою, щоб тратить всюди

На ворогів його. Коли ти хочеш
Узять мене до себе, то чим був я
Йому, і Цезарю тим самим буду.
А не зволиш, оддам тобі я шию.

Цезарь.

Що хочеш ти сказати?

Дерцет.

Цезарю, я
Скажу, що вмер Антоній.

Цезарь.

Ні, упадок
Громадини такої наробив би
Страшного грукоту на сьвіт весь круглий,
На міські майдани левів струснув би,
А городян — в левині кубла-нетри.
Антонієва смерть не одинока
Судьба: тут ціла половина сьвіта.

Дерцет.

Умер він, Цезарю, і не від суду
Громадського, не від ножа харциза:
Ні, та сама рука, що написала
Діла його преславні, з тим же духом,
Котрим її се серце надихало,
Ударила у се потужне серце.
Ось меч його: я вкрав його із рани.
Дивись, ось кров його преблагородна.

Цезарь.

Ви позираєте понуро, друзї?
Коли-б ся новина не заросила
Слезою і царських очей, скарайте
Мене, боги!

Аґріппа.

Се чудно, що природа
Велить лементувать нам, що постали
Діла, котрих ми пильно допевнялись.

Меценат.

У нього рівноважили заслуги
Із хибами.

Аґріппа.

Ще вищий дух не правив
Людьми. Та ви, боги, надаєте нам
Який-ся блуд, щоб з нас робити смертних.
І Цезарь зрушив ся.

Меценат.

Він мусить бачить
Себе в такому зеркалї широкім.

Цезарь.

Так, так, се я довів тебе до сього,
Антонїє! Та ріжем же ми й тїло
Своє у не́дузї. Або я мусїв
Явити сам тобі такий упадок,
Або твого вбачати захід сонця.
Дозволь тепер менї тебе оплакать
Такими царственними слїзми,
Як в серцї кров, коханий брате,
Товаришу моїх високих думок,
В верховнім пануваннї побратиме,
Перед лицем війни мій друже вірний,
Руко моя правице і те серце,
В котрім мої горіли власні мислї, —
Що звізди наші розійшли ся різно,
І ми не порівняли ся. О друзї!...
Та нї, про се скажу я иньшим разом [140]).

(Входить посланець).

Його посольство дивить ся крізь нього.
Послухаймо, що скаже. — Від кого ти?

Посланець.

Від бідної тепера Єгиптянки.
Моя цариця й панї зачинилась
В останньому маєтку, монументї,
І хоче знати, що за думка в тебе,

Щоб наготовитись у ту дорогу,
Що мусить...

Цезарь.

Ні, нехай не пада духом.
Я сповіщу через когось із наших,
Як чесно і любовно ми рішили:
Бо Цезарю жорстким не личить бути.

Посланець.

Нехай хранять боги тебе на віки! (Виходить).

Цезарь.

Иди до мене, Прокулею. Скажеш
Їй, що не хочемо її знижати.
Розваж її, як страсть її накаже,
Щоб у своїм величестві ударом
Смертельним нас вона не побідила.
Бо жизнь її у Римі буде вічним
Тріумфом нашим [141]). Поспішай до неї
І принеси, які слова вона промовить,
І як її ти знайдеш.

Прокулей.

Сповню все, Цезарю. (Виходить).

Цезарь.

Иди й ти Ґалле. —
Де Долябелля? В поміч Прокулею!
(Виходить Ґаль).

Усї.

Гов, Долябелло!

Цезарь.

Ні, нехай, зоставте.
Згадав я, що вже має иньше діло.
Він хутко слобонить ся. Ми ж ходїмо
У мій намет. Там бачитиме кожен,
Як не хотів війни я починати,
Як стиха промовляв я у писаннях.
Ходїмо, покажу тепер усе вам [142]). (Виходять).

Сцена друга.

Александрія. Сьвітлиця в монументї.

Входять Клеопатра, Харміяна та Іра.

Клеопатра.

Моє одчаяннє вже починає
Жизнь луччою робити. Се мізерно
Буть Цезарем. Він не фортуна,
Він хлопець у фортуни: все те робить,
Чого вона захоче. Се-ж велике дїло —
Зробити так, щоб иньше все скінчити,
Скрутить припадок, закувать пригоду.
Приспить воно нас, і не схочем
Вживати більше гною, що і старця,
І Цезаря годує.

Приходять до дверей монумента Прокулей, Їаль і воїни.

Прокулей.

Цезарь привитаннє
Єгипетській царицї посилає,
І предлагає зміркувати, щó-б він
Зробити міг по твойому проханню.

Клеопатра.

Як на імя тобі?

Прокулей.

Я Прокулеюс.

Клеопатра.

Антоній говорив про Прокулея.
Казав, щоб я тобі доймала віри.
Та я не дбаю вже і про оману,
Не маючи у чім тобі звірятись.
Коли твій пан жде, щоб я старцювала,
Скажи йому, що і сама звичайність
Примушує величество просити
Не менш як царства. Буде його ласка
Оддать менї звойований Єгипет

Для мого сина, — верне він маєтку
Мого так много, що я на колїнах
Подякую йому [143]).

Прокулей.

Вповай веселим серцем:
Ти впала в царственні руки.
Не бійсь нїчого і спустись на нього.
Мій повелитель вельми милостивий:
На всіх мізерних проливає милость.
Дозволь менї йому се з'ясувати,
Що ти йому під ласку оддаєш ся;
Тодї побачиш, що сей побідитель
Собі там кличе на підмогу добрість,
Де на колїнах милосердя просять.

Клеопатра.

Скажи йому. будь ласко: я служебка
Його фортуни, і я посилаю
Йому величчє, що здобув війною.
Я що години вчусь йому коритись,
І рада бачити його ув-образ.

Прокулей.

Се все скажу йому, царице люба.
Утїш ся: бо я знаю, як жалкує
Він, що тебе довів до бідування.

Ґаль.

Ви бачите, як легко її взяти.

(Прокулей і два воїни злазять на монумент по драбині і становлять ся позад Клеопатри. Иньші воїни відсовують і відчиняють двері).

Чатуйте, поки Цезарь прийде. (Виходить).

Іра.

Великая царице!

Харміяна.

О Клеопатро! Ти — цариця-бранка! [144])

Клеопатра.

Боржій, боржій, мої надежні руки!

(Виймає кинджала).

Прокулей.

Стій, благородна пані, зупини ся!

(Хапає й обезоружує її).

Не шкодь собі так: ти в руках безпечних.
Нема тут зради[145]).

Клеопатра.

Як! від смерти
Рятуєте мене, що і собакам
Скорочує їх муку?

Прокулей.

Клеопатро,
Не вражуй добрости мого владики,
Не посягай на жизнь. Нехай побачить
Вселенна, як він благородно чинить;
А смерть твоя не дасть йому чинить.

Клеопатра.

О, деж ти, смерте? поспішай до мене!
Візьми царицю: бо дорожше стоїть
Вона дітвори й гольтяпак громади.

Прокулей.

О, потерпи, вгамуйсь, царице!

Клеопатра.

Пане,
Не буду їсти й пити... чуєш, пане?
Коли балаків треба, то і спати.
Сю смертну хатку я таки зруйную,
Що-б Цезарь ні робив. Знай, пане:
Не хочу, щоб мене там прикували,
В дворі твого владики. і Октавія
Дурна мене карала чистим оком.
Мене у гору зняти й показати
На погук челяді грізного Риму!
Нехай калюжа у Єгипті буде

Менї могилою мяхкою лучче!
У Нїльську млаку лучче мене вкиньте
Нагу́, щоб мухи водяні роз'їли
Мене в страшний окісток. Лучче
Зробіте шибеницю з піраміди
Високої моеї України,
Щоб там завісити мене, скувавши

Прокулей.

Страшні сї думки ти далеко шириш,
А Цезарь не дає тому причини.

Входить Долябелля.

Долябелля.

Про те, що ти зробив, вже Цезарь знає,
І зве тебе до себе, а царицю
Я стерегтиму.

Прокулей.

Добре, Долябелло.
Се радує мене. Ведись ласкаво з нею. (До Клеопатри).
Скажу я Цезарю, чого ти хочеш,
Коли звелиш.

Клеопатра.

Скажи, що хочу вмерти.

(Виходять Прокулей і воїни).

Долябелля.

Преблагородная царице! ти чувала
Про мене?

Клеопатра.

Не скажу.

Долябелля.

Нї, певно знаєш [146]).

Клеопатра.

Що-ж з того, пане, що я чула й знаю?
Ви сьмієтесь, як дїти та жіноцтво
Оповідають сни свої... Не правда-ж?

Долябелля.

Не розумію я сього, царице.

Клеопатра.

Приснивсь мені Антоній імператор.
О, ще-б такого сну! щоб ще раз
Мені такого чоловіка бачить!

Долябелля.

Коли зволиш...

Клеопатра.

Лице його — як небо.
На нім і сонце й місяць красувались,
Осьвічуючи „о" маленьке, землю.

Долябелля.

Прецарственне создание...

Клеопатра.

Він ногами
Ступав за океан. Підиїме руку —
Се гребінь сьвіта. Голос мав солодкий,
Мов усі сфери грали. Се до друзів;
Коли-ж хотів перелякати землю,
То рокотав як грім, — земля трусилась.
На щедрість не було зими у нього,
А осїнь: жни, вона знай родить, родить.
Утїхи в нього, то були дельфіни:
Над елементом, де жили, скакали.
В його лібериї були корони;
З кишень царствами сипав, як шагами.

Долябелля.

О, Клеопатро...

Клеопатра.

Як тобі здаєть ся?
Чи був на сьвітї і чи може бути
Такий, як снивсь менї?

Долябелля.

Нї, нї, царице!

Клеопатра.

Ти брешеш, і боги брехню сю чують.
Коли-ж єсть або був такий між нами,

Се переходить за границю мрії.
Природї нї з чого таке створити,
Щоб дивом і фантазию вполїдив.
Задумавши-ж Антонїя, природа
Створіннєм переважила і мрію;
Її тінями згордувала.

Долябелля.

Слухай,
Блага царице. Ти велику втрату
Несеш, як государиня велика.
Нехай свого нїколи не добою ся,
Коли печаль твоя не захитала
Менї аж до коріння серця вдаром!

Клеопатра.

Добродію, спасибі. Чи ти знаєш,
Як Цезарь хоче повернути мною?

Долябелля.

Гидую вимовити, а хотїв би,
Щоб знала ти, царице.

Клеопатра.

О, благаю!

Долябелля.

Нехай він буде й гоноровий воїн...

Клеопатра.

То се він поведе мене в тріумфі?

Долябелля.

Царице, поведе; се певно знаю [147]).

За сценою.

З дороги геть те!... Цезарь!

Входять Цезарь, Ґаль, Прокулей, Меценат, Селевк і прибічники.

Цезарь.

Котора тут єгипетська цариця?

Долябелля.

Царице, се сам імператор.

(Клеопатра на вколїшках).

Цезарь.

Устань; не мусиш ти коліна гнути.
Прошу тебе, устань, Єгипте! [148])

Клеопатра.

Царю,
Се божеськая воля, щоб корилась
Я повелителю мойму й цареви.

Цезарь.

Не допускай до себе чорних думок.
Обиди, що ти ними нас вразила,
Зареєстровані у нашім тїлї;
Та памятатимем їх, як случайні.

Клеопатра.

Єдиний царю сьвіта! Я не можу
Зробити справу чистою. Нї, каюсь,
Що підпадала під ту нестаточність,
Котрою пол наш часто соромив ся [149]).

Цезарь.

Знай, Клеопатро, що твою вину ми
Вменшати, не прибільшувати хочем.
Коли ти нашим думкам покориш ся
(Вони-ж благі до тебе, може й надто),
То ще й вигоду знайдеш в переміні.
Коли-ж і ти, Антонієвим робом,
Шукатимеш покинути на мене
Жорстокість, то сама в себе однїмеш
Мій задум добрий, і дїтям наробиш
Біди, з якої рятувать їх хочу,
Коли на мене спустиш ся. Іду вже.

Клеопатра.

І можеш по всьому ходити сьвіту:
Він твій; а нас, щити свої й трофеї,
Повішаєш, де схочеш. Добрий царю...

Цезарь.

Сама менї порадницею будеш
У всїм, що Клеопатрі любо.

Клеопатра.

От же
Реєстрик грошей, срібла-злота й перел,
Котрими я владіла: вірна опись,
Нема й дрібної хиби. Де Селевк мій?

Селевк.

Ось я, царице.

Клеопатра.

Се скарбівник мій. Розпитай, мій царю,
Його. Поручить ся він головою,
Що не втаїла я нічого. Чуєш,
Селевку? Говори всю правду.

Селевк.

Чую,
Царице. Лучче-б запечатав губи
Собі, ніж на свою біду сказати
Неправду.

Клеопатра.

Що-ж я потаїла?

Селевк.

Доволї, щоб купить те, що явила [150]).

Цезарь.

Не червонїй бо, Клеопатро. Добрий
Ти мала розум у сій справі.

Клеопатра.

Бачиш,
О Цезарю! як сила все стягає
До себе. О, диви ся! Хто моїм був,
Той твій тепер. А поміняймо долї, —
Твої пороблять ся моїми зараз.
Мене Селевкова невдячність дражнить. —
О рабе, вірний, як любов за гроші!
Що? відступаєш? Ти відступиш,
Се певна річ; та я піймаю очи
Твої, хоть би вони були крилаті.

О рабе без душі! Ледащо, псино!
О дивна підлосте![151]

Цезарь.

Блага царице,
Прошу тебе...

Клеопатра.

О Цезарю! як гірко
Терпіти сором сей! Ти удостоїв
Мене свого візиту, робиш шану
Твоєю царственністю тій, що впала;
А мій слуга прибільшує ще суми
Мого нещастя злобою своєю!
Нехай я, Цезарю великодушний,
Якусь покидьку панську і втаїла,
Незначню забавку, щоб тільки нею
Щоденних друзїв приманить до себе.
Нехай і щось дорожше приховала
Про Лївію[152]) й Октавію, щоб якось
Їх посередництво собі придбати.
То чи тому-ж мене так розкривати,
Кого я збагатила? О боги! ще низше
Мене се знизило, ніж я упала. (До Селевка).
Будьласко, геть! а то ще покажу я,
Як жевріє мій гнїв крізь попіл горя.
Колиб ти був людина, ти-б заплакав.

Цезарь.

Селевку, відойди. (Виходить Селевк).

Клеопатра.

Нехай же знають,
Що ми, великі люде, одвічаєм
За те, що роблять иньші, а в упадку
Карають за чуже нас, мов за наше.
Оттим-то треба жалкувать над нами.

Цезарь.

Ми, Клеопатро, не зареєструєм
У здобич нї того, що ти втаїла,

Анї того, що ти нам показала.
Се все твоє, орудуй по вподобі.
Не крамарь Цезарь, не йому за речі,
Що продає купецтво, торгуватись.
Тим будь весела, не роби темницї
З твоїх понурих дум. Царице люба!
Ми хочем так з тобою обійти ся,
Як ти пораєш нам. Годуй ся-ж
І спи. Ми так про тебе добре дбаєм,
Що другом хочемо твоїм зістатись.
Прощай же [153]).

Клеопатра.

Царю!

Цезарь.

Нї, бувай здорова.

(Труби. Виходить Цезарь із почтом).

Клеопатра.

Лестить мене він, влещує словами,
Щоб я своє забула благородство.
Нї, слухай, Харміяно. (Шепче Харміянї).

Іра.

Так, царице.

Кінчай. Наш день погас, і ми зістались
У темряві.

Клеопатра.

Вертай ся хутко.

Я вже сказала. Певно здобули вже.
Іди, щоб скорше.

Харміяна.

Поспішу, царице.

Вертаєть ся Долябелля.

Долябелля.

А де цариця?

Харміяна.

Ось цариця, пане.

(Виходить Харміяна).

Клеопатра.

Се Долябелля?

Долябелля.

Я тобі покляв ся
Вволити твою волю, а прихильність
Моя реліґію з сього зробила.
Отсе-ж кажу тобі: що Цезарь хоче
В дорогу через Сирию рушати,
І за трі дні тебе поперед себе
З дітьми твоїми хоче післати.
Користуйсь словом сим, як знаєш лучче.
Я догодив тобі, як обіцяв ся [154]).

Клеопатра.

Я у довгу у тебе, Долябелло.

Долябелля.

А я слуга твій, і прощай, царице.
Верстати путь із Цезарем я мушу.

Клеопатра.

Прощай. Спасибі. (Виходить Долябелля).
Ну, що, Іро? Як ти
Про се міркуєш? І тебе, мов куклу
Єгипетську показувати в Римі
Звелять, як і мене. Там підла челядь,
Ремесники в яложених запонах,
Із ватерпасами та з молотками,
Нас підійматимуть на вид у гору,
І їх густе від страв гидких дихання
Нас хмарою обійме, і ти будеш
Їх пару пити.

Іра.

О боги! ратуйте!

Клеопатра.

Се, Іро, певна річ. Нас, мов розпутних,
Ухоплять ліктори несоромливі.
А шолудиві рихмотворці будуть
Про нас дзвонити думи на бандурах.

Кумедники проворні нас на сцені
Перекривлятимуть, Александрийські
Веселощі, бенкети наші, ігри.
Антонія пяницею представлять,
А Клеопатрине величче хлопчик
Пискун оберне у куревську постать.

Іра.

О праведні боги!

Клеопатра.

Річ певна.

Іра.

Не бачитиму я сього нічого:
Міцнійші від очей у мене ніхті.

Клеопатра.

Отсе дорога обернути в нівець
Їх лагодженне! Так ми одолієм
Їх певні задуми! Що, Харміяно?

(Вертаєть ся Харміяна).

Вберіть мене, подруженьки, по царськи;
Подайте що найкращі мої строї!
Я знов Антонія зустріну в Цидні. —
Голубко Іро, йди. Так, Харміяно,
Ми справді впораєм себе. Служи нам
Ще раз, а потім — до страшного суду
Гуляй! Принось вінець мій і все иньше.

(Виходить Іра).

Чого там гомін?

Входить оден із чатівників.

Чатівник.

Селюк якийсь прийшов, і хоче бачить
Твою царськую милость безодмінно.
І фіґ приніс [155]).

Клеопатра.

Впусти. (Виходить чатівник).
Яке мізерне
Знаряддє робить благородне діло!

Несе менї він волю. Я рішила,
І станеть ся. Жіноцького нїчого
Нема в менї. Тепер я - мармур
Від голови до ніг, і перемінний
На небі місяць — не моя планета[156]).

Вертаєть ся чатівник із селюком, що несе кошик.

Чатівник.

Ось чоловік.

Клеопатра.

Иди; він тут побуде.
(Виходить чатівник).
Приніс єси гадючку гарну Нїльську,
Що завдає кончину, та й не мучить?

Селюк. Та-ж приніс; тільки не хотїв би я бути тим, хто бажав би, щоб ти її чіпала: бо куса безсмертно. Хто вмирає від неї, рідко або нїколи не одужає.

Клеопатра.

Чи не згадаєш, хто-б умер від неї?

Селюк. Дуже багацько, і чоловіки і жінки. Я чув про одного не дальш, як учора. Дуже чесна жінка, тілько що іноді любила брехати (а се не подоба жінцї, хиба що бреше зовсїм чесно), -- як вона вмерла од гадючого зуба, як боляче було вмирати. Справдї, вона дуже гарно говорила про цю гадючку. Та хто би там вірив усему, що люде кажуть, не вирятуєть ся й половиною того, що вони роблять. Тільки-ж се вельми сумнївно і ся гадючка — чудна гадючка.

Клеопатра.

Иди-ж собі звідсїль. Бувай здоровий.

Селюк. Дай же Боже, щоб ти нею навтїшалась.

Клеопатра. Прощай.

(Селюк ставить кошик долї).

Селюк. Памятай же, гледи, що гадина робить своє.

Клеопатра. Так, так, прощай.

Селюк. Бач, гадюці нічого звірятись, хиба як її держать премудрі люде: бо справді нема добра в гадюці.

Клеопатра. Не турбуй ся; будемо стерегтись.

Селюк. Дуже добре. Не давайте їй нічого, будьласко: бо вона не варта харчі.

Клеопатра. А з'їсть вона мене?

Селюк. Не думай, що я такий простак. Ні, я знаю: і сам чорт не з'їсть жінки. Я знаю, що жінка, се страва про богів, коли чортяки її не заправлять. Ну, та ції ск — сини чорти дуже шкодять богам у їх жіноцтві: бо з усякого десятка, що вони зроблять, чортяки зопсують пятьох.

Клеопатра. Добре. Іди собі. Прощай.

Селюк. Так, далебі. Дай же Боже, щоб із цієї гадючки та була тобі втїха. (Виходить).

Вертаєть ся Іра з шатами, короною і т. и.

Клеопатра.

Дай я надїну шати, дай корову.
Я чую в серці поваб до безсмертя.
Ніколи вже уста сї не змокріють
Єгипетського винограду соком.
Боржій, боржій хапайсь, кохана Іро!
Немов Антоніїв я покляк чую.
Я бачу, як устав, щоб похвалити
Мій благородний подвиг. Я вже чую,
Як з Цезаря щасливого сьміеть ся,
Із долї, що боги нам посилають,
Аби свій гнїв грядущий оправдати.
Супругу мій, іду. Тепер я право
На назву сю здобула мужнїм серцем.

Уся огонь і воздух, покидаю
Всї иньші елементи низшій жизнї. —
Так... Що? зробили?... Дак ходїте-ж;
Вам теплота сих уст остання. —
Прощай, кохана Харміяно! Іро!
Прощаннє довге.

(Цїлує їх. Іра падає і вмирає)

Се в устах у мене
Жало єхиднине? Чого ти впала?
Тобі так легко із житєм розстатись...[157]
То що нам смерть? Коханків притиск:
Болить і хочеть ся. Ти нерухома?
Коли так згаснула, то се ти сьвіту
Сказала, що не стоїть він прощання.

Харміяна.

Розсип ся, чорна хмаро, та закрапай,
Щоб я сказала, що й боги ридають.

Клеопатра.

Се буде стид менї, як стріне перва
Кудрявого Антонїя. Почне питати
Її про мене й дасть їй поцїлунок,
А се для мене небо... Ну, вилазь же,
Ти, смертоносна тваре —

(До гадюки, котру прикладує до грудей)

та розплутай
Зубами гострими сей узлик жизнї.
О бідна ядовита дуро! розізляй ся[158],
Кінчай! Колиб ти вміла говорити,
Ти-б Цезаря великого назвала
Ослом безумним.

Харміяна.

О ти зоре сходу!

Клеопатра.

Цить, цить! Хиба не бачиш немовлятко?
Зассе воно на смерть кормилку-неню.

Харміяна.

О, розірви ся, розірви ся, серце!

Клеопатра.

Як солодко! бальзам! Як легко! воздух!
Як любо! О Антоніє!... Ще й другу...[159])

(Припускає иньшу гадючку до грудей).

Чого тут жити... (Падає на постіль і вмирає).

Харміяна.

В цій пустині сьвіта?
Так, так! Прощай на віки! Смерть, хвали ся:
Тепер такою ти опанувала,
Що рівної собі не має в сьвіті! —
Замкнітесь, пуховії вікна-очи!
Феб золотий не буде вже пишатись
Перед таким царським-величнім зором.
Вінець скрививсь. Поправлю, та й гуляти.

Вбігає кілька чатівників [160]).

Чатівник.

А де цариця?

Харміяна.

Говоріть тихійше!

Чатівник.

Від Цезаря посол.

Харміяна.

Посол спізнив ся.

(Припускає собі гадючку).

О, скорше! поспішай... Я ледви чую.

Чатівник.

Приступим, го! Щось не гаразд. Наш Цезарь...
Обманено його.

Другий чатівник.

Тут Долябелля
Від Цезаря. Кликнїмо.

Первий чатівник.

Що тут сталось?
Чи гарно ж так робити, Харміяно?

Харміяна.

Прегарно, і цариці личить вельми,
Наслїдницї таких премногих предків.
Ах, воїне! (Умирає).

Входить Долябелля.

Долябелля.

Що тут?

Чатівник.

Усї померли.

Долябелля.

Не помпливсь ти, Цезарю, в цій справі.
Ти їдеш, щоб бачить, як уже те сталось,
Чого бажав єси не допустити.

За сценою.

Геть, геть! Дорогу Цезареви дайте!

Входить Цезарь з почтом.

Долябелля.

О царю! ти найлучший із авґурів:
Чого боявсь єси, уже те сталось.

Цезарь.

Найхоробрійша при кінцї з героїв!
Вгадала нашу думку, і по царськи
Звернула на свою дорогу [161]). Як же
Вони померли? Я крови не бачу.

Долябелля.

Хто був у них останнїй?

Чатівник.

Простий пахарь,
Що ягоди приносив. Ось і кошик.

Цезарь.

Отрута.

Чатівник.

Цезарю, ся Харміяна
Була недавно ще жива, стояла
І говорила. При менї корону

На нїй поправила, та й задріжала
І з разу впала [162]).

Цезарь.

Благородна слабість!
Колиб отрута, видно-б се було нам
По опуху. Вона-ж немов заснула,
Мов хоче заманити ще нового
Антонія в свої міцні тенета.

Долябелля.

Ось на грудях крови маленька цятка,
І трохи спухло. На руцї так само.

Чатівник.

Се зуб ехидни, а на листї фіґи
Та слина, що ехидни зоставляють
В печерах Нїльських.

Цезарь.

Се можливо, справдї,
Що так вона умерла: бо і лїкарь
Її менї говорить, що питала
У нього пильно, як найлекше вмерти. —
Беріте її з ложем, а прислужниць
Із монумента повиносьте. Поруч
З її Антонїєм її положим [163]).
Ще нї одна на всїй землї каплиця
В собі такої пари не сховала
Преславної. Такі великі дїї
І тих самих вдаряють, хто їх творить.
Об них не менше жалкувати будуть,
Як славити того, хто умудрив ся
Їх довести до їх сумної долї. —
Все військо наше зійдеть ся врочисто
На похоронах їх презентуватись.
Тодї вже в Рим. Порядкувати будеш
Ти сим великим збором, Долябелло. (Виходять).

ПОЯСНЕННЯ.

1) Плютарх оповідає про лікаря Фільотаса з Амфісси, який жив у ту пору в Александрії і оповідав потім його (Плютарховому) дідови про свої відвідини в Антонієвій кухні, де пекли вісім диких кабанів для дванайцятьох гостей. Се оповіданє використав Шекспір далї, див. акт II, 2.

2) Плютарх зазначує, що римські вояки скоса дивили ся на Антонієві любощі з Клеопатрою.

3) Шекспір навмисно (див. передмову) зробив Клеопатру Єгиптянкою, називає її смуглявою а навіть Циганкою хоча Плютарх виразно говорить, що вона була Македонянка.

4) Потожсамленє Циганів з Єгиптянами було загальним вірованєм давньої Европи і майже від їх першої появи в Нїмеччинї в р. 1417, див. Paul Lacroix, Moeurs, usages et costumes au Moyen Age et a l'époque de la Renaissance. Paris 1874, стор. 492—93.

5) Антоній був одним із трьох мужів, що по Цезаревій смерти захопили в свої руки панованє над римською державою; він був властивим творцем сего тріумвірату.

6) Плютарх називає Клеопатру „королевою підлизнів: усї способи лизунства розуміла вона як найкраще“.

7) Фульвія, Антонієва жінка, була вдовою, коли Антоній оженив ся з нею. Плютарх характеризує її як жінку, що не дбала ані про прядене вовни, ані про домашнє господарство, але хотіла не тілько панувати над звичайним чоловіком, ба навіть володіти над володарем і командувати над командантом. От тим то — додає Плютарх — Клеопатра була в довзї у Фульвії за те, що вона навчила Антонія підлягати жіночій команді.

8) Натяк на те, що Октавій Цезарь поривав ся запанувати над Антонієм, бачили ми у Шекспіра вже в „Юлїю Цезарі", див. нота 79. Плютарх не дає підстави для такого представленя.

9) Плютарх оповідає, що Антоній нераз, перебраний за невольника, ходив нічю по під двері й вікна простих людей у Александрії, виробляв ріжні збитки і сьміховини і що Клеопатра додержувала йому кумпанії також перебрана за невольницю. З тих прогульок Антоній вертав нераз наслухавшись лайки а то й набравшись штурканців та побоїв.

10) Іра і Харміяна — історичні особи. Октавій, розпочинаючи війну з Антонієм, говорив (по Плютарху), що не воює з Антонієм, бо сей очарований Клеопатрою сам не знає, що робить; головні пани в Антонієвій державі, се Клеопатрин евнух Мардиян, Фотин, її покоївка Іра, що фризує їй волосє і Харміяна, — оттих треба звоювати.

11) Алексас із Ляодікеї був найлюбійший Антонієви з його грецьких прислужників. Рівночасно був він знарядом у руках Клеопатри, та пізнійше зрадив Антонія і перейшов до Октавія.

12) Плютарх оповідає про єгипетського віщуна чи астрольоґа, що віщував Антонієви його долю і велів йому стерегтись Октавія.

13) Плютарх згадує про Доміция Енобарба як про одного з полководців приближених до Антонія, але постать Енобарба змальована в драмі — вповні витвір самого Шекспіра.

14) Печінка вважалась у старовину осідком змислової любови.

15) Ірод Великий, царь жидівський, був данником Антонієвим і разом з ним мусів виступати до війни против Октавія. По битві під Акциюм Алексас намовив його до переходу на сторону Октавія. Згадка про Ірода в сьому місці гумористична, з очевидним натяком на роль Ірода в вертепній драмі про Різдво Христове.

16) Фульвія була зразу жінкою демаґоґа Кльодия, а коли його вбито, вийшла замуж за Антонія. Про війну, яку в Антонієвій неприсутности розпочала Фульвія з Октавієм, згадує Плютарх тілько коротко, додаючи виразно, що се була війна „в справі Антонія.“

17) Плютарх не говорить про війну Фульвії з Люцием, а тілько каже, що вони з разу посварили ся, потім погодили ся і обоє разом ударили на Октавія, але побиті ним мусіли тікати з Італії.

18) Квінт Лябієн посланий був Брутом і Кассием против короля Партянського, але одержавши вість про битву під Філіппі замісь воювати з Партами сполучив ся з ними і вдарив на передню Азию, що підлягала Римлянам і завоював її в значній части (в р. 40 пер. Хр.).

19) Плютарх оповідає, що одержавши ті звістки Антоній прокинув ся мов після твердого сну або перепою і зараз рушив на Партів, та дійшовши до Фенїкії одержав від Фульвії листи повні

гірких докорів і посадивши своє військо на 200 кораблів поплив до Італії.

20) Шекспір стягнув, як бачимо, досить далекі факти в одну сцену. По Плютарху Антоній покинув Єгипет на вість про війну Фульвії з Октавієм і про Лябієна. З Фенїкії він написав до Фульвії, щоб ішла напротив него і рушив сам морем до Італії. Він мабуть здибав ся з нею сам у Сікіоні, в Малій Азиї, де Фульвія і вмерла, по чім Антоній поплив далї до Італії.

21) Розуміє ть ся, що вся ота сцена, як Антоній у Александрії приймає вість про смерть Фульвії, видумана Шекспіром.

22) Плютарх завважує, що Фульвія властиво перед Клеопатрою навчила Антонія підлягати жіночій волї.

23) Про які небудь плачі і нарікання Клеопатри нема у Плютарха нїякої згадки, як і загалом про її розстанє з Антонїєм.

24) Плютарх оповідає пізнїйше при иньшій нагоді, що Клеопатрині приподобники докоряли Антонїєви: се, мовляв, жорстокість і брак делїкатности покидати бідну жінку, якої житє вповні залежить від него.

25) Мова тут про хробака званого у нас „водяний волос“. В Англії було віруванє, що сей хробак повстає з кіньського волосіня впущеного в воду, де по якімсь часї оживає. У нас вірять, що хто би спив з водою „волоса“, мусїв би вмерти; навіть узяти його в руку небезпечно, бо він може вгризти ся в тіло і влїзти під шкіру.

26) Плютарх оповідає кілька разів про кокетерію Клеопатри: коли Антоній приходив, вона глядїла мов опяніла з радости; коли відходив — впбухала плачем, але зараз же нїби украдком, та так, щоб він бачив, утирала собі очи.

27) Про Секста Помпея, що грозить Італії своїми кораблями, згадує Плютарх аж геть пізнійше, по перепросинах Антонія з Октавієм.

28) Очевидно Шекспір знав про пляшечки зо слїзми, які Римляне складали в гробах обік попелу покійників.

29) Плютарх згадує, що Антоній виводив свій рід від Геракля, і описує його самого як мужчину огрядного і сильного, з широким підборідєм, широким чолом і орлиним носом.

30) Про Лепіда при сїй нагоді не згадує Плютарх нїчого. Про Антонієве риболовство в Єгиптї оповідає забавний анекдот переданий у драмі II, 5.

31) Отсе речене переклав Куліш не зовсім ясно. У Шекспіра читаємо: „Народня купа, мов блудна хоруговка на течії, кидає ся то в гору то в бік, служачи перемінній хвилї, і сама себе нївечить тим рухом.“

32) Про піратів Менаса і Менекрата говорить Плютарх.

33) Коли по смерти Цезаря Антоній захопив був найвисшу власть у Римі в свої руки, наробив собі швидко ворогів і мусїв зі своїми прихильниками тїкати на північ. Сенат вислав против него військо під проводом консулїв Гірция і Панзи; під Моденою вони побили Антонія, але оба полягли в битві. Втеку Антонія через Альпи до Ґаллії і голодоване його описує Плютарх детально і з него взяв сей опис Шекспір.

34) Мандраґора — зїлє, що одурює, наводить сон.

35) Про житє Клеопатри по від'їздї Антонія не згадує Плютарх нїчого. Зносини між ними навязали ся в друге аж геть пізнійше.

36) Плютарх згадує про те, що Клеопатра, бувши ще молодою, сподобалась була Цезареви, а потім Кнеєви Помпеєви, синови великого Помпея.

37) Посольство Алексаса до Клеопатри видумане Шекспіром. Що до провінций, то Антоній дарував їх Клеопатрі аж геть пізнїйше.

38) Видумано Шекспіром.

39) Нїчого сего у Плютарха нема, Загалом Шекспір есенцнонально змінив роль Клеопатри, яка у Плютарха змальована тільки кокеткою з еґоістичмими цїлями.

40) Сцена видумана Шекспіром для змальовання ситуациї.

41) Плютарх говорить загально: „Обопільні приятелї не допустили, щоб Антоній і Октавій виволікали старі історії і сперечали ся, чия правда, а чия кривда, але погодили їх на ново." Ролї Лепіда, Мецената і Аґріппи в тій справі — витвір Шекпіра.

42) Плютарх тільки принагідно згадує про Мецената і Аґріппу як про найблизших приятелів Октавієвих.

43) Вся ота сцена — твір Шекспіра. Плютарх згадує тільки коротко, що Антоній звалював усю вину незгоди на Фульвію.

44) Плютарх пише: „Антоній не відпирав ся, що любив Клеопатру, а тільки сказав, що вона не його жінка, і так з тактом боронив своєї любови до тої Єгиптянки."

45) Октавія була двоюродна сестра Октавієва, тодї вже вдовиця. Подїлившись римською державою тріумвіри думали зробити з неї міцний узол, що звязав би Антонія з Октавієм, бо сей дуже любив свою сестру. Оттак і висватано її за Антонія (в р. 40 до Хр.)

46) Плютарх оповідає, що коли Фульвія і Антонієва мати тікали з Італії, то Секст Пом-

пей дав їм захист і гостину в Сицилії і через те Антоній рад був заключити з ним мир.

47) У Плютарха оповідає самовидець, лікарь Фільотас, про роскішні Антонієві бенкети в Александрії, див. нота 1.

48) І се оповіданє досить вірно скопіоване за Плютархом.

49) Плютарх представляє Октавію зовсїм не такою скромною і пассивною, але навпаки говорить, що вона, щиро кохаючи Антонія, брала живу участь у його полїтицї.

50) Се віщуванє взято з Плютарха.

51) Основа сего монольоґа взята з Плютарха, який два рази оповідає, що при грі в кости Октавій Цезарь завсїгди вигравав, так само при закладах, в бійках тресованих півнїв та перепелів, і се сердило Антонія.

52) Вентідий, воєвода, що походив із простого стану, висланий був Антонієм против Партів із Риму зараз по перепросинах.

53) Сценка видумана Шекспіром.

54) Про сей жарт детально оповідає Плютарх.

55) Про се Плютарх не згадує, але виразно підносить, що Клеопатра брала участь у Антонієвих грах, піятиках і нічних гулянках по містї.

56) Нарциз — мітичний красень, закоханий у своїй власнїй красотї.

57) З оповіданя Плютарха виходить, що у тріумвірів не було наміру битись з Помпеєм: їх військо розложиловь на березї, а Помпеєва фльота стояла при розї мізенськім, на противнім березї пролива. З'їхавши ся воєводи зараз заключили згоду, якою віддано Помпеєви Сицилію і Сардинію, але з умовою, щоб очистив море від пі-

ратів і достачав до Риму що року означену скількість хліба.

58) Натяк на появу Цезаревого духа Брутови перед битвою під Філїппі.

59) Помпеєві пляни пімсти над Римлянами і його гуманні та свободолюбні погляди висловлені в тій репліцї — концепт самого Шекспіра.

60) Плютарх оповідає, що Антоній купив був на лїцитациї Помпеїв дім і що Секст Помпей підчас розмови коло Мізенума шпигнув тим Антонія, вказуючи на свій корабель і моблячи: „Отсе тілько мойого отецького дому, що полишили менї Римляне.“

61) З Плютарха, див. ноту 57.

62) І про се згадано у Плютарха, див. висше ноту 46.

63) І ся симпатична характеристика Секста Помпея — додаток Шекспірів.

64) Про зносини Цезареві з Клеопатрою оповідає Плютарх у своїм „Житю Цезаря.“

64) Як сказано висше, Октавія була вдовою виходячи замуж за Антонія. Її перший муж умер був як раз перед тим, а що в Римі звичай не велїв удові виходити замуж, поки не минуло десять місяців від смерти її першого мужа, то щоб прискорити сей шлюб, сенат мусів дати специяльну диспензу.

66) Отся розмова Менасова з Секстом і його відповідь узяті з Плютарха; решта сцени — твір самого Шекспіра.

67) Опис бакханалїї взятий із Плютарха.

68) Пісня — вольна парафраза двох віршів Софоклевих.

69) Про смерть першого тріумвіра Марка Краса в битві з Партами згадує Плютарх коротко в житєписї Антонія, а докладно в житєписї Краса.

70) Вентідиєві побіди над Партами досить докладно оповідає Плютарх. Пакор, начальник партийського війська, і Лябієн погибли в битвах з Римлянами.

71) Погляди, висловлені тут Вентідиєм, узяті з Плютарха.

72) По Плютарху Антоній забавив у Римі досить довго по шлюбі з Октавією, яка тут же вродила йому дочку. Ціла дальша сцена — твір самого Шекспіра.

73) Подана тут некористна характеристика Октавії — власний витвір Шекспіра і навіть суперечить тому, що читаємо про Октавію у Плютарха. Там сказано, що Октавія була не тілько молодша від Клеопатри, але коли не краща, то певно й не поганьша від неї, а надто визначала ся чесністю, скромністю і високим почутєм обовязків. Про її холодний темперамент Плютарх не знає нічого.

74) Тут Шекспір мабуть не зрозумів Плютарха, бо у сего оповідаєть ся власне про духовну Антонієву, зложену у Весталок у Римі. — Довідавши ся про неї Цезарь узяв її і прочитав сам, а потім відчитав у сенаті і обурив против Антонія всіх Римлян особливо тим, що там знайшов ся заповіт, щоб в разї Антонієвоєї смерти в Римі його тіло в імператорському одязї в тріумфі перевезти вулицями Риму і відіслати до Александрії до Клеопатри. Та се стало ся геть пізнійше, по поєднаню Антонія з Клеопатрою і по його славнім але нещасливім поході на Партію і Арменію.

75) Молитва Октавії являєть ся парафразою слів Волюмнії в „Коріоляні“; у Плютахра та сама думка висловлена инакше.

76) Шекспір відступив тут значно від Плютарха. Сей оповідає, що з Атен Антоній разом з Октавією поплив до Італії, а доплившп до Таренту вислав звідси Октавію до її брата. При помочи Аґріппи і Мецената Октавія довела Цезаря до поєднаня з Антонієм. Тілько тоді Антоній вислав Октавію до Риму, а сам одержавши від Цезаря два леґіони, подав ся на схід, щоб воювати Партів.

77) Про Ероса згадує Плютарх оповідаючи про Антонієву смерть.

78) По Антонієвім від'їзді на схід — оповідає Плютарх — розпочав Цезарь зараз війну з Помпеєм і побив його на морі, коли тимчасом Лепід займив Сицилію. Помпей утік до Бітинії, а Цезарь знайшовши між Помпеєвими паперами Лепідові листи, захопив Лепіда в свої руки і відставив його під сторожею до Риму, де його зроблено жерцем при якімсь храмі, але держано під довором. Він умер аж у р. 13 до Хр.

79) Помпея вбив Антоніїв полковник Марк Тіцій.

80) Плютарх оповідає, як прибувши до Сирії Антоній вислав Фронтея Капітона до Александрії, щоб спровадив до него Клеопатру. Антоній обдарував їй й її дітей значними провінциями, що дуже обурювало Римлян. По якімсь часї Клеопатру відвезено назад до її краю, а Антоній через Мезопотамію подав ся до Арменії в похід на Партів.

81) Про ті забави і иньші церемонії оповідає Плютарх геть пізнійше, коли Антоній вернувши з партського походу, де стратив мало не 30.000 війська, прибув до Александрії.

82) Про жалоби Цезаря і Антонія перед сенатом і народом римським, а також торги між Це-

зарем і Антонієм за поділ новоздобутих країв говорить Плютарх детальнійше.

83) Шекспір стягнув тут у одно два факти, віддїлені від себе майже роком часу. Коли Антоній воював з Партами і до Риму дійшла чутка про великі страти понесені ним у війні, Октавія вирушила сама до Атен, везучи йому значну підмогу грошима, одежею й людьми. Антоній, вернувши з Арменії до Фенікії, написав їй з відси, щоб не їхала далї, бо він думає воювати з її братом. Октавія ждала ще якийсь час у Атенах, але коли довідала ся, що Антоній з Клеопатрою поїхав до Александрії, вернула до Риму. Октавій добачив у тім поступуваню Антонія осоромлене сестри і велів їй випровадити ся навіть із Антонієвого дому, та вона не послухала сего.

84) Плютарх описує ситуацию инакше. Антоній не пише жінцї про те, що Октавій готує ся іти на него війною, а тілько, що він сам іде війною на Октавія. Жінка не просить у него дозволу вернутись, але сама вертає почувши, що Антоній уже в Александрії. Розумієть ся, що й Церазь при її повороті до Риму не потребував оповіщати їй сеї новини, яку вона знала й без него.

85) Плютарх висловлює думку, що Цезарь знаючи про наново навязані зносини між Антонієм і Клеопатрою, навмисно позволив сестрі їхати на схід, щоб в разї непринятя її Антонієм мати привід до війни.

86) Реєстр Антонієвих союзників узятий із Плютарха. Малх — у Плютарха Манх; Полемон у него царь Понту.

87) Плютарх оповідає, що Антоній з намови Клеопатри пізнійше вислав своїх людей до Риму з наказом — викинути Октавію з його дому; вона

з плачем випровадила ся з него, забравши з собою й Антонієвих дітей.

88) За порадою Енобарба Антоній справді велїв Клеопатрі з Атен вертати до Александриї, але вона боячи ся, щоб Октавія знов не здобула його прихильности, підкупила Канїдия, і сей виєднав у Антонія дозвіл — брати Клеопатрі участь у поході.

89) Кулїшів переклад у сьому місці неясний і невірний. У Шекспіра читаємо дословно: „Коли запряжемо разом коня з кобилою, то направду кінь тут зайвий, бо кобила носитиме на собі вояка й його коня."

90) У Плютарха він названий Пофейнос, Іра — Ейрою; в Римі про се говорить сам Цезарь, див. ноту 10.

91) У Плютарха Клеопатра довідавшись, що Цезарь заняв Торину каже: „Хибаж се нещастє, коли Цезарь сидить коло Торини?" По грецьки τορύνη значить колотюшка. Зрештою місцевість Торина вовсїм незвісна.

92) Перед прибутєм Цезаря до Греції визвав його Антоній на поєдинок, а в разї, як би сего не хотів, велїв предложити йому звести рішучу битву на фарсальськім полї, де бив ся Цезарь з Помпеєм. Октавій не звертав нїякої уваги на ті предложеня.

93) По Плютарху у Антонія було в пристанї коло Акциюм не 50, а 500 кораблїв.

94) По Плютарху навіть Канїдий перед самою битвою коло Акциюм радив Антонієви відіслати Клеопатру до Єгипта і бити ся з Цезарем на суші. Плютарх подає також отсей епізод, вкладаючи подібні слова в уста одному старому капітанови від піхоти.

95) Назви головних воєводів узято з Плютарха.

96) Назву Тавра подає Плютарх, але не подає про него ніякої докладнійшої звістки.

97) Плютарх твердить, що Клеопатра вже перед битвою мала намір утікати і що загалом тому тілько намовила Антонія битись на морі, щоб самій бути безпечнійшою, а не з огляду на шанси побіди.

98) Плютарх оповідає, що Антонієві леґіони чекали ще сім день на него по битві під Акциюм, ждучи його повороту і не хотячи піддати ся Цезареви. Аж коли Канідий нічю покинув табор і перейшов до Цезаря, коли те саме зробили й инші ґенерали, не лишало ся леґіонам нічого, як піддати ся також. Варто зазначити, що Доміций Енобарб покинув Антонія ще перед битвою під Акциюм, а не в Александрії, як представляє Шекспір.

99) Плютарх оповідає, що Антоній утікши за Клеопатрою з під Акциюм, потім розстав ся з нею, блукав якийсь час у товаристві двох вірних людей по морі і хотів відібрати собі жите. Аж згодом завезли його товариші до Александрії, де він застав Клеопатру занятую перетяганєм кораблів із Середземного на Червоне море, щоб утікати з Єгипту геть на схід, де б її не міг догонити Цезарь. Усе те Шекспір минув.

100) Ся сцена розмови Клеопатри з Антонієм по Плютарху відбула ся на кораблї по битві під Акциюм.

101) В битві під Філліппами Октавій Цезарь був побитий Брутом і мусів утікати.

102) Плютарх оповідає, що коли Антоній і Клеопатра хотіли навязати переговори з Цезарем, не могли знайти при собі нікого вірного і мусіли

поручити посольство старому вчителеви своїх дітей Евфронієви.

103) Зміст посольства взято з Плютарха.

104) По Плютарху Цезарів відпущенець, висланий ним до Клеопатри, звав ся Тирсос.

105) Сей другий визов Цезаря Антонієм оповідає Плютарх пізнійше, перед остатньою битвою під мурами Александрії.

106) Плютарх оповідає, що Тирсос розмовляв з Клеопатрою довше і частійше, ніж инші, і дізнавав від неї особливих почестей, так що Антоній попав у скажену заздрість, а може й бояв ся, щоб Клеопатра таки не видала його Цезареви.

107) Натяк на псалом XXII, 12, де сказано: „Дужі Васаньскі бики обступили мене і розпимають на мене свої роти немов пажирливий ревучий лев.“ Шекспір не вагав ся вложити в Антонієві уста такого цитата, зрозумілого для начитаних у Біблії Англїчан, хоч зовсім суперечного з історичним характером драми.

108) У Плютарха Антоній ніде ані одним словом не докоряє Клеопатрі.

109) Цезаріон, син Клеопатри буцїм то від Юлїя Цезаря. Антоній зробив його був королем Єгипту, Лідиї, Сирії і Кипра.

110) У Плютарха Цезарь не проявляє співчутя до Антонія, а тілько побоюванє, щоб Клеопатра не знївечила своїх скарбів.

111) Ніч перед битвою Антоній провів у веселощах і виголосив до своїх прислужників промову, що зворушила їх до сліз.

112) Взято майже докладно з Антонієвої промови у Плютарха.

113) Плютарх оповідає, що опівночи перед днем смерти Антонія чути було серед загальної тиші в Александрії гармонійну музику і окрики

якогось невидимого народа. Ся шумна невидима процесия перейшла через середину міста і немов вийшла з него тою брамою, що вела до Цезаревого табору. Люди, що чули сей гомін, твердили, що се бог, який доси опікував ся Антонїєм, тепер зовсїм покинув його.

114) Про те, що Геркулеса вважав Антонїй своїм предком, див. висше ноту 29. Плютарх у сьому місцї не згадує про Геркулеса.

115) Про се у Плютарха нема нїчого. Мабуть сю сценку взяв Шекспір із Гомерової Іліяди (звісної йому з анґлїйського перекладу Чепмена), де в піснї XIX, 353 Атена перед битвою покріпляє Ахіля.

116) Се очевидний дублет розмови Антонїєвої з капітаном перед битвою під Акциюм.

117) По Плютарху у Антонія було тілько мале число піхоти.

118) У Плютарха Клеопатра думає тілько про власну обезпеку.

119) Епізод з Енобарбом узятий із Плютарха, але став ся ще перед битвою під Акциюм, див. ноту 98.

120) Плютарх оповідає, що коли Алексас піддав ся Цезареви, сей велїв посадити його в тюрму, потім відіслав його до його рідного міста Лаодікеї і тут велїв його покарати смертю.

121) Плютарх оповідає, що при першій стичцї під Александрією Антонїй відбив Октавієву кінноту і гонив її аж до табору.

122) Плютарх оповідає, що по тій першій невеличкій побідї Антонїй дуже величав ся, вернув до міста, де Клеопатра цїлувала його ще узброєного, і представив їй одного воїна, що відзначив ся в битві. Клеопатра подарувала йому золоту зброю, а воїн ще тогож дня з нею втїк до Цезаря.

123) Про те, що в Клеопатриних кораблях гнїздили ся ластівки, оповідає Плютарх ще перед битвою під Акцию́м.

124) Плютарх оповідає, що зраджений у остатнїй день і фльотою й військом Антоній вбіг до міста з криком, що се Клеопатра зрадила його.

125) Натяк на оповіданє про смерть Геракля, що вмер від сорочки напоєної кровю центавра Несса. Ошалїлий з болю Геракль кинув Лихаса, що передав йому сю сорочку від жінки, високо в гору і сей падучи в низ убив ся. Про се звісна була Шекспірови трагедия Сенеки.

126) Телямон — властиво Аякс син Телямонів, що збожеволїв з досади не одержавши Ахілевої зброї і в божевілю бив на смерть баранів. Про се див. Овідий, Метаморфози XIII.

127) Про тессалїйського вепря, що роздер Мелеаґра, див. також Овідиєві Метаморфози VIII.; сею повістю користував ся Шекспір також у своїй поемі „Венера і Адоніс."

128) Зовсїм так само малює дїло Плютарх.

129) Плютарх оповідає, що почувши про Клеопатрину смерть Антоній сказав сам до себе: „Чогож тобі ще ждати, Антоніє, коли зрадлива фортуна відібрала тобі одиноку радість, для якої ти беріг своє житє?" Потім він скинув із себе зброю і в другім монольоґу жалував не стілько її — „бо швидко я піду за нею" — скілько того, що хоч воєвода і імператор, дав себе перевисшити жінцї відвагою і благородством.

130) Оповіданє про смерть Ероса взяте докладно з Плютарха.

131) Звязаний словом убити Антонія, коли його положенє зробить ся безвихідним, Ерос в остатнїй хвилї сам кинув ся на свій меч і сконав на місцї.

132) Остатні слова Антонієві взяті майже живцем із Плютарха. Антоній ударив себе мечем у живіт і впав горілиць на постіль, але рана не була смертельна, кров перестала плисти і він по якімсь часї прийшов до себе і просив присутних, щоб його добили.

133) Коли Антоній, борючись зо смертю, лежав на ліжку, стогнучи та просячи, щоб його добили, всї присутні порозбігали ся, а один чатівник, Деркетей, узявши його кровавий меч, сховав його під плащ і побіг з ним до Цесаря, щоб першим подати йому відомість про Антонієву смерть.

134) У Плютарха Клеопатра сама прислала Діомеда з тим, щоб привести до неї Антонія.

135) Вірш наслїдуваний з Марльо, якого Фауст умираючи кличе також: „Спиніть ся, небесні сфери, і нехай час скінчить ся!"

136) Клеопатра не хотіла відчинити входу до монумента і воліла сама зі своїми дївчатами на шнурах тягти скровавленого та ледви живого Антонія крізь високе вікно.

137) Плютарх оповідає, що витягши Антонія в гору Клеопатра роздерла на собі сукню, била себе в груди, дряпала собі лице, спинювала його кров, називала його своїм паном, мужем, імператором і зовсїм забула про власне горе, дивлячись на його терпіня.

138) Плютарх догадуєть ся, що Антоній просив пити, щоб заглушити свій біль.

139) Таку раду дає Антоній Клеопатрі у Плютарха.

140) Жалібну промову Цесареву при вістя про Антонієву смерть узяв Шекспір із Плютарха.

141) Плютарх каже виразно, що Цесарь бажав дістати Клеопатру живцем у руки раз тому,

щоб забрати її скарби, а по друге тому, щоб повести її в в тріумфі до Риму.

142) І сей деталь узятий майже дословно з Плютарха.

143) По Плютарху ся розмова між Клеопатрою і Прокулеєм відбувала ся крізь зачинені двері монумента. Оглянувши монумент Прокулей вернув до Цезаря і сей вислав у друге його і Ґалля з воїнами буцїм то для нової розмови.

144) Плютарх представляє сю сцену так, що поки Ґаль крізь двері — значить, у низу, розмовляв з Клеопатрою, Прокулей з вояками влїз по драбинї до монумента тим самим вікном, крізь яке перед тим жінки втягли були Антонія.

145) Клеопатра бачучи себе в руках Римлян хотїла пробити себе, але Прокулей вихопив їй кінжал із рук і ще пересмотрив її одежу, чи не має при собі схованої отрути.

146) Корнелій Долябелля був по Плютарху молодий римський панич, прихильний Клеопатрі. Приставлений стерегти її він виявив їй, що Цезарь думає вертати через Сирію і за три днї вишле її з дітьми до Риму.

147) Про те, щоб Долябелля так напевно сказав Клеопатрі, що Цезарь поведе її в тріумфі, у Плютарха нема мови.

148) Плютарх описує детально, що в хвилї приходу Цезаря Клеопатра лежала в ліжку, бідно одягнена і хора — її груди і лице покриті були струпами від ран і побоїв, які завдала собі при Антонієвій смерти. Побачивши Цезаря вона схопила ся з ліжка і впала йому в ноги з розпущеним волосєм і заплаканими очима. Та й тут — додає Плютарх — не зовсїм іще пропав був властивий її поваб і горда віра в силу її красоти.

149) Клеопатриної промови Плютарх не наводить, але подає, що вона силкувала ся скинути вину на Антонія, та Цезарь точка за точкою завдав їй брехню. Тоді вона почала просити його і силкувала ся збудити його милосердє.

150) У Плютарха Селевк закинув Клеопатрі лише, що потаїла деякі дорогоцінности, не подаючи їх вартости.

151) По Плютарху Клеопатра так розсердила ся на Селевка, що скочила мов скажена, вхопила його за волосє і надавала йому позаушників так, що аж Цезарь усьміхнув ся і старавсь успокоїти її.

152) Лївія була Цезаревою жінкою від р. 38 до Хр.

153) Плютарх кінчить оповіданє про сю Цезареву візиту у Клеопатри увагою: „він думав, що порядно ошукав її, але сам був ошуканий далеко більше“.

154) Плютарх знає тільки про одну розмову Долябеллї з Клеопатрою, власне зараз по Цезаревій візитї.

155) По Плютарху Клеопатра за Цезаревим дозволом пішла уквітчати Антоніїв гріб, а потім засїла до пишного бенкету, підчас якого селянин приніс їй кошик прекрасних фіґ. Він показав їх римським вартовим і ті пропустили його до Клеопатри. Вона по обідї написала лист до Цезаря, а виславши його віддалила всю прислугу крім Іри і Харміяни і замкнула ся з ними в покоях.

156) Місяць був Клеопатрина звізда.

157) Те, що Іра вмерла від Клеопатриного поцїлунка без участи гадюки — Шекспірів додаток.

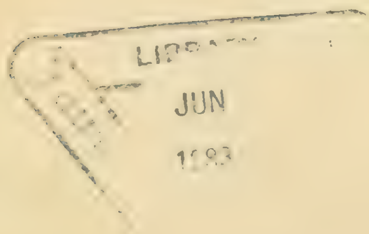
158) Плютарх подає кілька верзий про Клеопатрину смерть. По одному оповіданю вона доти

шпилькою дразнила гадюку, доки та не впилась їй у рамя.

159) Плютарх каже, що у Клеопатри на тілї знайдено дві маленькі рани від укушеня гадюки, але говорить тільки про одну гадюку.

160) По Плютарху Цезарь прочитавши лист Клеопатри, де вона просила поховати її обік Антонія, догадав ся, до чого воно йде і вислав гонців, щоб, коли можна, запобігли нещастю, але ті застали Клеопатру й Іру вже мертвими, а Харміяна ще поправляла діядем на голові своєї панї, та зараз же впала і вмерла.

161) По Плютарху Цезарь хоч дуже сердив ся на Клеопатру за її самовбійство, то про те не міг відмовити подиву її благородству і велів по королївськи похоронити її тіло обік Антонія. Також обі прислужницї за його розказом були похоронені з честю.

CALL NO.:

AUTHOR:

TITLE:

D

VOL.:

DATE CHARGED:

TO

TICK AND INITIAL

BINDING SECTION ___________ ☐

_______________ CAT. DEPT. ☐

COLLATION SECTION ________ ☐

ORDER SECTION ___________ ☐

PHOTOCOPY _______________ ☐

RARE BOOKS DEPT. _________ ☐

REFERENCE DEPT. __________ ☐

☐